

115.223 3

Dr GLIGOR STANOJEVIĆ

DALMACIJA
U DOBA MOREJSKOG
RATA
1684-1699

VOJNO DELO

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA ČETRDESET DRUGA

REDOVNA IZDANJA

DVADESET ČETVRTA

UREĐIVAČKI ODBOR

PETAR BRAJOVIĆ, MILINKO ĐUROVIĆ, VELJKO KOVAČEVIĆ,
VIKTOR KUČAN, NIKOLA LJUBIČIĆ, PETAR MATIĆ, BRANKO
PEROVIĆ, MILOŠ ZEKIĆ, MILISAV PEROVIĆ — odgovorni urednik

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA »VOJNO DELO«

INV. BR. 115.223

Dr GLIGOR STANOJEVIC

DALMACIJA
U DOBA MOREJSKOG
RATA
1684-1699

BEOGRAD 1962

DALMACIJA IZMEĐU DVA RATA

OPŠTE PRILIKE U DALMACIJI POSLIJE KANDIJSKOG RATA

U dugom i mučnom dvadesetpetogodišnjem kandijском рату (1645 — 1669) између Венеције и Турске, Млечани су успјели да одbrane своје посједе у Далмацији, али не и да oslobole dalmatinske gradove neposredne turske opasnosti. Razgraničenjem između Turske i Venecije u Dalmaciji u oktobru 1671, Republika je dobila Klis i nekoliko sela u okolini Zadra i Šibenika. Turci su zadržali: Obrovac, Skradin, Poljica, Makarsku i Primorje. U neposrednoj blizini Zadra Turci su još držali: Vranu i Zemunik. Tako su mletački posjedi u Dalmaciji na kopnu i dalje ostali svedeni na nekoliko gradova i kaštela ispred kojih se nalazila turska teritorija. Dalmacija je i poslije kandijског рата и dalje faktičки bila mletački mostobran na турској територији.

Taj uski, kršoviti i siromašni појас kopna u Dalmaciji имао је велики стратегијски, трговаčки и саобраћајни значај за Veneciju. Mletački predstavnici u Dalmaciji одлично су shvatili njen значај за Veneciju. Generalni providur za Dalmaciju, Zorzi Morozini, s правом је писао 1673. године, да је Dalmacija предзиђе Venecije »i jedini oslonac njenog absolutnog gospodarstva на Jadranu«.¹

Ako je Dalmacija imala veliki значај за Veneciju u isto vrijeme predstavljala je izvor čestih sukoba Republike sa Turskom. Još prije razgraničenja u Dalmaciji mletački ambasador u Carigradu, Molin, писао је 9. avgusta

¹ Archivio di Stato Venezia (— A. S. V.). Collegio V Relazioni b. 67. Relazione di Dalmatia del prov. gen. Zorzi Morosini, 19 settembre 1673.

1670. godine: »Dalmacija će biti uvijek kamen spoticanja i uvijek će biti potrebno zlato ili gvožđe u ruci«, da bi se održala.² Ove riječi su se proročanski ispunile. Samo Venecija je uvijek više voljela da drži zlato u ruci nego gvožđe.

Kandijski rat doveo je do ekonomskog propadanja Dalmacije. Trgovina od koje su živjeli dalmatinski gradovi, a u prvom redu Zadar i Split bila je u toku rata potpuno prekinuta. Uslovi za zemljoradnju na kopnu u Dalmaciji, izuzev okoline Zadra, nijesu bili povoljni. Stalne borbe u toku rata prouzrokovale su rušenje niza naselja ili dovela do potpunog posvećivanja ljudi ratu. Jedino su dalmatinska ostrva u kandijskom ratu ostala pošteđena od teških ratnih nedaća, pa i poslije rata, bila u najpovoljnijem ekonomskom položaju. Dalmacija sa ostrvima poslije rata imala je oko 65.000 stanovnika da bi do početka morejskog rata dostigla preko 70.000.

Najbogatiji i najnaseljeniji kraj Dalmacije bio je Zadar sa okolinom, gdje je živjelo blizu 12.000 stanovnika. Inače, svi dalmatinski gradovi poslije rata bili su siromašni. Ni jedan dalmatinski grad na kopnu nije bio dobro utvrđen niti imao plodno zaleđe. Pošto su svi gradovi i kašteli ležali na moru, to je njihova bezbjednost više zavisila od pomorskih nego kopnenih snaga Venecije, koja je u prvom redu bila pomorska sila.

Završetkom kandijskog rata trgovina je počela da se obnavlja. Split je bio najznačajniji trgovački centar. Dobijanjem Klisa grad je imao potrebno zaleđe. Za unapređenje trgovine podignuti su lazareti u Splitu i 1682. godine kroz splitsku luku prolazilo je oko 15.000 kola razne robe. Tako je Split u ovom periodu između dva rata bio u povoljnijem položaju nego drugi dalmatinski gradovi. U najtežem položaju nalazio se Šibenik, koji je u toku kandijskog rata teško stradao. Okolina grada bila je vrlo siromašna i nije prelazila više od pet milja. Tu je bilo svega pet sela. Najviše prihoda Šibenik je imao od susjednih ostrva, a u prvom redu sa Murtera. Od ostalih gradova u

² Dores Levi-Weiss, *Le relazioni fra Venezia e la Turchia dal 1670 al 1684 e la formazione della sacra lega*, Archivio veneto tridentino, vol. VII Venezia 1925, s. 10.

Dalmaciji, Veneciji je još pripadao i Trogir, koji u vrijeme rata nije mnogo stradao. U blizini Trogira bilo je više kaštela nego sela. Od značajnijih kaštela tu je još Novigrad, Starigrad i Nin.

Na tom uskom pojasu u Dalmaciji veći dio stanovništva bavio se zemljoradnjom i stočarstvom, iako su uslovi za razvoj ovih privrednih grana bili krajnje nepovoljni. Jedan dio mletačkih podanika Morlaka bio se uključio u trgovinu, ali to nije mijenjalo opštu sliku seoskog stanovništva Dalmacije.³ Na tom uskom prostoru na kopnu Dalmacije nije bilo dovoljno zemlje za obradivanje i pašnjaka za stoku.

Nedostatak obradive površine i pašnjaka, prouzrokovani malim prostorom i dolaskom novih podanika Morlaka u vrijeme kandijskog rata, primorao je narod da uzima zemlju u zakup kod turskih pograničnih begova koji su držali najbolje zemlje na kopnu u Dalmaciji. Cijeli krajevi pod mletačkom vlašću bili su ekonomski u potpunoj zavisnosti od Turaka. Morlaci su držali u zakup 16 selaiza brda kod Trogira i plaćali desetinu Turcima. U okolini Zadra veći dio mletačkih podanika držao je pod zakup zemlje turskih aga. Ljeti je najveći dio mletačkih podanika sa kopna izgonio stoku na turske planine. Tako je stanje na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji poslijekandijskog rata u mnogome bilo jednako predratnom stanju. Dobar dio mletačkih podanika bio je doveden u direktnu ekonomsku zavisnost od Turaka. Osim toga, Turci su putem zakupa izvlačili znatnu novčanu svotu od mletačkih podanika i na taj način slabili ekonomske i političke pozicije i ugled Venecije u Dalmaciji. Po proračunu generalnog providura Dalmacije, Đirolama Kornara, Turci su u

³ A. S. V. Collegio V Relazioni b. 67. Relazioni 19 settembre 1673; 24 agosto 1678; 1 agosto 1682.

Riječ Morlak potiče od latinske riječi Morovlachi, što znači crni Vlasi. To su većinom bili stočari i pod tim imenom Mlečani su podrazumijevali sve seljake, turske podanike, pravoslavne i katolike, koji su živjeli izvan mletačkih posjeda u Dalmaciji prije kandijskog rata (1645—1669). Za Mlečane Morlaci su bili: Crnogorci, Hercegovci, Bosanci, Ličani itd.

⁴ A. S. V. Collegio V. Relazione de Gerolamo Cornaro 1 ottobre 1689. Cekin je mletački zlatni (24 karata) novac; težio je 3,52 grama.

vidu zakupa uzimali oko 30.000 cekina godišnje.⁴ To je bila vrlo velika suma. Uzimanje zemalja i pašnjaka turskih aga pod zakup smatrao se kao privatno-pravni odnos između zakupca i vlasnika zemlje. Međutim, taj pravni položaj izlazio je iz okvira privatnih odnosa i postajao međudržavni odnos između Turske i Venecije.

Uzimanje turskih zemalja pod zakup, kao što smo kazali, bilo je posljedica nedostatka obradive površine, ali ne i jedini razlog. Seljaštvo pod mletačkom vlašću plaćalo je veću feudalnu rentu nego pod Turskom. Na zemlje u okolini Klisa koje je Venecija dobila poslije rata, seljaštvo je plaćalo četvrtinu od poljoprivrednih prihoda vlasnicima zemalja⁵, što je bila uobičajna renta na mletačkoj teritoriji. Mletački podanici koji su uzimali tursku zemlju u zakup davali su samo desetinu, što je bilo mnogo manje nego na mletačkoj teritoriji.

I pored toga što je feudalna renta pod Turcima nominalno bila manja, hrišćansko stanovništvo se nalazilo u težem položaju nego naš narod pod mletačkom vlašću. Tursku je već uveliko zahvatila anarhija, koja se u graničnim krajevima manifestuje u još grubljoj formi. Turci kao ugnjetači i vladajuća klasa nemilosrdno terorišu i eksplatišu pokoreni narod. Ta klasna suprotnost još se pojačavala vjerskom nripadnošću. Pokorena i obespravljena raja, pravoslavni i katolici, rado su bježali na teritoriju Venecije koja je još bila i hrišćanska država. Zatim, bio je u pitanju i jedan psihološki momenat koji se uvijek javlja kod pograničnog stanovništva da se može lako preći u susjednu državu. Zato je poslije kandijskog rata znatan broj turskih podanika prešao u mletačku Dalmaciju. U jesen 1672. godine 230 porodica iz Makarske i Primorja sa oko 1.200 lica preselilo se u Dalmaciju. Generalni providur Morozini naselio ih je na ostrvima: Hvaru, Braču i Korčuli i podijelio im zemlju za obradu.⁶ Ovo je bila najbrojnija seoba turskih podanika u Dalmaciju između dva rata. Mlečani su rado primali turske podanike, ali zbog nedostatka zemlje nijesu mogli primiti sve one koji

⁵ Isto, Relazione de Zorzi Morosini, 19 settembre 1673.

⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm, et Alb. f. 505 Zara 1 novembre 1672.

su namjeravali da pređu u Dalmaciju. Osim toga, pograđnični turski komandanti uvijek su pravili pitanje od toga, tako da je to bio jedan od izvora mletačko-turskih sukoba u Dalmaciji.⁷

Odmah poslije rata mletačke vlasti u Dalmaciji nastojale su da planiraju naseljavanje niza napuštenih sela u Dalmaciji, naročito u okolini Zadra. Krajem 1671. godine u napušteno selo Dračevac naseljeno je oko 20 porodica.⁸ Nekoliko mjeseci kasnije generalni providur naselio je bukovačke Morlake po kotarskim selima.⁹ Pošto su Morlaci živjeli razbacano po raznim mjestima u okolini Zadra, generalni providur Morozini naredio je početkom marta 1672. godine, da se svi Morlaci sa porodicama nasele u kotarska sela i svima zabranio da izvan granice obrađuju zemlju, napasaju stoku i da Turcima ne daju povoda da se tuže i da s njima žive u dobrim susjedskim odnosima.¹⁰ Kada je došla žetva, providur Morozini zabranio je Morlacima da kupe žetvu preko granice, iako su oni to zasjali.¹¹

Kao što vidimo, predstavnici mletačkih vlasti u Dalmaciji, da bi održali dobre odnose sa Turcima i očuvali mir, donosili su naređenja koja su bila suprotna interesima naroda. Kasnije mletački funkcioneri nijesu branili Morlacima da uzimaju zemlju u zakup od turskih begova i da siju i napasaju stoku na turskoj teritoriji. To je bio nužan izlaz za život mnogobrojnih Morlaka. Mlečani su morali shvatiti tu nužnost i dozvoliti svojim podanicima da rade turske zemlje.

Nedostatak zemlje primorao je mnoge koji su došli u Dalmaciju poslije kandijskog rata da se vrate nazad u Tursku.¹² Mlečani su uvijek nastojali da ih povrate, ali u tome nijesu mnogo uspijevali. Istina, kada se 1677. godine vratilo u Tursku oko 20 morlačkih porodica, zauzimanjem

⁷ A. S. V. Collegio V b. 67. Relazione di Pietro Civran, 24 agosto 1678.

⁸ Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka knj. I, Beograd 1950, s. 161.

⁹ Isto, s. 162.

¹⁰ Isto, s. 163.

¹¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 505 Spalato 6 luglio 1672.

¹² B. Desnica, Istorija I, s. 166.

starog i uglednog glavara Bože Županovića, ponovo dođe u Mletačku Dalmaciju.¹³

Završetkom rata nije nastupio potpuni mir. Istina, svijet nije ginuo na frontu, ali ubistva i pljačka bile su svakodnevna pojava. Puni vijek na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji nije bilo mira. Dvadesetpetogodišnji rat — u kome su odrasle i vaspitane čitave generacije, u kome su pljačka, ubistvo, robljenje i prodaja roblja bile normalne pojave — uticao je na stvaranje jednog herojskog shvatanja života. Ubiti i opljačkati ne samo Turčina, nego trgovca, zanatliju, pa i seljaka, nije se smatralo kao kriminal. Naravno, i tu postoji jedno ustaljeno etičko mjerilo koje ne prihvata svaku pljačku i ubistvo. Ubiti Turčina i opljačkati ga nije se u ovome kraju, ni ranije, ni sada, smatralo nečasnim djelom. Ubistva i uzajamne pljačke između mletačkih i turskih podanika postaju glavni kamen spoticanja u mletačko-turskim odnosima u Dalmaciji. Osim toga, Senjani (nasljednici senjskih uskoka) češće upadaju u Tursku preko mletačke teritorije i tako raspiruju strasti mletačkih i turskih podanika koji im se rado pridružuju u svim napadima i pljačkanju.

U pljačkanjima više učestvuju mletački nego turski podanici. Početkom oktobra 1671. godine, Morlaci zajedno sa Senjanima i turskim podanicima ubiše neke Turke dvanaest milja od Zadra i uzeše im preko 8.000 cekina.¹⁴ U ljeto iduće godine, Morlaci opljačkaše turske trgovce u šumama Bukovice i dvojicu ubiše. Zbog toga se hadži-Mehmed tužio na Porti tražeći da se Mlečani primoraju da plate oštetu za otetu stoku i druge stvari u visini od 300 reala.¹⁵ Početkom novembra 1673. godine mletački podanici opljačkaše jedan turski karavan kod Klisa. Ovaj put Mlečani pohvataše sve učesnike i okovaše ih na galijama.¹⁶ Trgovački karavani kao i turska teritorija više su stradali od napada Senjana nego mletačkih podanika.

¹³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 511. Zara 23 decem-bre 1677.

¹⁴ B. Desnica, Istorija I, s. 160.

¹⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 505 Spalato 17 giugno 1672. Real je srebrni novac; težio je oko 26 grama.

¹⁶ B. Desnica, Istorija I, s. 164—165.

U ljetu 1673. godine Senjani opljačkaše jedan turski karavan iznad Obrovca. Tom prilikom ubijeno je sedam Turaka i zaplijenjeno 20 konja sa raznom robom. Prilikom povratka Senjani na Pagu oteše jednu barku kako bi prenijeli pljen.¹⁷ Zbog napada Senjana Turci su protestovali kod Mlečana jer su prešli preko njihove teritorije.¹⁸ Senj je postao stjecište svih onih koje je privlačila borba i avantura. U proljeće 1674. godine iz Pule je prešlo u Senj deset hajdučkih porodica. Zbog čestih napada Senjana Mlečani organizovaše straže na kopnu i moru u Dalmaciji.¹⁹ Ali i ovaj put kao u vrijeme djelovanja senjskih uskoka, Senjanima su se redovno pridruživali mletački podanici u pohodu na tursku teritoriju, ili sami pod njihovim imenom napadali turska sela i pljačkali narod. Početkom avgusta 1675. godine Muhamed Durakbegović, krčki sandžak-beg, pisao je generalnom providuru Marinu Zorzi da su njegovi ljudi uhvatili jednog Senjanina, »koji priča da su ovi bijednici iz vaših sela i da sa dozvolom i znanjem ljudi sa vaših granica čine svako zlo i štetu«. Durakbegović još tvrdi kako su mletački podanici iz Kotara zapalili tursko selo Hrastović.²⁰

Optužbe i protesti turskih sandžak-begova na mletačke podanike postaju sve češći i oštiri. U avgustu 1675. godine Durakbegović se ponovo tuži generalnom providuru na mletačke podanike iz biogradskog kraja »da čine zelo i gvero« i traži od providura da povuče sve svoje podanike koji obrađuju turske zemlje van granica Republike.²¹ Nedjelu dana kasnije Durakbegović u pismu providuru nabraja sve povrede turske teritorije od strane mletačkih podanika i dodaje: »Poslije toga vaši ljudi dovedoše Senjane i ubiše Ibrahim Ćatiba sa sinom i odniješe im sve stvari koje su imali«. Sandžak-beg navodi još nekoliko primjera saradnje Senjana i mletačkih podanika.²²

¹⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 506 Liesena 2 giugno 1673.

¹⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 507, Spalato 5 agosto 1673.

¹⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 507 Zara 13 aprile 1674.

²⁰ B. Desnica Istorija I s. 169.

²¹ Isto, s. 170—171.

²² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 509 Zara 19 agosto 1675.

Zbog napada Senjana pogranični Turci požališe se Carigradu. U žalbi je posebno navedeno da se neki turski podanici koje su uhvatili Senjani nalaze kao roblje u Zadru. Veliki vezir tražio je objašnjenje od baila povodom ove tužbe. Bailo je odmah javio generalnom providuru da se robovi pronađu i predaju muslimanu Livnu.²³ Žalbe Turaka u Carigradu na mletačke podanike ponavljaju se i iduće godine. Zbog toga bailo Morozini preporučuje providuru da nađe načina da umiri mletačke podanike, inače Turci bi mogli preuzeti nezgodne mjere.²⁴

Sukobi između Venecije i Turske javljaju se i zbog pasišta. Mletački podanici koristili su za ispašu jedan dio planine na koju su polagali pravo lički Turci i smatrali su da zakup imaju da plaćaju njima. Da bi primorao Morlaku da plate ispašu, koju su već bili platili drugim Turcima, udbinski kapetan uputio je ljude koji Morlacima zaplijeniše nešto stoke. Morlaci uhvatiše dvojicu napadača koje nijesu htjeli da puste dok im se ne vrati stoka. Dva dana kasnije Turci zaplijeniše veći broj stoke Morlacima. Zatim u Vrani Turci ubiše dva brata iz Pakošćana. Morlaci iz osvete ubiše dva Turčina iz Vrane. Atmosfera je bila vrlo napeta. Generalni providur Grimani zbog turskih napada i pljački zabranio je izvoz soli iz Obrovca u Tursku.²⁵

Zatvaranje skele u Obrovcu pogodilo je Turke i Musli-efendi deftedar Bosne početkom septembra 1676. godine obratio se generalnom providuru, tražeći otvaranje skele koja je zatvorena zbog pljačke udbinskih Turaka i obećaje da će ih umiriti. Providur Grimani je odgovorio: »Bezobzirnosti Turaka iz Udbine kao i samog stanovništva Obrovca, bili su razlog da se ukine ona skela«. Skela će se ponovo otvoriti »kada vi nađete načina da se više ne čine nasilja protiv naših podanika, a naročito u planini«. Dalje Morozini kaže »da Morlaci, stanovnici šesnaest sela iza brda Trogira, triput daju vlasnicima onih zemalja« i da desetinu predaju Turcima preko splitskog emina.²⁶

²³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 509 Zara 30 agosto 1675. Prilog od 22 juna.

²⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 510 Da Sebenico 12 agosto 1676. Prilog: Vigne di Pera 30 giugno 1676.

²⁵ Isto, Da Sebenico 16 luglio 1676.

²⁶ Isto, Da Spalato, 22 settembre 1676. Prilog: pismo deftedara primljeno 7. i odgovor providura od 9. septembra.

Zbog napada i pljačke Turaka, Mlečani preduzeše odlučnije korake i uložiše protest u Carigrad. Sredinom maja 1677. godine sultan je uputio dva ferma za bosanskog pašu i deftedara. U jednom fermanu ističe se da krčki sandžak-beg, sin Durakbegovića, stalno uz nemirava mletačke podanike i naređuje se da se sandžak-begu zabrani da nanosi neprilike i nasilja Mlečanima, što je u suprotnosti sa dobrim pograničnim odnosima. Drugim fermanom naređuje se, da se mletačkim podanicima vrati zaplijenjena stoka i oduzeti novac i da se ubuduće spriječe slična nasilja, »pazeći da se ne dogodi kakav akt suprotan dobrom miru«.²⁷

Sultanovi fermani nijesu mogli izmijeniti jedno ukorijenjeno stanje na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji, niti spriječiti međusobne pljačke i otimačine turskih i mletačkih podanika. Mnogobrojni sukobi, ubistva i pljačke na granici u Dalmaciji zahtjevali su radikalnija sredstva koja nijesu mogli upotrijebiti ni Turci ni Mlečani. Prazna prepiska i uzajamne optužbe između mletačkih i turskih predstavnika u Dalmaciji i dalje se nastavljaju. Krajem septembra 1677. godine Muhamed-beg Durakbegović obratio se generalnom providuru Grimaniju tvrdeći da na granici nema mira zbog pljačke, paljevina i robljenja koje čine mletački podanici i moli ga da bar vrati roblje i robu. Dalje Durakbegović navodi kako su Morlaci iz Vinjera ubili trideset i pet turskih podanika bez ikakve krivice. Grmani je odgovorio da su se oni iz Vinjera samo branili od napada Turaka i da će otplaćkanu robu turskih podanika vratiti.²⁸

Mletačke vlasti u Dalmaciji pokušavale su spriječiti Morlake da ne pljačkaju i da ne ubijaju turske podanike, ali to je bilo uzaludno. Kada su se već dogodili sukobi, Mlečani su nastojali da zataškuju stvari mitom, ili da svu odgovornost svale na turske podanike. Kada je početkom februara 1678. godine bosanski vezir Ahmet-paša stigao u

²⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 511. Da Cattaro 20 agosto 1677. Prilozi: dva sultanova ferma: Data in Costantinopoli sotto la metà della luna di rebiul quel l'anno 1088, cioè circa li 15 maggio 1677.

²⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 511. Zara 27 settembre 1677. Prilozi: pismo Muhamed-bega, primljeno 22. septembra i odgovor providura.

Livno, uputio je jedno pismo providuru Grimaniju navodeći: »Kad sam došao na ovaj položaj čuo sam o mnogim nezgodama koje su se dogodile i nabraja niz prekršaja koje su izvršili mletački podanici.²⁹ Mlečani su smatrali da su uzrok svih ovih nereda u Dalmaciji Senjani. Jedan mletački pukovnik tvrdio je početkom aprila 1678. godine sledeće: »Iznad svega da bi se utvrdio potreban mir na onoj strani (Podgorju), potrebno je da naši podanici ne učestvuju s onima iz Senja, jer ujedinjeni s ovima idu i čine štete u turskoj zemlji i poslije svaljuju krivicu na Senjane«.³⁰ Ovo je sasvim tačno, ali je isto toliko tačno da su mletački podanici i bez Senjana upadali na tursku teritoriju. Da bi spriječio prolaz Senjana morem i dodir Morlaka s njima, generalni providur Valijer uputio je u Morlački kanal (danas Velebitski kanal) jednu galeotu.³¹

Uskoro se dogodio jedan incident koji je još više rasplamsao strasti. Turska straža, zvani serezani, ubiše tri Morlaka iz Turanja koji su na vjeru pošli u tursko mjesto Tinj. Kada se čulo za ubistvo, odmah se skupilo 70 Morlaka i iz osvete ubiše jednoga Turčina iz Knina. Durakbegović je javio providuru »kako su se vaše i naše straže potukle« i da su vaši ubili jednoga Turčina iz Knina. Providur Valijer je odgovorio da su Turci ubili tri mletačka podanika »i mir je ugrožen ne samo na teritoriji Zadra, nego uopšte u cijeloj pokrajini.«³²

U cilju smirivanja stanja na granici generalni providur održao je sastanak sa kapetanom Obrovca. Ali, baš tih dana oko 500 turskih konjanika i pješaka napadoše mletačke čobane iznad Morlačke planine. Oko 30 čobana pružilo je otpor Turcima. U borbi su ranjena trojica i isto toliko je zarobljeno, dok su Turci imali šest mrtvih. Turci zaplijeniše 3.000 komada sitne stoke i toliko konja i volova.³³ Ovaj incident još je više uticao na raspirivanje neprijateljstva između mletačkih podanika i Turaka.

²⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 512.

Zara 10 febraro 1678. Prilog: pismo Ahmet-paše od 7. februara.

³⁰ B. Desnica, Istorija I, s. 199.

³¹ Isto, s. 201.

³² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 513.

Sebenico 16 giugno 1678 i prilozi pisama Durakbegovića i providura.

³³ Isto, Spalato 6 ottobre 1678.

Uskoro je iskršlo jedno novo pitanje koje je mletačke vlasti više zabrinjavalo nego međusobna ubistva turskih i mletačkih podanika. Krajem 1678. godine pronijele su se vijesti da će bosanski paša obnoviti neko utvrđenje na granici i u njemu smjestiti posadu. Osim toga, Turci su nastojali, a naročito Durakbegović, da na zemlje koje su obrađivali mletački Morlaci nasele turske podanike. Već u maju 1680. godine providur je saznao da je bosanski paša naredio bratu Durakbegoviću da u Nadin naseli 200 lica.³⁴ Ta kolonizacija izvršena je tek iduće godine sa Morlacima iz Perušića koji su teško stradali od Senjana. Oko 80 porodica naselilo se u Nadinu, gdje su dobili zemlju. To je dovelo do novih sukoba između mletačkih Morlaka i Turaka. Durak-beg je insistirao da mletački podanici koji su do tada obrađivali tu zemlju, imaju da se povuku na mletačku teritoriju ili postanu turski podanici. Providur je odmah uputio jednog svog čovjeka Durakbegoviću da mu objasni da su to samo zakupnici koji su uzeli zemlju pod zakup i posjeduju uredne isprave o zakupu.³⁵ Durakbegović je nastojao da naseli još neka napuštena kotarska sela, ali nije našao podršku ostalih Turaka.³⁶

Ovih godina Senjani pokazuju više aktivnosti, ali to su bile manje grupe koje nijesu nanosile mnogo štete Turcima. Takođe je bilo dosta sukoba između mletačkih i turskih podanika u kojima je bilo žrtava s obje strane.

ZEMUNIČKI POKOLJ

Događaj koji je bacio u zasjenak mletačko-turske sukobe i doveo u pitanje mir između Turske i Venecije, bio je zemunički pokolj Turaka u septembru 1682. godine. Kao što smo kazali, Turci su naselili Nadin i nastojali da nasele Zemunik, gdje su Morlaci, mletački podanici, držali zemlje pod zakup i na ime zakupa plaćali 573 cekina godišnje, o čemu su imali uredne isprave, izdate od tur-

³⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 515.

Zara, 23 maggio 1680.

³⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 516 Spalato 12 luglio 1681 i Zara 17 decembre 1681.

³⁶ B. Desnica, Istorija I, s. 277—278.

skih kadija.³⁷ Turski plan naseljavanja Zemunika pogodio bi veliki broj Morlaka mletačkih podanika, koji su držali u zakup zemlje oko Zemunika.

Naseljavanje Zemunika namjeravao je da izvede Hasan-beg, brat Durakbegovića, koji se tada nalazio u Bosni. Četrnaestog septembra 1682. godine Hasan-beg, u pratinji velikog broja ljudi sa razvijenim zastavama, muzikom i pucanjem iz pušaka, ušao je u Zemunik. To je bila svečanost koja je nagovještavala naseljavanje Zemunika. Mletački Morlaci time su bili žestoko pogodeni. Hasan-beg ih je još više izazvao maltretiranjem, napadanjem na njihove žene i ubistvom Luke Vukačine, starog mletačkog podanika. Morlaci se odmah iskupiše i, zbog uvreda i ubistva, sjutradan napadoše Turke. Rasrđeni Morlaci u dvočasovnoj borbi ubiše Hasan-agu i svu njegovu pratnju. Ni jedan Turčin se nije spasio. U sukobu je poginulo 117 Turaka,³⁸ dok su Morlaci imali desetak mrtvih i ranjenih.³⁹

Vijest o pogibiji Turaka u Zemuniku odmah se pročula na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji. Atmosfera je bila više nego napeta i moglo se očekivati sve. Generalni providur Dalmacije Dona odmah se vratio iz Šibenika u Zadar. Pošto su poubijali i opljačkali Turke, učesnici se skloniše u šumu bojeći se turske osvete i mletačkih mjera. Providur Dona odmah je uputio u Kotare kneza Posedarskog, Sopea i serdara Smoljana Smiljanica s nalogom da spriječe prelaženje Morlaka na tursku teritoriju i da pokupe sve oružje, konje i robu što su Morlaci oteli Turcima u Zemuniku. Takođe im je naređeno da od Morlaka pokupe sve ugovore o zakupu.⁴⁰ Isti dan providur je obavijestio baila u Carigradu o zemuničkom pokolju.

Mlečanima je bilo jasno da zbog ovoga događaja može doći do teških posljedica. Zato preduzeće sve mjere za zaštitu svoje teritorije od eventualnih napada Turaka. Mlečani u Dalmaciji su sasvim mirno primili događaj i

³⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518.
Zara 11 luglio 1683.

³⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 517.
Zara 13 dicembre 1682. Prilog bez datuma.

³⁹ Isto, Zara 18 settembre. Prilog. Malapaga 15 settembre 1682.

⁴⁰ B. Desnica. Istorija I s. 240.

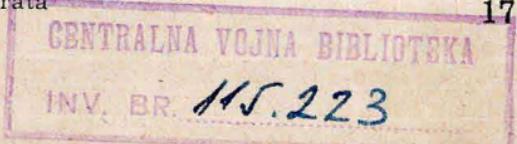
nijesu pokušavali da odgovornost svaljuju na Morlake, svoje podanike. Prva nedjelja poslije pokolja prošla je u iščekivanju i strasti su se malo stišale. Izbjegnuta je spontana i neposredna reakcija Turaka, što je moglo samo otežati situaciju i uništiti sve izglede na mirno rješenje sukoba.

Mletački Morlaci bili su spremni da dočekaju Turke u slučaju napada. Sami Turci nijesu bili jedinstveni u pogledu preduzimanja mјera. Ugledniji Turci bili su za smirenje i čekanje na odluke odgovornijih ličnosti. Turci iz Krbave, Like i Knina namjeravali su da se svete, ali žena Durakbegovića, njegov sin Ali-beg i čehaja kara Hasana uspješe da odvrate Turke da ne preuzimaju nikakve mјere dok se ne vrati Durak-beg.⁴¹ Tako je kritična situacija prebrođena.

Prema obavještenju Mlečana, pogranični Turci u Dalmaciji riješili su da se tuže u Carigrad. Tako je sukob upućen na diplomatski kolosijek i izbjegnuto njegovo proširenje, što bi lako moglo dovesti i do rata, čega su se Mlečani najviše plašili. Generalni providur Dona odmah je angažovao neke Turke koji su bili dosta naklonjeni Mlečanima i u cijelom događaju držali se ravnodušno. Dona je poslao ženi Durakbegovića na poklon raznu galanterijsku robu, eminu Splita jednog svog povjerenika da se založi kod svoga brata deftedara Bosne. Zategnutost je toliko popustila da je providur dozvolio Morlacima da kupe ljetinu pod uslovom da ne prelaze na tursku teritoriju.

Pogranični Turci pomirili su se sa činjenicom da se na Porti raspravi cijela stvar. Morlački glavari Smiljanić i drugi pokupili su svu robu i oružje, otetu Turcima u Zemuniku. Oni su i dalje boravili u Kotarima da bi održali red i mir. Uskoro se Durakbegović vratio na granicu i odmah pisao generalnom providuru tvrdeći da su mletački podanici ubili 200 Turaka u sultanovom gradu bez ikakve krivice. Durak-beg navodi da se događaj ovakvih razmiera ne događa ni u ratu i da su to znaci otvorenog rata. Na ovo pismo odgovorio je providur Dona izražavajući žaljenje, što je u vrijeme zemuničkog pokolja Durak-

⁴¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 517.
Zara 25 settembre 1682.

beg bio odsutan sa granice. Providur podvlači da se događaj zbio u njegovom odsustvu, ali, čim se vratio u Zadar, naredio je svim mletačkim podanicima da ne prelaze na tursku teritoriju i da ne čine štete Turcima. Do sada nije se dogodila nikakva neprilika.⁴²

Mletačke vlasti u iščekivanju događaja pribrale su dokumentaciju o plaćenoj desetini na zakupljene turske zemlje i naredili da se zaostala desetina isplati. Vijest o zemuničkom pokolju stigla je i na divan bosanskog paše. Paša je održao jedno savjetovanje u Sarajevu na kome su prisustvovali pet kadija, komandanti Obrovca i Skradina i musliman Livna. U isto vrijeme bosanski paša uputio je jednog kapidžibašu u Knin sa zadatkom da ispita događaj u Zemuniku i podnese izvještaj.⁴³

Mlečani odmah preduzeće mjere da onemoguće kapidžibašu da prikupi objektivne podatke nego da izvještaj napravi ličnost njima naklonjena. Krajem oktobra knez Frančesko Posedarski obratio se Fatimi, ženi Durakbegovića, kao kumi i ličnom prijatelju. Posedarski piše Fatimi da kapidži koji nije sa ovih granica i neće podnijeti tačne podatke o događaju. Dalje Posedarski izlaže da je Hasanbeg bez odobrenja starijih došao u Zemunik i da je on svojim postupkom izazvao Morlake, od kojih je mnogo poginulo i da oni zbog sramote prečutkuju stvarne gubitke. Uveličavajući gubitke Morlaka, Posedarski u isto vrijeme umanjuje turske žrtve tvrdeći da je među njima bilo mnogo Cigana i Morlaka. Posedarski moli Fatimu da se izvještaj napravi u tome smislu i da uputi jednog čovjeka sa pismom kapidžibaši. »Zlo se dogodilo i tu više nema lijeka, nego ga je potrebno srediti«, kaže Posedarski. On još predlaže da će diskretno dati njenom mužu izvjesnu sumu novca samo da se izveštaj ne šalje u Carigrad.⁴⁴ Dva dana kasnije Posedarski se na sličan način obraća Durakbegu, samo mnogo uvijenije, napominjući da je bolje da on uživa ono što bi drugi nepravedno mogli prisvojiti i da je on jedina ličnost na granici kadra da obezbjedi mir.⁴⁵

⁴² Isto, Zara 1 ottobre 1682. Prilog Zara 30 settembre.

⁴³ Isto, Zara 1 novembre 1682.

⁴⁴ Isto, Zara 1 novembre 1682. Prilog: pisma Posedarskog od 29. oktobra.

⁴⁵ Isto Prilog: pisma Posedarskog od 31. oktobra 1682.

Žena Durak-bega odgovorila je Posedarskom da je pisala mužu da ne dozvoli da se izvještaj uputi u Carigrad i moli ga da niko ne zna o sadržaju ovoga pisma i da joj se ubuduće obraća preko jednog njenog povjerljivog čovjeka.⁴⁶ Durak-beg je bio sklon da pregovara i da iz toga izvuče ličnu korist. On je morao da isplati znatnu sumu novca bosanskom paši pošto nije pošao u pohod. Mlečani su polagali velike nade u njega, jer su postojali svi uslovi da se Durak-beg podmiti i zauzme za Mlečane. U međuvremenu smijenjen je bosanski paša i Mlečani nijesu znali kakav će stav zauzeti novi paša.

Krajem novembra 1682. godine Durak-beg je došao u Plavno i providur mu je odmah uputio u sretanje dva čovjeka. Durakbegović je pisao providuru navodeći da je njegov brat Hasan-beg došao u Zemunik samo da prenoći, ali dođe mletačka vojska iz Zadra i ubi Hasan-bega sa 200 ljudi, dok su drugi mletački podanici zapalili Nadin.⁴⁷ Ipak Durak-beg je uputio svoga čehaju na sastanak sa generalnim providurom koji se održao 30. novembra 1682. godine u Svetom Marku. Providur je sa pažnjom primio čehaju i obdario ga. Providur Dona se interesovao da novi bosanski paša ne uzme stvar u svoje ruke i ne zaobiđe Durakbegovića. Čehaju ga je uvjeroj da sandžakbeg mora učestvovati u ovim pregovorima.⁴⁸

Poslije pregovora generalni providur odgovorio je Durakbegoviću ističući stari argumenat da je Hasan-beg odgovoran za cio događaj i da niko iz Zadra nije izašao, nego su to uradili Morlaci iz Zemunka. Što se tiče paljenja Nadina, providur tvrdi da su to uradili turski podanici.⁴⁹

Dok se providur nalazio na sastanku sa čehajom Durakbegovića, dobio je pismo od bosanskog deftedara i kajmakana. Ahmet deftedar obavještava providura da će po naređenju bosanskog paše Kazira u Dalmaciju doći jedan aga da ispita događaj i da uputi ljude koji će prisustvovati istrazi.⁵⁰ Kajmakan piše providuru da je po naređenju

⁴⁶ Isto, Zara 3 decembre 1682. Prilog bez datuma.

⁴⁷ Isto, Pismo Durak-bega, primljeno u Zadar 1. decembra 1682.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto, Prilog: pismo providura od 1. decembra 1682.

⁵⁰ Isto, Prilog: pismo primljeno 1. decembra 1682.

velikog vezira bosanski paša uputio jednog agu u Dalmaciju, koji će u saradnji sa raznim kadijama izvršiti istragu i poslije izvještaj uputiti na Portu.⁵¹ Providur je odgovorio deftedaru izražavajući nadu da će aga i kadije izvršiti pašino naređenje »sa potpunom strogošću bez uveličavanja događaja u Zemuniku«.⁵²

Dolazak turske komisije koja je formirana po naređenju s Porte, Mlečani su očekivali sa dosta neizvjesnosti, jer nijesu znali da li će moći da utiču na pojedine članove komisije i u kolikoj mjeri. Oko 10. decembra 1682. godine u Zemunik je došao kapidži u pravnji kapetana: Knina, Skradina, Obrovca, sandžak-bega Durakbegovića, svih glavnijih aga sa granice i 300 konjanika. Još prije dolaska turske komisije providur Dona uputio je u Gornje Kotare Stojana Jankovića sa zadatkom da sve mletačke podanike vrati u granice i ne dozvoli prelaz na tursku teritoriju dok komisija ne završi rad.⁵³ U ime Mlečana providur je uputio na sastanak kneza Posedarskog i Đovani Pontea i dao im instrukcije koje su se svodile na već poznate mletačke argumente da je Hasan-beg odgovoran za cijelo događaj.⁵⁴

Mletačkim delegatima nije bilo lako da na toliko brojnom sastanku pobijaju turske argumente, koji su bili vrlo snažni. Oni su počeli sa već dobro poznatom mletačkom tezom o odgovornosti Hasan-bega i da se cijelo događaj odigrao sudbonosno. Turci su tvrdili da su inicijatori pokolja bile morlačke starješine: Smiljanić, Milković, Uskok i Pleškosa. Posedarski i Ponte nastojali su da umanje broj ubijenih Turaka, ali prisutne majke, udovice i sestre poginulih bile su suviše rječit argument koji mletački delegati nijesu mogli opovrći. Tu je napravljen zvanični izvještaj koji nije bio povoljan za Mlečane, pa su čak uveličani turski gubici na 305 ljudi i još znatan broj Cigana i Morlaka. U izvještaj je ušlo da je poginulo samo 40 mletačkih podanika. Cifre su teško optuživale Mlečane.

Ovim lažnim izvještajem kapidži je postigao određeni cilj. Javno pred Turcima izvještaj im je dao punu

⁵¹ Isto, Prilog: pismo primljeno 1. decembra 1682.

⁵² Isto, Prilog: pismo od 2. decembra 1682.

⁵³ B. Desnica, Istorija I, s. 245.

⁵⁴ Isto, s. 245—246.

satisfakciju, ali je mletačkim delegatima stavio do znanja da se može razgovarati u užem društvu, što su ovi rado prihvatali i pošli u Vranu za turskim komesarima. Tu su ponovo počeli pregovori gdje je prisustvovalo oko četrdeset Turaka. Koruptivni Turci su odmah pristali da prodaju krv svojih sugrađana i još je trebalo utvrditi cijenu. Turci su zahtjevali samo za kapidžibašu i jedanaest uglednih Turaka 6.000 cekina. Mletački delegati odgovorile su da ne raspolažu tolikom svotom, ali ako uspije stvar, može se razgovarati o visini nagrade. Mletački delegati su tražili da se napravi takav izvještaj koji bi bio potpuno povoljan za Veneciju i da cijelu stvar uzme u ruke bosanski paša. Turci nijesu prihvatali ovaj predlog jer nijesu dobili dosta cekina. Mletački delegati podijeliše samo 500 dukata od kojih je kapidžibaša dobio 200. Kapidži je nastojao da okonča stvar oko mita i pozvao mletačke delegate u Skradin na dalje pregovore u užem krugu. Tu je kapidžibaša predložio da je, ako žele da bosanski paša sam rešava stvar i ne šalje izvještaj na Portu, samo za njega potrebno 30.000 cekina. Mletački delegati nijesu odbili predlog, ali izjavile su da je najbolje da lično pregovaraju sa pašom.⁵⁵

Tako je kapidžibaša sastavio povoljan izvještaj za Mlečane, ali još uvijek je sve zavisilo od bosanskog paše. Vijest o zemuničkom pokolju stigla je u Carigrad tek krajem novembra, a početkom januara veliki vezir primio je izvještaj starog bosanskog paše o pokolju Turaka u Zemuniku.⁵⁶ Pošto su sa Porte htjeli da provjere tačnost navođenja bivšeg bosanskog paše, to je novome paši naređeno da ispita događaj i podnese izvještaj.⁵⁷

Mletački ambasador u Carigradu uputio je dragomanu Karlia u Sarajevo da se obavijesti o događajima i utiče na bosanskog pašu, ali još sredinom februara 1683. godine dragoman nije tamo stigao.⁵⁸ Iz Venecije su insistirali da generalni providur uputi jednog čovjeka kod bosanskog paše. Sredinom februara 1683. godine providur Lorento Dona uputio je u Sarajevo Nikoleta Markovića kao uhodu da ispita da li je bosanski paša izmijenio izvje-

⁵⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 517 Zara 13 decembre 1682 i prilog bez datuma.

⁵⁶ Dores Levi-Weiss, n.d. s. 38.

⁵⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. Zara 15 genaro 1683.

⁵⁸ Isto, Zara 10 febraro 1683.

štaj o zemuničkom pokolju.⁵⁹ Paša je već bio uputio povoljan izvještaj u Drinopolje.

Sredinom februara 1683. godine Kizir-paša je uputio jednog agu sa pismom generalnom providuru. U pismu se paša žali da su mletački podanici poslje zemuničkog pokolja ubili oko 20 sultanovih podanika.⁶⁰ Providur Dona je odgovorio da mletački podanici nijesu nanijeli nikakve štete Turcima, nego da to uglavnom čine turski podanici ili Senjani i da su Turci ubili i opljačkali mnoge turske podanike. Providur je s pažnjom primio agu koji se vratio nezadovoljan jer nije dobio dvije kese koliko je tražio i obećao je da će uputiti jednog svog čovjeka kod bosanskog paše.⁶¹

Sukobi na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji postajali su sve češći i veći. Sredinom marta 1683. godine Durakbegović piše providuru da su Biograđani zapalili tursko selo Kožulovac i u Karinu ubili jednog Turčina i zarobili dvije žene i da su drugi mletački podanici počinili slična nasilja.⁶² Providur Dona je odlučno pobijao tvrdnje Durakbegovića, ali je nekoliko dana kasnije uputio kneza Posedarskog, Stojana Jankovića i Šimuna Bortolacia u Kotare i Primorje da spriječe Morlake da prelaze na tursku teritoriju i nanose štete Turcima i njihovim podanicima da ne bi dali povoda za razne žalbe.⁶³

Tek krajem marta providur Dona je riješio da Đovanija Sopea uputi u Sarajevo sa poklonima za pašu. Bosanski paša je nastojao da ne pode na pohod u Mađarsku s motivacijom da su na granici u Dalmaciji veliki neredi i da je potrebno da zaštiti i utvrdi granicu od Mlečana.⁶⁴ Bilo je sve više sukoba između mletačkih i turskih podanika. Krajem marta Morlaci iz Budina upadoše na tursku teritoriju. Tamo je odmah upućen Stojan Janković da pohvata razbojnike i pljačkaše.⁶⁵ Početkom aprila oko 500

⁵⁹ B. Desnica, Istorija I s. 247—249.

⁶⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 517.

Zara 26 febraro 1683. Prilog pašinog pisma, primljenog 20. februara.

⁶¹ Isto, Prilog: pismo od 21. februara 1683.

⁶² Isto, Zara li 14 marzo 1683. Prilog: pisma Durak-bega.

⁶³ B. Desnica, Istorija I, s. 249.

⁶⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 517 Zara 26 marzo 1683.

⁶⁵ B. Desnica, Istorija I, s. 249—250.

ličkih Turaka dodoše u Morlačku planinu gdje seljaci Ražanaca drže stoku i napadoše čobane. Dvojicu ubiše, 11 zarobiše, zaplijeniše 300 grla krupne i 1.000 komada sitne stoke. Čim se čulo za pljačku, odmah se skupi 130 ljudi iz Ražanaca i dadoše se u potjeru za Turcima. Kako ne pronađoše otmičare, upadoše na tursku teritoriju i zaplijeniše 5.000 grla sitne i 200 krupne stoke, vlasništvo udbinskih Turaka.⁶⁶ Zbog ove pljačke providur Dona tužio se Omer-agi, zamjeniku krčkog sandžakbega, i tražio da se krivci kazne, a roblje i stoka povrati.⁶⁷ Providur je takođe pisao kapetanu Udbine zahtijevajući da se pusti roblje i stoka, pa će tek onda povratiti stoku koju su zaplijenili seljaci iz Ražanaca.⁶⁸

Stanje na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji stalno se pogoršavalo i Mlečani su sve više bili podozriviji prema Turcima. Kada se sredinom aprila pronijela vijest da će bosanski paša s vojskom doći na granicu, providur Dona uputio je Stojana Jankovića u Kotare s naređenjem da sve mletačke podanike vrati na svoju teritoriju i da im zabrani da daju utočište turskim podanicima koji bi uskočili.⁶⁹ Bosanski paša navratio je samo do Livna gdje je od stanovništva pokupio danak od 1.200 reala i sa vojskom produžio za Osijek gdje je bio određen za čuvanje mosta.⁷⁰

U Veneciji su smatrali da je najbolje sve Morlaki naseliti u blizini dalmatinskih gradova i tako izbjegći česte sukobe sa Turcima i u tom smislu upućene su instrukcije generalnom providuru. On je odgovorio da je to neizvodljivo, jer cijela sela drže pod zakup turske zemlje od čega žive. Morlaci ne bi nikada pristali da napuste te plodne zemlje i da se nasele na neplodno zemljište u blizini dalmatinskih gradova.⁷¹

Uskoro je u Vranu stigao novi sandžak-beg Krke Ahmet, onaj isti koji je u svojstvu kapidžibaše bosansko-

⁶⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 517.
Zara 9 aprile 1683.

⁶⁷ Isto, Prilog: pismo providura od 7. aprila 1683.

⁶⁸ Isto, Prilog: pismo od 9. aprila 1683.

⁶⁹ B. Desnica, Istorija I, s. 250.

⁷⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 517 Zara 24 decembra 1683.

⁷¹ Isto.

ga vezira sastavljao izvještaj o zemuničkom pokolju. Ahmet-beg je protestovao kod generalnog providura zbog toga što Morlaci obrađuju zemlju na turskoj teritoriji. Providur je odgovorio da njemu o tome nije ništa poznato i zatražio od sandžak-begà da svoju tvrdnju potkrijepi pozitivnim dokazima.⁷² Tih dana stigli su sultanovi fermani kojima je likvidiran sukob zbog zemuničkog pokolja.

Čim se na Porti saznao o pokolju Turaka u Zemunu, veliki vezir i ostale turske paše nastojali su da događaj iskoriste ucjenjujući Veneciju za dobru paru. Sredinom januara 1683. godine carigradski kajmakan pozvao je baila i saopštio mu da Venecija ima da preda 224 čovjeka, koliko je ubijenih Turaka u Zemunu, koji će biti pogubljeni u Carigradu ili u Dalmaciji pred turskom vojskom. U protivnom Porta će zaratiti protiv Venecije.⁷³ Početkom februara kajmakan je ponovo pozvao baila i kazao mu da veliki vezir insistira na postavljenom zahtjevu. Prijetnja je bila opasna i bailo Dona bez odbrenja Senata pristao je da spor poravna davanjem 175.000 reala od kojih je veliki vezir dobio 25.000 reala.⁷⁴

Ovo je bilo veliko poniženje Venecije i teška novčana kontribucija. S kojim je ogorčenjem Venecija primila ovu ucjenu, dovoljno je ukazati da je kasnije u ratnoj objavi Venecije Turskoj, Senat pored ostalih razloga naveo i ovu pljačku.⁷⁵

Poslije poravnjanja sukoba sultan je izdao ferman kojim se zabranjuje svim turskim podanicima da za zemunički događaj »ni na jedan način ne nanose uvrede, neprilike bailima komandantima i mletačkim podanicima«.⁷⁶ Drugi ferman upućen je bosanskom paši. Sultan zabranjuje da potomci ubijenih ili ma ko, nanosi štetu mletačkim podanicima nego da se živi u dobro susjedskim odnosima.⁷⁷ Mletačke vlasti u Dalmaciji vratile su robu

⁷² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518 Zara 20 maggio 1683 i prilozi pisama.

⁷³ Dores Levi-Weiss, n.d. s. 39.

⁷⁴ Isto, s. 40.

⁷⁵ Isto, s. 41 u nap. 40.

⁷⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518 Zara 20 maggio 1683. Prilog fermana.

⁷⁷ Isto. Prilog: ferman, Data in Adrianopoli sotto la metta della luna di sefer l'anno 1094, cioè circa li 20 febraro 1683.

i oružje ubijenih Turaka. Roba nije predstavljala veću vrijednost jer je sve bilo umrljano krvlju.⁷⁸

Tako je uz velike novčane izdatke Venecija uspjela da likvidira spor oko zemuničkog pokolja. Turci su više prijetili ratom Veneciji nego što su ozbiljno mislili. Takva strašna prijetnja bila im je potrebna da bi postigli ono što su željeli. Bailo je suviše ozbiljno shvatio tursku prijetnju i prije vremena i šire otvorio kesu nego što je trebalo.

POBUNA MORLAKA

Poslije likvidacije spora oko zemuničkog pokolja nastupio je jedan kratak predah sa uobičajenim stanjem na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji da bi završio sa jednom teškom krizom koja je produbila tursko-mletačke suprotnosti i ubrzala ulazak Venecije u rat.

Turski pohod na Beč 1683. godine bio je posljednji prođor Turaka u srednju Evropu i prvi ozbiljniji udarac hrišćanske Evrope Osmanskom carstvu. To je bio veliki preokret koji će sudbonosno uticati na istorijski razvoj srednjoevropskih naroda i jednog dijela Balkana. Ulazak Turske u rat protiv Austrije, bio je najveći vojni pothvat Turske u Evropi. To je zahtijevalo naprezanje snaga koje su prevazilazile ekonomsku moć Turske. Rat je produbio krizu Osmanskog carstva u samom početku. Ta kriza osjetila se još dublje na granici turskih posjeda u Dalmaciji gdje je narod bio uvijek prkosan i buntovan.

Kada je u maju 1683. godine novi krčki sandžak-beg stigao u svoje sjedište Vranu, odmah je pokušao da što više iscijedi iz svojih podanika. Narod je odbio neumjerenе sandžak-begove zahtjeve. Odmah se skupilo oko 400 ljudi iz Vrane i okolnih mjesta i stavili na znanje sandžak-begu da se povuče prema Kninu, inače će upotrijebiti silu.⁷⁹ Uskoro sandžak-beg se povukao u Knin odakle je pisao knezu Posedarskom da Morlaci njemu plate zakup za zemlje koje obrađuju na turskoj teritoriji. Na ovaj

⁷⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518.

Zara 3 giugno 1683. Prilog.

⁷⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518.

Zara 3 giugno 1683.

zahtjev odgovorio je providur da zemlje pripadaju deftedaru Bosne, Durakbegoviću, Atlagiću i drugima i Morlaci će platiti danak vlasnicima zemlje.⁸⁰

Pritisak turskih aga i begova na hrišćansko stanovništvo u pograničnim krajevima Dalmacije bio je takav da su dvadeset knezova sa granice bili kod sultana da se tuže na razna nasilja i nepravde turskih komandanata. Sultan je uputio u Livno jednog kapidžibašu sa zadatkom da ispitava navode knezova. Mnogi ugledni Turci skloniše se iz svojih mjesta i kapidžibaša se vratio bez stvarnih rezultata.⁸¹ Osim toga, prinosile su se najraznovrsnije vijesti o uspjesima i namjerama Turaka. Dok je turska vojska marširala kroz zapadnu Ugarsku bez ikakvog otpora, rato-bornost Turaka porasla je toliko da su otvoreno govorili da će poslije osvajanja Beča napasti Zadar i Kotor, jer Venecija nije isplatila novac za zemunički pokolj Turaka.⁸²

Ali »pod Bečom ie burak posruuo«, kako je Njegoš to sjajno formulisao. Saveznička austrijsko-poljska vojska do nogu je potukla Turke 12. septembra 1683. godine. Poljski kralj Jan Sobieski koji je predvodio poljsku vojsku, parafrazirajući Cezara kazao je: »Veni, vidi, deus vicit!« Vijest o turskom porazu odjeknula je i među Turcima i među svim našim narodima pod njihovom vlašću, a naročito u pograničnim krajevima prema austrijskim i mletačkim posjedima. Poraz je došao kao grom iz vedra neba. Od Budima do Carigrada, od Zadra do Sofije, opšta potištenost zahvatila je Turke. Iz Carigrada sekretar mletačke ambasade Kapelo pisao je: »Turci su ovdje tako potišteni da se to ne može izreći. Udar je za njih bio neobično velik i osjećaju ga u duši«.⁸³

Kada je u pogranične krajeve Dalmacije stigla vijest o turskom porazu pod Bečom, Turci su odmah počeli da se sklanjavaju u utvrđena mjesta. Krčki sandžak-beg se sklonio u Livno, a žena Durakbegovića sa svim stvarima

⁸⁰ Isto, Zara 23 giugno 1683.

⁸¹ Isto, Spalato 23 agosto 1683.

⁸² Isto, Spalato 23 agosto 1683. Prilog. Iz saslušanja Đakoma Bjankinija od 22. avgusta 1683.

⁸³ Isto, Zara 19 decembre 1683. Prilog: Pera di Constantinopoli 4 novembrie 1683.

prešla je u Plavno.⁸⁴ Strah je prerastao u paniku koju je najbolje okarakterisao paroh Zagorja, Petar Tintić, na saslušanju u Zadru. On je kazao da se poslije turskog poraza pod Bečom »sva turska zemlja nalazi u najvećoj prestravljenosti i Turci predviđaju da je došao kraj njihovom carstvu«. Sve se pobunilo i među Turcima je preovladalo mišljenje da je pobuna djelo božjeg proviđenja.⁸⁵

Paniku je pojačavalo rasulo turske vojske koja se demoralisana vraćala ispod Beča. Gomile prestravljenih, izgladnjelih i nenaoružanih vojnika svakodnevno su prolazile kroz Beograd bježeći kućama. Niko više nije mislio na nastavljanje borbe. Veliki vezir obavijestio je sultana o porazu i ponudio da plati sve troškove. Kada je sultan dobio vijest o porazu, po svome silktaru uputio je velikom vezиру sablju i odjeću od zebelina. To je bila cijena vezirove glave.⁸⁶

Opšta klonulost i potištenost zahvatila je Turke na Balkanu. U pograničnim krajevima Dalmacije, gdje se uvijek gusarilo, hajdukovalo, pljačkalo i ubijalo, vijest o turskom porazu pod Bečom bila je signal za jedan opšti ustanak Morlaka i pod mletačkom i pod turskom vlašću. Senjani i hajduci pojačaše svoje akcije. Sva zagorska Dalmacija uskomešala se ili ustala. To je bio jedan opšti i spontani ustanak čiji je politički cilj bio oslobođenje od Turaka s osloncem na Veneciju. Republika, kao neutralna država, nastojala je da spriječi pokret svojih podanika i utiče na smirivanje turskih. Međutim, pokret je uzeo takve razmjere da je Venecija bila potpuno nemoćna da spriječi ustanak svojih podanika. Turci u Dalmaciji bili su toliko prestravljeni da su samo mislili na spasavanje svojih glava.

Pokret je izbio spontano, ali organizator ustanka bio je Ilija Janković, kojega su Mlečani još 1682. godine osudili na smrt. Niegov brat serdar Stojan Janković interniran je u Veneciju s ciljem da se na negovog brata Iliju utiče.⁸⁷ Ilija je doprinjeo dizanju i turskih podanika šireći

⁸⁴ B. Desnica. Istorija I, s. 255.

⁸⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. Zara 2 novem-
bre 1683. Prilog od 2 novembra.

⁸⁶ Isto, Prilog: pismo sultanova ljekara Andela Tomi, pisano iz Beograda 7. oktobra 1683.

⁸⁷ B. Desnica, Istorija I s. 257—258.

vijesti da će Venecija uskoro ući u rat protiv Turske. Turski podanici digli su se na oružje i počeli da protjeruju Turke iz manjih mesta oduzimajući im imovinu. Turci su morali da se sklone u veća mesta: Knin, Skradin i Obrovac. Mletačkim vlastima u Dalmaciji bilo je jasno da »Morlaci turski podanici neće da ostanu pod turskom vlašću i ako ih uzvišena Republika ne primi u podanstvo misle da idu u službu caru«.⁸⁸

Pokret na mletačkoj teritoriji najprije je izbio u Kotarima da bi se uskoro proširio i u ostalim krajevima. Generalni providur uputio je u Kotare kneza Posedar-skog sa konjicom da smiri narod. On je naišao na potpunu neposlušnost. Knez piše: »Nemoguće je Vašoj uzvišenosti da referišem o formi saveza seljaka i Morlaka iz ovih sela, koji vjerujući da je otvoreni rat, uzajamno se sokoleći viču: »živio Hristos, živio Hristos«. Narod je otkazao svaku poslušnost, ne poštuje nikakve naredbe, pa čak otvoreno prijeti mletačkoj konjici, piše dalje knez. »Morlaci su postavili politički cilj da hoće da dožive istu sudbinu kao i Morlaci turski podanici«.⁸⁹

Za tren oka pala je jedna granica koja je dijelila dvije države i razdvojila jedan narod. Morlaci na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji osjećali su se jedinstveni, shvatili da je njihova sudbina nedjeljiva i da jedinstvo mogu ostvariti pod mletačkom vlašću. Zato se pogranično stanovništvo pod turskom vlašću obraća Mlečanima ili šalje svoje glavare kod providura s molbom da ih prime u podanstvo.⁹⁰

Pazeći da se ne zamjere Turcima i održe potpunu neutralnost Mlečani odbijaju primanje turskih podanika. Generalni providur Dona naredio je mletačkim predstavnicima u Šibeniku, Trogiru, Splitu i Klisu da zabrane mletačkim podanicima da prelaze preko granice i nanose štete Turcima, niti da primaju i pomažu turske podanike, nego da se trude da na granici održe mir i prijateljstvo s Turcima.⁹¹

⁸⁸ Isto, s. 259—260.

⁸⁹ Isto, s. 260—261.

⁹⁰ Isto, s. 256; 257—258.

⁹¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518. Zara 2 novem-bre 1683. Prilog: Zara 23 ottobre 1683.

Generalni providur izrazio je žaljenje Ahmet-begu, krčkom sandžakbegu, dizdaru Knina i kapetanima Obrovca i Skradina povodom pokreta Morlaka i obavijestio ih o mjerama koje je preduzeo za smirenje mletačkih podanika i održavanje mira.⁹² Golim naređenjima nije se mogao spriječiti jedan pokret koji je postajao sve masovniji i organizovaniji. Turci zbumjeni i neaktivni počeše da napuštaju i veća mjesta. Vranski Turci bojeći se napada Morlaka predadoše utvrđenje knezovima Đordju Dečiću i Iliji Kneževiću koji ih uz nagradu ispratiše do Plavnja. U Vranu se odmah naseli oko 600 Morlaka, turskih podanika. Takođe Turci napustiše Ostrovicu, Perušić i Benkovac.⁹³

Mletački Morlaci sve aktivnije učestvuju u pokretu i zajedno sa turskim Morlacima napadaju i rlijene Turke. Turci su bez ikakvog otpora bježali u utvrđena mjesta, što je podiglo moral i samopouzdanje svih Morlaka. Kada je krajem oktobra Posedarski ponovo upućen u Kotare da obuzda mletačke podanike, u svim selima kuda je prošao naišao je na prazne kuće jer su svi ljudi pošli u akciju, pa čak i popovi. Prema izvještaju Posedarskog u Kotarima je bilo 800 ustanika dok je turske raje bilo ustalo oko 1.000 ljudi. Morlaci su već bili organizovani pod komandom svojih starješina i spremali se da napadnu Skradin i Gornji i Donji Obrovac. Posedarski je pozvao mletačke podanike da se vrate kućama, ali poziv nije imao efekta. On je shvatio da je pokret ušao u fazu kada ga je više nemoguće ugušiti. Posedarski piše generalnom providuru: »Uzvišeni gospodine, nema više lijeka koji bi umirio njihove duhove, ier su rodstaknuti od strane Morlaka, turskih podanika, koji svakodnevno vode vrlo velike pljenove stoke: sada nema nikoga ko može odoljeti njihovim snagama, kao da više nema Turaka na svijetu.⁹⁴

Planirani napad na Skradin izведен je 28. oktobra. Oko 200 konjanika i 600 pješaka napadoše utvrđenje gdje se nalazilo samo petnaest Turaka. Polovina uteče u Šibenik, a ostalo Morlaci sasjekoše.⁹⁵ Poslije toga Morlaci na-

⁹² Isto, Zara 27 ottobre 1683. Prilog: Zara 25 ottobre.

⁹³ B. Desnica, Istorija I, s. 256, 257.

⁹⁴ Isto, s. 268—269.

⁹⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518 Zara 2 novem-
bre 1683. Prilog: Sebenico 29 ottobre 1683.

padoše Obrovac, ali su bili odbijeni uz gubitke od sedam ljudi. Ipak Turci napustiše Obrovac koji opljačkaše Novigradani, mletački podanici. Pad Skradina i Obrovca toliko je podigao moral Morlaka da su se zanosili da zauzmu Livno i u tom cilju održan je jedan sastanak.⁹⁶ Ustanici su bili vrlo energični i pokrenuli sve u borbu. Morlaci napadoše čak i Ervenik, nastanjen hrišćanima, zato što su odbili da se pridruže ustanku.⁹⁷

Pokret se postepeno širio i obuhvatao udaljenija mjesta do same Cetine. Ovaj dio Morlaka ako nije odmah ustao, brzo se opredijelio. Početkom novembra 1683. godine, Petar Tintić i Andrija Rezivić, gvardijan manastira svetog Lovrjenca u Šibeniku, dodoše kod generalnog providura s molbom u ime: Petrovog Polja, Drniša, Vrlike, Zagorja i Cetine i u ime glavara navedenih mjesta, zatražiše mletačko podanstvo, obećavajući punu vjernost u napadu i odbrani.⁹⁸ Takođe šest sela iznad Trogira sa oko 1.000 stanovnika tražilo je zaštitu Venecije pod uslovom da ne služe na galijama i da ne vrše druge vojne obaveze.⁹⁹

Opšte raspoloženje turskih Morlaka bilo je takvo da su svi očekivali da će ih Venecija primiti u podanstvo. U slučaju odbijanja Venecije, Morlaci su bili spremni da se obrate austrijskom caru. Narod je bio odlučan da Turcima ne dozvoli povratak u Kotare.¹⁰⁰

U Veneciji su shvatili da se iz sopstvenih političkih razloga na tolike molbe turskih podanika o pristupanju Republici ne može odgovoriti negativno. Zato je Senat sredinom novembra 1683. godine dao instrukcije generalnom providuru da sa turskim podanicima postupa pažljivo, da im uvijek odgovara laskavo, uvjeravajući ih u blagouaklonost Republike. Da u tu svrhu angažuje morlačke starještine Stojana Jankovića, Smiljanica i druge koji uživaju veliki autoritet kod svih Morlaka.¹⁰¹ Mlečani su oslobođili Stojana da bi ga iskoristili u političke svrhe u Dalmaciji.

⁹⁶ B. Desnica, Istorija I, s. 271—273.

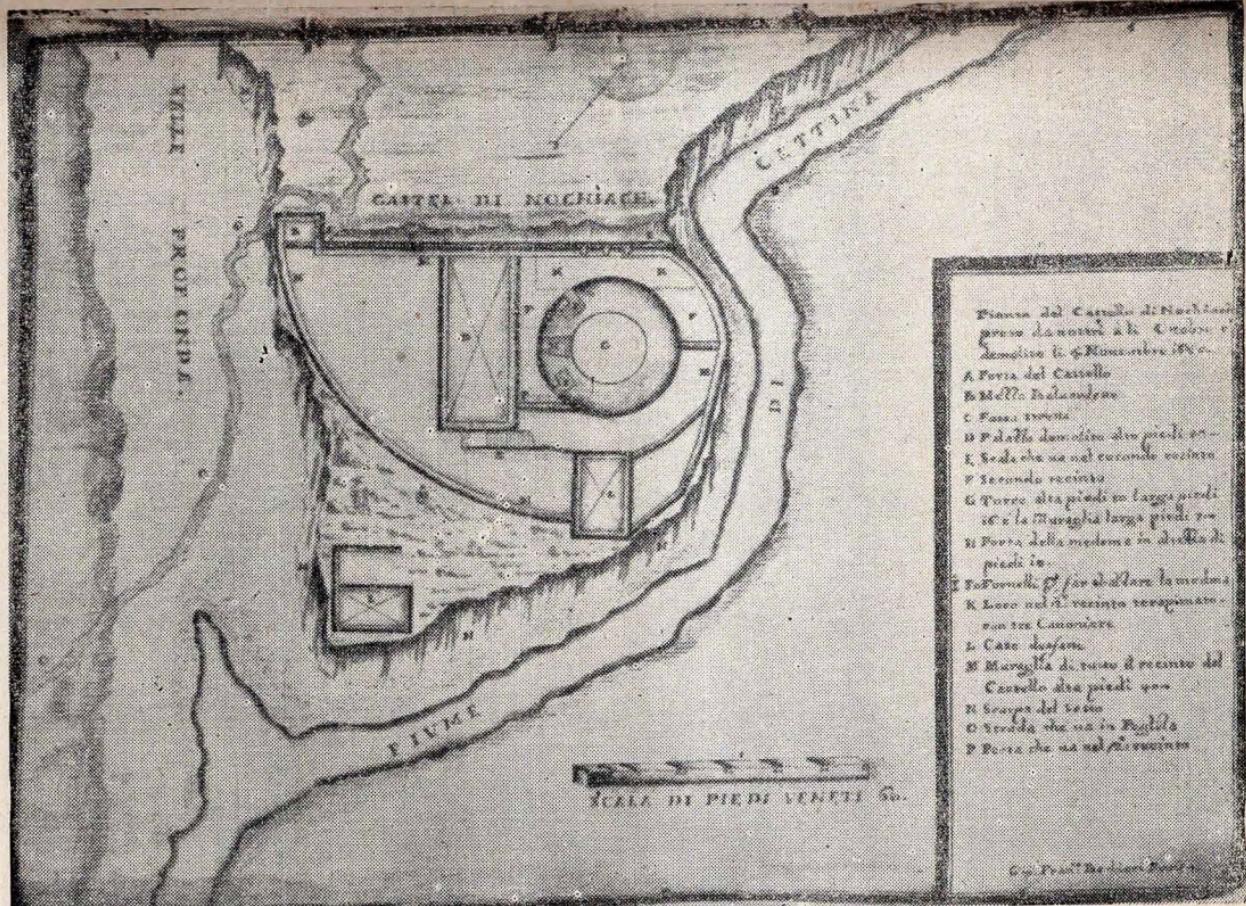
⁹⁷ Isto, s. 269—270.

⁹⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518 Zara 2 novem-bre 1683. Prilog: molba od 2. novembra.

⁹⁹ B. Desnica, Istorija I, s. 276

¹⁰⁰ Isto, s. 277—278.

¹⁰¹ Isto, s. 284—285.

Sl. 1. — Kaštel Noćjak iz 1684. (Državni arhiv Venecija)

Pogranični krajevi u Dalmaciji bili su potpuno očišćeni od Turaka i ustanici su u novembru bili manje aktivni. To su iskoristili Mlečani da utiču na svoje podanike da ih odvoje od pokreta. U Kotare je upućen pukovnik Radoš, koji je poslije dužih pregovora sa kotarskim glavarima, uspio da ih privoli na povratak kućama. Turski Morlaci ostadoše nepokolebljivi, izjavljujući da neće da žive kao »robovi pod turskom tiranijom« i ako ih Republika ne primi tražiće oslonac na drugoj strani.¹⁰² Zbog zatišja pokreta ustanici napustiše neka mjesta, kao Obrovac gdje se Turci povratiše iako im je sve bilo razgrabljeno.¹⁰³ Obrovačka skela bila je potpuno prestala sa radom iako su i Turci i Mlečani željeli da se skela održi.

Poslije novembarskog zatišja pokret se ponovo razbuktao. U toku decembra ustanak je zahvatio i onaj dio mletačkih Morlaka koji su do tada bili pasivni. Krajam novembra šibenski Morlaci zajedno sa turskim upadoše prema Drnišu gdje zaplijeniše nešto stoke.¹⁰⁴ Ilija Janković je pokrenuo mletačke podanike iz okoline Trogira tako da mu se pridružio veći broj.¹⁰⁵ Pošto je pridobio Morlake iz trogirskog i šibenskog kraja, Ilija je riješio da zauzme Drniš. Kada je sve bilo spremno, Ilija Janković promijeni plan i sa jednim odredom Morlaka napade Ervenik gdje zarlijeni 600 goveda i 1.000 komada sitne stoke. Ostatak šibenskih i kotorskih Morlaka napade i zauze Drniš. Morlaci oplačkaše i popališe sve turske kuće.¹⁰⁶ Poslije osvajanja Drniša Ilija je zakazao narodni zbor i pozvao sve susjedne turske podanike. Na zbor se svijet pozivao pod parolom, koju su očito inspirisali katolički popovi: »Braćo za ljubav Hristovu, sada je sveti otac papa Inoćentije IX dao blagoslov za gonjenje Turaka koji preziru sveti zakon hrišćanski«.¹⁰⁷

Morlaci su postajali sve aktivniji. Njima su se pridruživali i Senjani. Tako Senjani i Morlaci pod koman-

¹⁰² Isto, s. 278—279; 280—282.

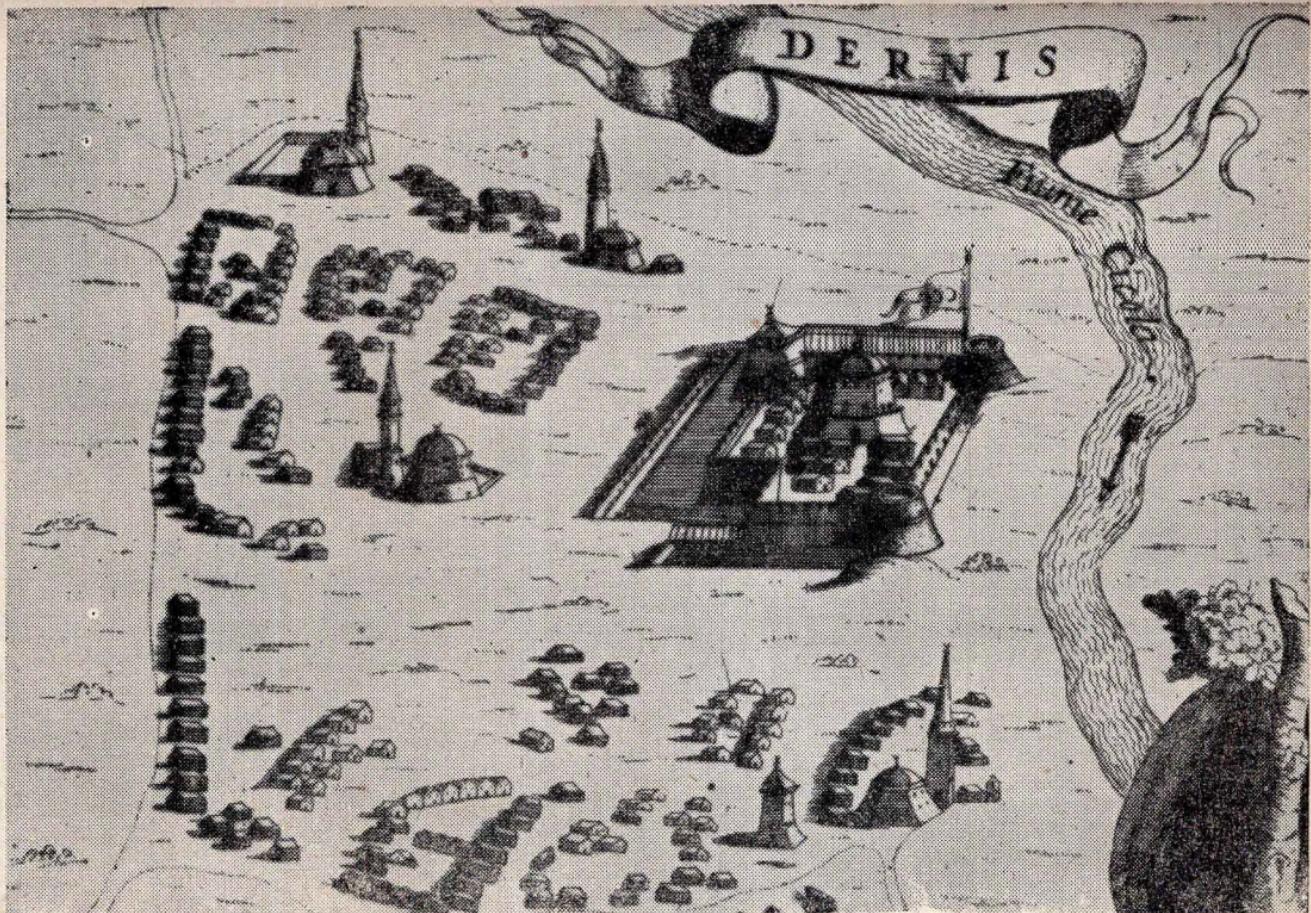
¹⁰³ Isto, s. 282—283.

¹⁰⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518. Zara 7 decembar 1683. Prilog, Sebenico 1 decembre.

¹⁰⁵ Isto, Zara 14 decembre 1683. Prilog Traù 5 decembre.

¹⁰⁶ B. Desnica, Istorija I, s. 290.

¹⁰⁷ Isto, s. 293.

Sl. 2. — Drniš iz 1686. (Prema Korneliju)

dom Ilije Jankovića oplijeniše Žegar.¹⁰⁸ Početkom decembra oko 600 Senjana iskrca se kod Novigrada i pozvaše mletačke podanike da im se pridruže.¹⁰⁹ Generalni providur odmah je uputio u tom pravcu Stojana Jankovića da spriječi Morlake i Senjane da haraju tursku teritoriju. Stojan se sastao sa bratom Ilijom i senjskim starješinama. Na Stojanove prijetnje da će ih Venecija kazniti, Ilija je rekao »da prema onim hrišćanima turskim podanicima koji im pristupaju ne upotrebljavaju nikakvu silu« nego napadaju samo one »koji pružaju otpor i nastoje da sakriju tursku robu u Kninu i Gračacu; ovima uzimaju robu i stoku«. Senjani su kazali da oni samo napadaju Turke i njihove podanike jer su u ratu sa Turskom.¹¹⁰

Kao što vidimo, borba se sve više polarizovala, za Turke ili protiv njih. Protiv turskih saradnika Morlaci su preduzimali oštire mjere.

Sredinom decembra Kotarci napadoše Pađene i dovo-koše veliki pljen u Karin. Pošto su seljaci Pađena bili protiv ustanika, Kotarci ih napadoše i goniše sve do Knina. Tu je izašlo 40 turskih konjanika na čelu sa begom da dočekaju Morlake. U sukobu je palo deset Turaka, dok je od Kotaraca poginuo samo jedan.¹¹¹ Krajem decembra Turci napustiše Obrovac, posliednje uporište u Dalmaciji. Tvrđavu zaposjedoše turski Morlaci, ali se umiješaše i mletački podanici pod vođstvom Ilije Jankovića. Stanje u Dalmaciji potpuno je podsjećalo na rat. Krajem 1683. godine generalni providur Dona je pisao:» Granica cieie Dalmacie izgleda kao u otvorenom neprijateljstvu«.¹¹²

Hrišćansko stanovništvo pod turskom vlašću i pored otpora Venecije i dalje je tražilo zaštitu Republike. Krajem novembra 1683. godine, u ime stanovništva okoline Knina dođoše kod generalnog providura fra Simon Brajanović i fra Andrija Jurišić, s molbom da se narod ovog kraja preseli na mletačku teritoriju. Fratri tvrde da ima oko 1.200 kuća i u ime naroda obećaju da će u slučaju

¹⁰⁸ Isto, s. 292.

¹⁰⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518.

Zara 7 decembre 1683. Prilog od 5. decembra. Iz saslušanja Milina Dobrića.

¹¹⁰ B. Desnica, Istorija I, s. 294—295.

¹¹¹ Isto, s. 300—301.

¹¹² Isto, s. 309—310.

rata između Venecije i Turske napasti i zauzeti Knin.¹¹³ Takođe stanovništvo i knezovi Poljica izjavljuje želju da se potčine Republici.¹¹⁴ Stanovništvo zagorske Dalmacije od Prologa do Krke ponovo uputiše fra Petra Tintića sa trojicom glavara tražeći protektorat Venecije, jer ih mletački podanici stalno haraju i haraće sve dok ne postanu podanici Republike.¹¹⁵

Zagorci ne čekajući na odobrenje providura, i pored njegovog nagovaranja da ne uskaču, već pričekaju na granici, predoše granicu. Takođe i lički Morlaci izjavljuje želju da postanu mletački podanici. Krajem decembra oko 1.500 zagorskih porodica približavalo se mletačkoj granici. Zagorci uputiše molbu po jednom pravoslavnom svješteniku, tražeći od providura da ih primi u podanstvo i postavi jednog glavara koji će njima da upravlja. Sandžak-beg Krke nastojao je da ih zadrži obećavajući im amnestiju, a glavarima timare.¹¹⁶

Turci na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji i dublje u Bosni bili su potpuno zbunjeni i utučeni i u početku nijesu preduzimali gotovo nikakve mjere protiv ustanika. Lički i udbinski Turci koji su teško stradali od napada Senjana i Morlaka potražiše pomoć i zaštitu od Čehaja novog bosanskog paše. Čehaja je naredio, pod prijetnjom smrtne kazne, da u svim pograničnim krajevima svaka kuća spremi po jednog ratnika za odbranu zemlje od Morlaka.¹¹⁷

Za bosanskog vezira postavljen je Ahmet-paša. Iako paša još nije bio stigao u Bosnu, on je postavio za sandžak-bega Klisa i Krke Mustafu, dotadašnjeg krčkog kajmakana. Kada je Mustafa stigao u Knin, odmah se obratio providuru Doni žaleći se da je cijelo kraljevstvo »opljačkan i raseljen«, jer je raja utekla na mletačku teritoriju. Dalje, sandžak-beg navodi da su ga dalmatinske age obavijestile da su zadarski Morlaci odnijeli pljen u Zadar i Novigrad. Providur je odgovorio da pljen nije sklonjen

¹¹³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518. Zara 7 decembra 1683. Prilog: molba od 26. novembra.

¹¹⁴ Isto, Prilog: molba od 1. decembra 1683.

¹¹⁵ B. Desnica, Istorija I, s. 295.

¹¹⁶ Isto, s. 304—305; 308.

¹¹⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518. Zara 12 novembra 1683. Prilog: Clissa 4 novembra.

u ovim gradovima »nego u druga sultanova mjesta gdje su se sklonili rečeni Morlaci vaši podanici«.¹¹⁸

Takođe hadži-Mehmed, kajmakan Klisa, žalio se providuru da su mletački podanici iz Zadra i ostali lopovi opljačkali cio krčki sandžakat, zapalili sve turske tvrđave do Knina, ubili i porobili toliko muslimana. Providur je odbacio tvrđenje kajmakana navodeći da je svima poznato da su to uradili Senjani u saradnji sa drugima koji nijesu mletački podanici.¹¹⁹ Ove uzajamne optužbe turskih i mletačkih predstavnika jasno pokazuju da su ustanici nanijeli velike štete Turcima. Jasno je da su se Mlečani bjavili da priznaju da njihovi podanici učestvuju u pokretu i svu odgovornost svaljivali su na Senjane.

Ustanak u Dalmaciji bio je takvih razmjera da mu je veliki vezir, koji se tada nalazio u Beogradu, i pored tolikih važnih događaja, morao posvetiti pažnju. U Beogradu se nalazio i mletački veliki tumač iz ambasade u Carigradu. Tako su Mlečani bili dobro obaviješteni o namjerama Turaka i preduzetim mjerama za gušenje ustanika u Dalmaciji. Krajem novembra vezir je uputio čauše u Dalmaciju da izvide događaje. Kada se vratiše u Beograd, čauši podniješe izvještaj koji je teško optuživao Mlečane. U izvještaju je bilo napisano da je vođa pobune neki Janko (misli se na Iliju Jankovića), mletački podanik, da su Morlaci plijen sa turske teritorije dovukli u Zadar i da ustanici ne bi imali tolike uspjehe da ih ne pomazu Mlečani. U cilju smirivanja ustanika vezir je naredio da bosanski paša zimuje u Livnu.¹²⁰

Mlečani suzbiše ovaj izvještaj o ustanku u Dalmaciji kojim su optuženi za miješanje u unutrašnje stvari Turske i pomaganje ustanika. Zato veliki vezir ponovo uputi nekoliko aga u Dalmaciju da priberu tačne podatke o pokretu i stavu mletačkih predstavnika prema njemu. Sredinom decembra vratio se jedan aga u Beograd, koji je u izvještaju vezira naveo da u ustanku sa turskim podanicima učestvuju i mletački. Poslije toga veliki vezir pozvao je tumača Tarsiju i predao mu spisak mletačkih po-

¹¹⁸ B. Desnica, Istorija I, s. 287.

¹¹⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518. Žara 14 decembra 1683. Pisozi: pismo kajmakama, primljeno 8. decembra i odgovor providura.

¹²⁰ B. Desnica, Istorija I, s. 296.

danika koji učestvuju u pokretu. Tu su bila navedena imena samo sedam lica. Drugi izvještaj bio je nepovoljniji za Mlečane, jer je u njemu kazano da Senjani zajedno sa mletačkim podanicima pljačkaju turske zemlje i da ih pomažu mletački predstavnici i morlačke starješine.¹²¹ Kao što se vidi, izvještaji turskih aga o događajima u Dalmaciji nijesu bili povoljni za Mlečane, ali s obzirom na stvarno učešće mletačkih podanika u ustanku bili su povoljniji nego što se moglo očekivati.

Novi bosanski vezir, negdašnji paša Anadolije, koji je imao zadatku da uguši pokret, tek je 18. decembra 1683. godine stigao u Olovu.¹²² Mjesec dana kasnije paša se nalazio u Banjaluci i nastojao da mobiliše vojsku, ali je sam izbegavao vojnu obavezu van granica Bosne.¹²³ U to vrijeme vratio se sa pohoda i Durakbegović, koji se odmah obrati generalnom providuru žaleći se da su mletački podanici pokrenuli rat protiv Turske. Providur je odgovorio da niko ne vodi rat i da će preduzeti sve mjere za održanje mira.¹²⁴

Sva nastojanja Turaka i Mlečana da smire ustanak ostala su uzaludna. Istina, ni jedni, ni drugi, nijesu pribjegavali oružanoj intervenciji. Ustanici, ohrabreni raničim uspjesima, produžiše sa akcijama i u toku zime. Morlaci iz okoline Klisa bili su najaktivniji. U Dicmu uništiše kuću Zelel-age, a u Konjskom dizdarev čardak.¹²⁵ Dalji napadi Morlaka i Senjana izazvali su pustoš i paniku među turskim podanicima, koji sklanjaju robu na mletačku teritoriju ili traže utočište.

Cijeli krajevi pod turskom vlašću postaju slobodni i traže da se priključe Veneciji. Oblast Žrnovnica prema Omišu koja je imala oko 2.000 stanovnika, krajem 1683. godine traži mletačku zaštitu i izjavljuje odanost i spremnost na aktivnu borbu protiv Turaka.¹²⁶ Poljičani ponovo

¹²¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 519. Zara 17 genar 1684. Prilozi: dva pisma tumača Tarsije iz Beograda od 20. decembra 1683.

¹²² Isto, Zara 2 genaro 1684. Prilog: pismo iz Sarajeva od 24. decembra 1683.

¹²³ Isto, Zara 28 genaro 1684.

¹²⁴ Isto, Zara 18 genaro 1684. Prilozi pisma od 18. januara.

¹²⁵ Isto, Zara 17 genaro 1684, Prilog Clissa 28. decembra 1683.

¹²⁶ Isto, Zara 5 genaro 1684. Prilog od 29. decembra 1683.

dodoše kod kapetana Splita da izraze odanost Republici, ali zatražiše pomoć u prahu i olovu.¹²⁷ Takođe i ovom prilikom Zagorci uputiše Matiju Nakića da u ime svoga kraja podnese molbu generalnom providuru gdje će izložiti težak položaj naroda, koji živi u stalnoj opasnosti između Turaka i »kotarskih Morlaka koji ne prestaju da im otimaju stoku i imovinu, niti vjeruju u našu odanost uzvišenoj Republici«. Zato Zagorci mole da se o njima doneše konačna odluka, inače će biti prinuđeni da se nade sa Turcima.¹²⁸

Makarska je oslobođena početkom januara 1684. godine. Morlaci iz okoline Splita i Trogira dodoše sa barkama u Makarsku da uhvate turskog emina Ali-bega. Emin se nagodi da sa ostalim Turcima napusti grad. Jedna četa Morlaka isprati Turke do Vrgorca.¹²⁹ Poslije oslobođenja Makarske dodoše tri franjevca u ime naroda Makarske i Primorja kod generalnog providura u Zadar s molbom da ih Venecija primi pod svoju vlast. U molbi se traži da Morlaci i hajduci, mletački podanici, ne napadaju njihov kraj kao ni cijelu Hercegovinu. Da se Primorcima dozvoli da se sa robom mogu skloniti na ostrva u slučaju napada Turaka ili hajduka i da za tri manastira dobiju prah i oovo.¹³⁰

Kao što vidimo, ustank se sve više širio i postajao sve masovniji, a ustanici samopouzdaniji pa su udarali i na utvrđenja turska mjesta dublje u unutrašnjosti. Krajam januara 1684. godine ustanici napadoše Plavno. Turci se zatvoriše u nekoliko kula i dadoše žestok otpor. Morlaci su bili odbijeni uz velike gubitke, 50 mrtvih i 15 ranjenih.¹³¹ Ovo su bili najteži gubici koje su Morlaci pretrpjeli u toku ustanka.

Turci su poslije duže zbumjenosti uspjeli da se srede i preduzmu aktivnije mjere za smirenje ustanka. Sredinom februara Durakbegović je sa 1.000 ljudi, većinom

¹²⁷ Isto, Prilog od 29. decembra.

¹²⁸ B. Desnica, Istorija I, s. 312—313.

¹²⁹ P. M. Coronelli, Conquiste della Ser. Republica di Venezia nella Dalmazia, Epiro e Morea, durante la guerra intrapresa contro Meemt IV imper. dei Turchi negli due primi anni. Venezia 1686, bez paginacije.

¹³⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 519. Zara 18 genaro. Prilog molbe od 18. januara 1684.

¹³¹ B. Desnica, Istorija I, s. 321.

konjanika, stigao u Sinj. Tu je pozvao na sastanak morlačke glavare, ali ovi nijesu znali kako da postupe, jer ako odbiju poziv, bojali su se turskih represalija. Zato se glavari obratiše generalnom providuru tražeći od njega jasan odgovor, da li će ih primiti u mletačko podanstvo. Providur im nije mogao ništa određeno kazati, samo je preduzeo mjere za zaštitu mletačkih podanika i naredio svima da se sa robom i stokom povuku u svoja sela.¹³²

Kada se glavari uvjeriše da ih Mlečani ne mogu pomoći, uputiše se na sastanak kod Durakbegovića. Glavari izjavile da se narod pobunio zbog nasilja nekolicine turskih komandanata i izabraše trojicu knezova koji će poći kod bosanskog paše da se tuže.¹³³ Ali narod nije htio da se miri sa Turcima i situacija je ostala nepromijenjena, samo što su Morlaci bili mnogo oprezniji. Jedan dio turskih podanika je bez odobrenja Mlečana prešao na mletačku teritoriju.

U Veneciji su shvatili da bi odbijanje davanja pomoći turskim podanicima bila teška politička greška, tim prije što je Senat već bio odlučio da uđe u rat protiv Turske. Zato Senat krajem januara 1684. godine naređuje generalnom providuru da Makarsku i Primorje — ako ih Turci napadnu — krišom pomogne oružjem i municijom.¹³⁴ U Veneciji su pošli još korak dalje i zauzeli pozitivan stav prema Morlacima turskim podanicima koji su došli do mletačke granice. Providuru je naređeno da u slučaju turskog napada na Morlaku pritekne im u pomoć. Poslije te instrukcije providur je tajno podijelio oružje i municiju pograničnim Morlacima turskim podanicima.¹³⁵ Ovaj preokret Venecije prema Morlacima došao je u vrijeme kada je Republika već riješila da uđe u rat protiv Turske. Ovo je bilo puno moralno angažovanje Venecije na strani pobunjenih Morlaka turskih podanika. Sada Morlaci postaju aktivniji i češće napadaju Turke.

Turcima je bilo poznato da su Mlečani naoružali Morlaku. Turski komandanti još uvijek pozivaju na sastanak morlačke glavare, ali više niko ne mari za turske pozive. Turci su pojačavali garnizone u Kninu i Sinju

¹³² Isto, s. 326—327.

¹³³ Isto, s. 330—331.

¹³⁴ Isto, s. 334.

¹³⁵ Isto, s. 337—338.

da zastraše Morlake. Ali Morlaci ne samo da se ne plaše, nego su u nizu sukoba nanijeli Turcima znatne gubitke. To je izazvalo Turke da angažuju veće vojne jedinice i izvrše represalije. Početkom aprila oko 4.000 turskih konjanika iz Livna napadoše kliške Morlake. Na vijest o napadu pritekoše u pomoć Morlaci iz okoline Trogira i Splita i u borbi, koja je trajala četiri časa, poginulo je 16 mletačkih podanika dok su Turci imali veće gubitke. I pored ovoga uspjeha, 200 morlačkih porodica sa granice, koje su namjeravale da priđu Mlečanima, vratile su se na svoja ognjišta.¹³⁶

Iako se ova grupa Morlaka vratila, Turci nijesu uspjeli da povrate mnoge svoje podanike pod svoju vlast. To je bilo kao elementarna nepogoda protiv koje nema odbrane. Na hiljade porodica diglo se i neznaajući kuda, samo da ne ostanu pod Turcima. Ispred Klisa turska vojska se povukla prema Sinju. Turci srušiše drveni most na Cetini iz straha da ih Morlaci ne napadnu.¹³⁷ Veliki broj Morlaka turskih podanika već je bio prešao na mletačku teritoriju, odakle su češće puta iz osvete upadali u turske krajeve.

U nekoliko navrata došlo je iz Turske na mletačku teritoriju oko 1.600 lica. Dosedjenici su smješteni u: Obrovcu, Nadinu i Vrani sve na bivšoj turskoj teritoriji. Naseljenicima je podijeljeno 2.000 stara žita kao pomoć.¹³⁸ Razna sela, pa čak i iz Like uputiše generalnom providuru pisma kojima se nude da priđu Mlečanima, ali pod uslovom da im se obezbijedi pomoć u hrani.¹³⁹ Za Mlečane se više nije postavljalo pitanje pridobijanja Morlaka turskih podanika, nego kako i gdje ih smjestiti. Sve dosenjenike sa turske teritorije u ovo vrijeme Mlečani smještisće u bivša turska mjesta, koja Mlečani prisvojiše prije početka rata sa Turskom. Tek ratom je Venecija mogla uspješnije riješiti pitanje izbjeglica iz Turske.

¹³⁶ Isto, s. 348—349.

¹³⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 519. Zara 10 aprile 1684 Prilog Spalato 7 aprile.

¹³⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 519. Zara 24 aprile 1684. Star je šuplja mjera za težinu. Mletački star je iznosio preko 83 litra.

¹³⁹ B. Desnica, Istorija I s. 355—356.

Ustanici su gotovo prekinuli trgovinu dalmatinskih gradova sa zaleđem, a ni saobraćaj na moru nije bio siguran. Hrišćanski, a pogotovu turski trgovci nijesu se usuđivali da dođu u Split. Oni koji su se nalazili u Splitu na povratku iz Venecije, vraćali su se u Bosnu preko Neretve ili Dubrovnika. Jedna grupa turskih trgovaca koja se u decembru 1683. godine zatekla u Splitu, uputi molbu generalnom providuru sa zahtjevom da im se obezbijedi siguran povratak. U molbi se kaže: »Poslije našeg dolaska na splitsku skelu, čuli smo da nas hajduci čekaju na putu, da nam uzmu našu imovinu i život. Hajduci će prouzrokovati zatvaranje ove skele, budući da se mi ne možemo kretati kopnom.«¹⁴⁰

Prolaz karavana iz Bosne u Dalmaciju postajao je sve nesigurniji. Krajem decembra 1683. godine kliški, trogirski i kaštelački Morlaci napadoše i zaplijeniše jedan turski karavan od sto konja koji je išao za Sarajevo.¹⁴¹ Iduće godine za trgovce je bilo još gore. Kada je u januaru 1684. godine jedan karavan od 200 konja stigao u Duvno na putu za splitsku skelu, iz straha od Morlaka Turci se nijesu usudili da krenu naprijed.¹⁴²

Turski trgovci koji su se vraćali iz Venecije redovno su iz Splita išli za Dubrovnik. Ali ni morem nije bilo više sigurno. U martu 1684. godine jedna grupa turskih trgovaca ukrcala se na mletačku marcilijanu da bi se dokopala Neretve. Marcilijana se zaustavi u svetom Đorđu na Hvaru da prenoći. Tu ih napade mnoštvo barka sa 1.200 ljudi. Mletačke galeote i artiljerija s tvrđave otvořiše vatru na napadače, ali se oni ne ustrašiše, nego marcilijanu sa tovarom zaplijeniše i odvukoše u Makarsku. Plijen je bio vrlo bogat, samo u gotovom bilo je 25.000 unjara. Napadači su bili Morlaci mletački i turski podanici.¹⁴³

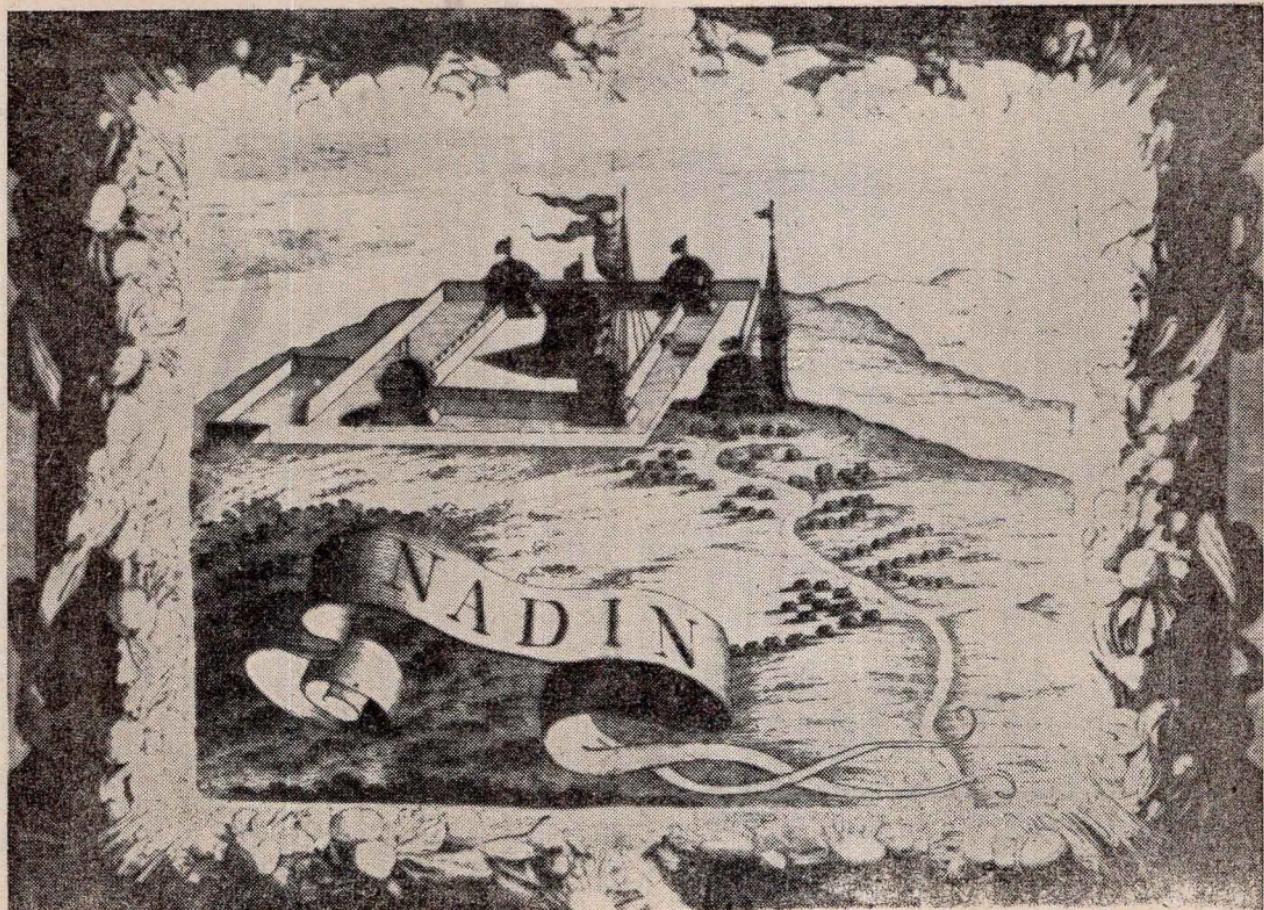
Morlaci produžiše sa sistematskim napadima na karavane na kopnu, ne štedeći ni hrišćanske ni dubrovačke

¹⁴⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 519. Zara 27 decembre 1683. Prilog: molba bez datuma

¹⁴¹ B. Desnica, Istorija I, s. 310.

¹⁴² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 519. Zara 28 genaro 1684.

¹⁴³ Isto, Zara 14 marzo 1684. Ungar je austrijski novac i iznosio je 3,52 grama zlata od 24 karata.

Sl. 3. — Nadin iz 1686. (Prema Korneliju)

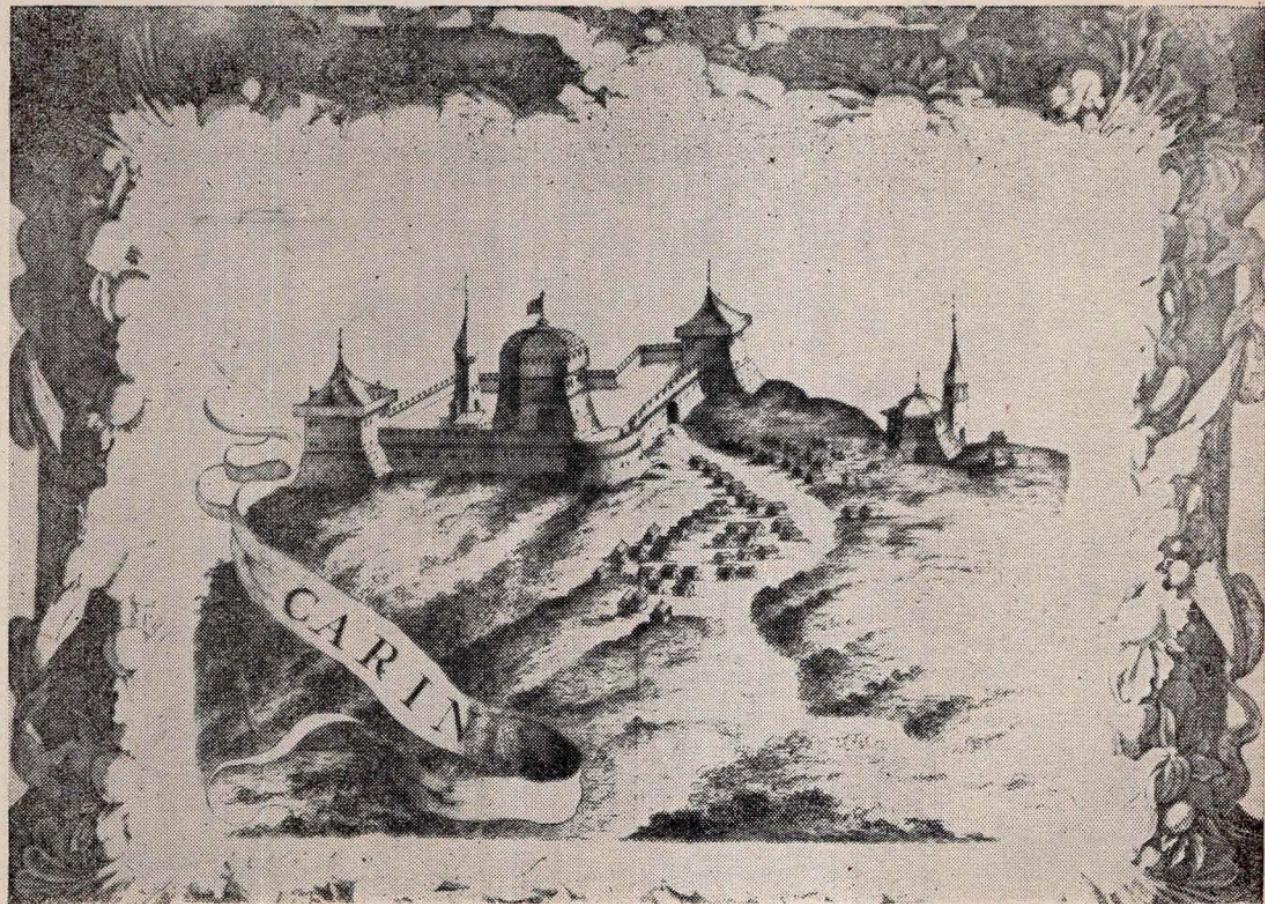
trgovce. Ali i pored tih opasnosti trgovina dalmatinskih gradova sa zaledjem nije prestala, čak za izvjesno vrijeme ni poslije početka rata između Turske i Venecije. Krajem septembra 1684. godine Senat je dozvolio jednoj grupi turskih trgovaca da se sa mletačkim pasošima vrate kući preko Dubrovnika.¹⁴⁴

Ustanak Morlaka u Dalmaciji privukao je pažnju Vatikana koji se aktivno umiješao u događaje. Sredinom januara 1684. godine kardinal Čibo obratio se zadarskom nadbiskupu s molbom da ga obavijesti o ustanku u Dalmaciji.¹⁴⁵ Poslije dobijenih informacija, kardinal Čibo ponovo je pisao nadbiskupu i obavijestio ga da je papa naredio svome nunciju u Beču da se jedan kontigenat oružja, koji se nalazio u Trstu, vlasništvo Vatikana, uputi zadarskom nadbiskupu da ga podijeli, Morlacima, turskim podanicima.¹⁴⁶ Miješanje Vatikana u događaje na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji moglo je samo ubrzati odluku Venecije da stupi u rat protiv Turske.

¹⁴⁴ A. S. V. Sen. secr. f. 105, 28 settembre 1684 in Pregadi. Prilog odluke V Savii.

¹⁴⁵ A. S. V. Inq. di Stato b. 275. Zara 18 genaro 1684.

¹⁴⁶ Isto, Zara 16 febraro 1684.

Sl. 4. — Karin iz 1686. (Prema Korneliju, citiranog u ovom radu)

II

ULAZAK VENECIJE U RAT

I

Kandijski rat nije riješio, nego naprotiv, zaoštrio mletačko-turske suprotnosti. Za vrijeme kandijskog rata Venecija je trgovala sa Levantom, ali mletačka roba je prevožena stranim brodovima i zbog skupoće prevoza zarađa je bila vrlo mala. Baš u vrijeme ovoga rata na Levantu su se učvrstile nove trgovачke sile: Engleska, Francuska i Holandija.

Poslije rata Venecija se nadala da će obnoviti svoju trgovinu, bogatstvo i ugled, ali takve nade pokazale su se jalove. Teške trgovinske prilike Venecije uskoro su se pogoršale izbijanjem tursko-austrijskog rata. Poslije kandijskog rata uloga Venecije u trgovini sa Turskom znatno se izmijenila. Novi rivali, Engleska i drugi, navećko konkurišu Veneciji pod povoljnijim trgovinskim uslovima. Taksa na mletačku robu u Turskoj iznosila je 5% vrednosti robe, dok su Holanđani a kasnije i Francuzi plaćali samo 3%.¹ Venecija je nastojala da se izjednači sa ostalim partnerima na turskom tržištu, ali sva ta nastojanja bila su uzaludna.

Osim toga trgovinu na Jadranu stalno su ometali ulcinjski gusari. Na proteste Venecije Porta je nekoliko puta od 1674. do 1677. godine naređivala paljenje gusar-

¹ Dores Levi-Weiss, *Le relazioni fra Venezia e la Turchia dal 1670 al 1684 e la formazione della sacra lega*. Archivio veneto-tridentino, vol. VIII Venezia 1925. s. 42—43.

skih brodova u Ulcinju, ali to nije mnogo pomoglo. Ulcinjani nijesu prestajali sa gusarenjem u Jadranu.² Takođe bilo je dosta sukoba u Dalmaciji i Turci su koristili svaku priliku da uznemiravaju Republiku. Kada su 1679. godine Mlečani podigli lazaret u Splitu, bosanski paša tužio se na Porti, da su Mlečani, suprotno mirovnom ugovoru, podigli tvrđavu i u njoj smjestili posadu od 300 ljudi. Bailo Morozini je dokazivao na Porti da se ne radi ni o kakvoj tvrđavi »nego o jednoj običnoj štali za smještaj karavana koji iz Carstva idu za splitsku skelu«. Veliki vezir uporno je odbijao da se radi o štali i tražio rušenje tvrđave,³ koja nije postojala.

Položaj Mlečana prema Turskoj kao i svih hrišćana pogoršao se dolaskom za velikog vezira Kara Mustafe Keprilia, krajem 1676. godine. Mletački ambasador ga je okarakterisao da je »hrabar čovijek, žestok, gord, krvolovan i pohlepan na novac preko svake mjere«.⁴ Kara Mustafa sa fanatičnom mržnjom se ophodio prema svim hrišćanima. Čak i Dubrovčani su morali da mu isplate veliku svotu novca. Sekretar Holandske ambasade dobio je 104 batine, samo zato što veliki vezir nije razumio njegov govor, koji je inače bio vrlo učitiv i kurtoazan.⁵ Strani diplomati morali su na turskom jeziku da podnose sva dokumenta na Porti, što se ranije nije praktikovalo. Diplomati su sa velikim strahom dolazili u audijenciju kod velikog vezira Kara Mustafe.

Ugled Venecije na Porti, koja je preko svojih diplomat raznim kanalima i poklonima uvijek uspijevala da se dobro plasira, bio je ništavan. Opšte ekonomsko nazađovanje poslije kandijskog rata dovelo je Republiku do bijede. Bailo Morozini sa bolom je pisao 1680. godine: »Kakvo je sada stanje državnih stvari, može se bolje opisati suzama nego mastilom, jer uspomena na staru veličinu služi samo mučenju«.⁶

Koliko god je Republika opadala u Veneciji nije нико ni pomicao da se ratom protiv Turaka može povratiti

² Isto, s. 49.

³ Isto, s. 28.

⁴ Nicolò Barozzi e Guglielmo Berchet, *Le relazioni... parte II Venezia 1872*, s. 147.

⁵ Dores, n. d. s. 32.

⁶ Isto, s. 63.

stari ugled i slava. Venecija je u vijek izbjegavala rat sa Turskom, pogotovu kada je bila sama.

Borbeni i nekritični Kara Mustafa zveckao je oružjem od dolaska na položaj velikog vezira. Opasnost od Turaka za hrišćanske države postajala je sve očiglednija. Početkom novembra 1682. godine poljski kralj se zvanično obratio bečkom dvoru za stvaranje odbrambenog saveza protiv Turske. Poslije kraćih pregovora sklopljen je Savez i Sejm je 31. marta 1683. godine ratifikovao ugovor o savezu s Austrijom.⁷ Savez je sklopljen u pravom času, kada su se Turci naveliko spremali za rat protiv Austrije.

Mlečani su još od početka 1682. godine primijetili turske pripreme za rat. U toku zime 1682. godine u Beograd je stalno stizala razna ratna oprema. Samo u jednoj pošiljci u januaru stiglo je 2.900 kamila natovarenih puščanim prahom, 500 kola sa krupnim prahom i 300 kola štapina.⁸ Mlečani sa pažnjom pribiraju podatke o turskim pripremama. Krajem februara jedna uhoda saopštila je da Turci podižu tri velika pontonska mosta kod Iloka i da u Beograd stalno stižu topovske kugle.⁹ Sa svih strana potvrđivane su vijesti o turskim vojnim pripremama protiv Austrije. Jedan obavieštajac javlja iz Dubrovnika početkom 1682. godine: »Pišu mi iz Beograda da Turci svakodnevno ne prestaju da dovlače municiju i prave velike pripreme protiv cara«.¹⁰

Iako su Mlečani pouzdano znali da Turci vrše pripreme protiv Austrije, bilo Dona, početkom novembra 1682. godine, preporučuje opreznost generalnom providuru Dalmacie, jer Turcima se ne može vjerovati i mogli bi napasti i zauzeti neko mjesto u Dalmaciji.¹¹ Takođe i u Bosni Turci su se pripremali za rat. U Sarajevu su skinuti olovni krovovi sa dviće džamije i metal pretonlien u nuščana zrna. Izdata su najstroža naređenja o prodaji rraha i olova. U Sarajevo su se okupljali sejmeni iz cijele Bosne.¹²

⁷ Isto. s. 70—72.

⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 516 Zara 4 febraro 1682.

⁹ B. Desnica, Istorija I, s. 230—231.

¹⁰ Eusebius Fermendžin, Acta Bosnae, Zagabriae 1892, s. 516.

¹¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 517 Zara li 1682. Prilog: bailovo pismo od 9 novembra.

¹² Isto, Zara 10 febraro 1683.

Bosanski paša je preduzimao sve mjere da što prije dođe do novaca i Turci su naveliko globili narod. Zatim, izvršen je popis hrišćanskog stanovništva, sposobnog za oružje, i stoke. Narod se ustrašio i počeo da se sklanja u skrovitija mjesta.¹³

U proljeće se očekivao dolazak sultana u Beograd, gdje su počele da se grade kuće za konak dvora. U martu u Beograd je stiglo u nekoliko navrata 4.000 kamila natovarenih prahom i 900 kola raznog materijala.¹⁴ Obimne vojne pripreme Turaka izazvale su podozrenje Mlečana. Zato je generalni providur smatrao da je potrebno pojaci posade dalmatinskih gradova i preduzeti radeve na utvrđivanju.¹⁵

Turci nijesu ni pomicljali na rat s Venecijom računajući s razlogom da će Republika ostati neutralna. Krajam februara 1683. godine sultan je, na tužbu baila Donada, uputio ferman skadarskom sandžak-begu kojim se gusarima iz svete Maure i Ulcinjanima zabranjuje da napadaju mletačko brodovlje. Sredinom marta sultan je takođe uputio fermae beglerbegu Rumelije i sandžak-begovima Moreje, Lepanta i Valone. Sultan zabranjuje napadanje mletačkog brodovlja, trgovaca i upadanje u Jadran.¹⁶ Sultanovi fermani bili su mrtvo slovo na papiru. Ulcinjani i poslije zabrane produžiše da gusare u Jadranu.

U jeku turskih vojnih priprema nije bilo pošteđeno ni mletačko brodovlje. Prvih dana januara 1683. godine Turci zaplijeniše u Carigradu tri venecijanska broda za prevoz trupa iz Kaira u Evropu. Brodovi su vraćeni tek u oktobru.¹⁷ Kada je u Carigrad stigla vijest o turskom slomu pod Bečom, bailo je saznao da je veliki vezir Kara Mustafa Keprili obavijestio sultana da je Venecija ušla u rat protiv Turske. U decembru Keprili je smaknut.¹⁸

Katastrofalni poraz Turaka pod Bečom i ustank Morlaka u Dalmaciji, koji su oslobodili cijelo dalmatin-

¹³ Isto, Zara 9 marzo 1683.

¹⁴ Isto, Zara 26 marzo 1683.

¹⁵ Isto.

¹⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518. Prilozi sultanova fermana od 25 februara i 20 marta 1683.

¹⁷ Dores, n. d., vol. VIII, s. 42—43.

¹⁸ Isto. s. 42—44.

sko Zagorje i nudili se Republici u borbi protiv Turaka, nije moglo proći bez uticaja u Veneciji, koja je u početku tursko-austrijskog rata oglasila neutralnost. Senat je shvatio da postoje svi objektivni uslovi da Venecija u savezu sa Poljskom i Austrijom izvojuje pobjedu nad Turskom. Republika se i pored otpora izvjesnih uticajnih krugova u Veneciji pridružila Svetoj ligi.

Zvanični predlog Veneciji da pristupi savezu učinio je vicekancelar Carstva mletačkom ambasadoru u Beču početkom decembra 1683. godine, dok je poziv Senatu upućen tek sredinom januara iduće godine.¹⁹ Austrijski ambasador u Veneciji je 15. januara 1684. godine podnio predlog Republici o savezu. Cetiri dana kasnije Senat je prihvatio predlog o pristupanju savezu.²⁰ Kao baza za pregovore i sklapanje saveza poslužio je austrijsko-poljski ugovor o savezu. Pregovori o sklapanju saveza Venecije sa Austrijom i Poljskom protiv Turske nijesu dugo vođeni. Samo član 12 projekta ugovora izazvao je živu diskusiju između mletačkih i austrijskih predstavnika. Carski punomoćnici su tvrdili da je Dalmacija bila posjed ugarskih kraljeva, čiji je legitimni nasljednik car i da sva mletačka osvajanja u Dalmaciji imaju da pripadnu Austriji. Mlečani su odlučno odbijali ovo austrijsko tumačenje. Poslije duže diskusije, napokon je postignuta saglasnost i član 12 ugovora formulisan je tako da su obadvije ugovorne strane bile zadovoljne. Član 12 glasio je, da od zemalja koje pripadaju ugarskom kraljevstvu Venecija će »prisajediniti svojoj vlasti samo zemlje koje ponovo osvoji u Dalmaciji«.²¹ Ispalo je da će Republika zauzeti ugarsku, a ne tursku teritoriju u Dalmaciji. Konačni tekst ugovora o savezu redigovan je na sjednici Senata 1. i 2. marta, a 11. marta 1684. godine Senat ga je ratifikovao.²²

Tako je sklopljen savez između Poljske, Austrije i Venecije poznat u istoriji pod imenom »Svete lige«. Venecija je zvanično objavila rat Porti 29. aprila 1684. godine. Toga dana na sjednici Senata formulisana je ratna objava Venecije Turskoj. Senat je naveo nekoliko razloga

¹⁹ Isto, s. 90.

²⁰ Dores, Le relazioni... vol. IX, s. 111.

²¹ Isto, s. 115—116.

²² Isto, s. 116.

za pokretanje rata, a na prvom mjestu povredu mirovnog ugovora u Dalmaciji od strane Turske.²³ Odluka o stupanju Venecije u rat protiv Turske saopštena je svima mletačkim predstavnicima u Dalmaciji i drugim krajevima.

II

Kao što smo vidjeli, Venecija je bila uvučena u rat izgledima na siguran uspjeh. Republika je stupila potpuno nespremna u rat. Mlečani su imali samo dobru flotu, dok su njihove kopnene snage bile ništavne. Mletačka vojska bila je sastavljena od plaćenika i u doba mira Mlečani su u Dalmaciji držali vrlo malo vojske što je sa svim razumljivo. Po jednom popisu iz oktobra 1683. godine u Dalmaciji i Boki Kotorskoi bilo je pomorskih i kopnenih snaga svega 3.031 čovjek.²⁴

Dalmatinski gradovi nijesu bili dobro utvrđeni i naoružani. Venecija je raspolagala velikim brojem artiljerijskih oruđa u Dalmaciji i Boki, ali to je većinom bilo neupotrebljivo ili zastarjelo oružje. Po jednoj zvaničnoj statistici iz 1683. godine, Venecija je u Dalmaciji imala 738 artiljerijskih oruđa razne veličine od 1 do 500 libara, težine đuleta. Za topove je nedostajalo 300 postolia i niz drugih dijelova, što znači da je veći dio artiljerijskih oruđa bio neupotrebljiv.²⁵

U Dalmaciji nije postojala vojna obaveza stanovništva pod mletačkom vlašću, nego u slučaju rata, Mlečani su mobilisali ljudstvo uz izviesnu nagradu, ali manju nego što su imali plaćenici iz Italije i drugih zemalja. Takođe Dalmatinci nijesu bili opterećeni posebnim finansijskim obavezama u slučaju rata. U tom pogledu jedini izuzetak bio je Zadar. Stanovništvo je bilo obavezno da u ratu obezbijedi stan gradskoi posadi. Troškove za smještaj snosili su tri društvena reda: svještenstvo, plemstvo i gra-

²³ Isto, s. 153—154.

²⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518 Zara 7 novembre 1683. Prilog: popis od 21. oktobra.

²⁵ Isto, Prilog od 15 avgusta: Libra je mletačka mjera za težinu i iznosila je oko pola kg.

đanstvo. Ko nije imao mogućnosti da primi vojнике na stan, plaćao je godišnje po tri lire na svakog vojnika za koje je bio obavezan da im obezbijedi stan.²⁶ Mlečani su obilato koristili ovo pravo u Zadru, gdje se uvijek nalazila trećina mletačke plaćeničke vojske.

Mletački plaćenici u toku ovoga rata bili su većinom Italijani sa Korzike, iz Abruca i ostalih krajeva Italije. U početku rata Mlečani su imali vrlo malo najamničke vojske u Dalmaciji. Pored plaćeničke vojske postojali su i prekomorci. To su uglavnom bili naši ljudi, odnosno svi oni koji su mobilisani na Balkanu. Ponekad je među njima bilo i Albanaca. Zatim bilo je milicije zvane černide, ali iz Istre i Italije. U toku rata i u Dalmaciji je uvedena milicija.

Mletački komandanti u toku rata pravili su razne statistike iz kojih se vidi koliko je bilo mletačke vojske u Dalmaciji i njen nacionalni sastav. Vojska se dijelila na pješadiju, konjicu i pomorske snage. Konjica je bila uglavnom sastavljena od plaćenika iz Hrvatske. Prekomorci su služili na galijama i davali straže na određenim mjestima, dakle, kao pomoćna vojska. Prema jednom popisu iz 1687. godine u Dalmaciji je bilo 4.270 italijanskih najamnika i 2.644 prekomorca.²⁷ Po drugom popisu iz iste godine, uračunavajući sve mletačke vojne snage u Dalmaciji, bilo je svega 6.503 vojnika, dakle, nekoliko stotina manje nego po popisu od 1. marta.²⁸ Iduće godine u Dalmaciji je bilo preko 7.000 vojnika. Italijana je bilo oko 3.500 vojnika, dok su ostale sačinjavali naši ljudi.²⁹ Konjica je brojala prosječno 700—1.000 ljudi. Laka konjica bila je sastavljena od Hrvata i Albanaca i oni su prosječno činili dvije trećine cijelokupne konjice. Najbolja mletačka konjica bili su teški oklopnići, zvani »dragoni«.

²⁶ A. S. V. Collegio V b. 67 Relazione de Lorenzo Donà 14 giugno 1684.

²⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 526. Spalato 3 marzo 1687. Prilog od 1 marta.

²⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 527 Castel Novo 31 ottobre 1687.

²⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 528. Zara 5 luglio 1688.

»Dragona se boje kako Turci, tako i Morlaci, koji su ih na svom jeziku nazvali vragoni« — kaže providur Molin.³⁰

Ako svedemo sve ove podatke o broju mletačke najamničke vojske u Dalmaciji za vrijeme morejskog rata, onda ćemo vidjeti da je Italijana bilo najviše polovina od svih vojnih snaga, a prosječno 40%. Ako uzmemo u obzir činjenicu da se ukupan broj vojnih snaga Venecije u Dalmaciji kretao od 6.000 do 7.000 ljudi, onda izgleda nevjerojatno kako su Mlečani sa toliko malim brojem vojske postigli onako značajne vojne uspjehe u Dalmaciji. Međutim, sve vojne uspjehe u Dalmaciji postigli su Morlaci, a ne mletački najamnici. Mletačka plaćenička vojska imala je u stvari više policijsku nego vojnu funkciju. Plaćenici su sjedili po dalmatinskim gradovima kao posade i nekoliko puta učestvovali u osvajanju utvrđenih turskih gradova, ali uvijek zajedno sa Morlacima. Značajniju ulogu u ratu imala je mletačka flota, koja je uzela aktivnog učešća u vojnim operacijama u toku ovoga rata. Mletačke pomorske snage na Jadranu nijesu imale određenu formaciju, nego je broj i sastav ratnih brodova зависio od potreba.

Moral najamničke vojske uvijek je bijedan. U ovom slučaju to nijesu bili ni profesionalni vojnici, nego gomila sirotinje i beskućnika, koji su došli iz cvjetne Italije u krševitu Dalmaciju, ne da proslave italijansko oružje, nego da nađu sredstava za život. Mletački komandanti u Dalmaciji bili su svjesni slabosti najamničke vojske i to nijesu krili. Kada su u proljeće 1684. godine došli plaćenici iz Italije, generalni providur Močenigo ocijenio ih je kao potpuno nesposobne »ne samo da se bore, nego i da pušku nose«.³¹ Na drugom mjestu Močenigo je dao još porazniju ocjenu vojničke vrijednosti najamnika. Novi plaćenici su »bez discipline, pod komandom nestručnih oficira, koji nikada nijesu vidjeli neprijateljski front, i ne samo da vide neprijatelja, nego ni sam glas da dolazi,

³⁰ A. S. V. Collegio V b. 67. Relazione de Alessandro Molin, 10 maggio 1692.

Dragoni su se zvali po vojnoj zastavi na kojoj je bio zmaj. Taj znak je ostao od rimskeh kohorti, koji su rado isticale na svojim zastavama.

³¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521 Zara 24 giugno 1684.

ostaju zahvaćeni paničnim strahom i daju se u bjekstvo napuštajući topove i drugu ratnu opremu.³²

Kada su u avgustu 1684. godine došli najamnici iz Romanje, bili su toliko slabi da je providur Foskalo namjeravao da ih otpusti.³³ Najamnici su se uvježbavali u samoj Dalmaciji, da bi bar nešto koristili. U proljeće 1686. godine stiglo je šest četa najamnika iz Italije ukupno 600 ljudi. Generalni providur napisao je o njima da su »sastavljeni od dosta valjanih ljudi, ali sve novaci i bez discipline sa kapetanima i oficirima malog znanja i zbog njihove neiskusnosti biće potrebno češće ih vježbati, da bi se osposobili za rukovanje oružjem.³⁴

Kao što vidimo, po priznaju samih Mlečana najamnici nijesu umjeli ni pušku da nose, a kamoli da se bore. Rat je za njih bio prilika da nešto zarade, a ne da sijeku turske glave. Sa takvom najamničkom vojskom nijesu se mogli braniti ni dalmatinski gradovi a kamoli osvajati turske tvrđave. Istina, najmnnici su postepeno naučili da vladaju oružjem i razna vojnička pravila, ali hrabrost nije nikada bila njihova vrlina.

Sa ovakvom najamničkom vojskom Mlečani ne bi postigli nikakve vojne uspjehe u Dalmaciji. Ali ono što nijesu bili kadri da urade plaćenici, izveli su Morlaci, mletački i turski podanici. Još prije objave rata veliki broj turskih Morlaka prišao je Mlečanima. U toku rata taj broj se stalno povećavao, tako da su oni u stvari vodili rat u Dalmaciji. To je bila narodna vojska pod komandom svojih starješina, koja je borbu protiv Turaka shvatila kao oslobodilački rat. Taj rat oni su vodili sa gotovo fanatičnim oduševljenjem protiv neprijatelja vjere i slobode. Opšta vojna slabost Turaka podsticala je njihovu istrajnost i borbenost.

Mlečani su i pored niza zamjerki na račun Morlaka tačno ocijenili njihovu vojničku vrijednost. Ovdje ćemo navesti nekoliko ocjena mletačkih komandanata o ratnim kvalitetima Morlaka. Ne treba zaboraviti da su Mlečani bili podozrivi i strogi u ocjeni Morlaka i nikada nijesu

³² B. Desnica. Istorija II, s. 19.

³³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521. Spalato 18 agusto 1684.

³⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525.

Zara 16 giugno 1686.

propuštali priliku da ih nazovu pljačkašima i lopovima. Zato mletačke ocjene Morlaka, koliko god bile laskave, one do kraja ne iskazuju stvarnu vojničku vrijednost Morlaka i njihove zasluge u ovome ratu.

Po ocjeni Mlečana, Morlaci su bili neobično fizički izdržljivi. Krajem februara 1685. godine mletački varedni komesar u Dalmaciji Marin pisao je: »Morlaci su neobično lijep svijet, naviknuti na patnje i znaju da rukuju oružjem... Sa ovim ljudima vjerujem, da bi se mogao izvesti svaki pothvat«.³⁵ Iste godine providur Valijer je napisao o Morlacima: »Nevjerovatno su snažni i ono što je najvažnije nema patnje koja ih može iscrpsti, ni promjenljivosti vremena koja ih može rastjerati. Spava pod otvorenim nebom, bio vjetar, kiša ili snijeg, i ne zamara se u tegobnom ili teškom putu.«³⁶ Kao vojnici Morlaci su odlično rukovali vatrenim i hladnim oružjem, ali uvijek su se bolje borili nožem. Kada su napadali neprijatelja, nastojali su da se izmiješaju s njim.³⁷ Za takav način borbe prsa u prsa, nož na nož, potrebna je neobična hrabrost. Sa takvim borcima mogao se izvesti i najteži zadatak.

U ocjeni psihičkih i ljudskih kvaliteta Morlaka, Mlečani nijesu pouzdani. Po mišljenju jednog nižeg mletačkog funkcionera, »Morlak je po prirodi nepovjerljiv, traži izvjesnost korisnosti koja je jedini njegov pokretač«.³⁸ Međutim, po mišljenju generalnog providura Valijera iz istog vremena Morlak »je dosta prtvoren na izgled, ali dubok u mislima i odluci«.³⁹ Ako bi uzeli i kao tačne ove ocjene savremenika o Morlacima, one ne bi bile negativne. Turško nasilje pod kojim su živjeli stvorilo je od njih ljudi prtvorene i nepovjerljive. Nasilje unakazi sve ljudsko u čovjeku, a Morlaci su i pored toga ostali ljudi, daleko bolji nego drugi njihovi savremenici koji su živjeli pod istim ili sličnim uslovima. Prije dolaska na mletačku teritoriju Morlaci su živjeli patrijarhalnim životom. U toj patrijarhalnoj kulturi, Morlaci su se očuvali od negativnih uticaja

³⁵ B. Desnica, Istorija II, s. 61.

³⁶ Isto, s. 94.

³⁷ A. S. V. Collegio V Relazione de Domenico Mocenigo, 9 febraro 1685.

³⁸ B. Desnica, Istorija II, s. 55.

³⁹ Isto, s. 57.

turske vladavine i nasilja i izgradili svoju etiku o ljudskim odnosima.

Mlečani su mogli ukazivati na ove ili one slabosti Morlaka, ali oni su predstavljali glavni stub odbrane u Dalmaciji. Zahvaljujući njima Mlečani su osvojili toliko gradova i tvrđava u Dalmaciji. Njihov broj je stalno rastao u toku rata. Po ocjeni generalnog providura Kornara već 1689. godine u Dalmaciji je bilo 12.000 Morlaka pod oružjem. Po njegovom kazivanju »u svim pokretima i akcijama koristio sam se Morlacima, sada naviknutih da podižu teren, da se bore u rovovima, da marširaju u pokretu, i da poštiju disciplinu kao i milicija. Nema sumnje da su grabljivi i pohlepni samo da pljačkaju, ali sa obazrivošću i strpljenjem na sve se navikavaju. Da kažem istinu uvjek su bili spremni na sve i uvijek pomognut od njih kad sam tražio pomoć. Kada sam došao u pomoć Sinju Morlaci su činili veći dio snaga; imao sam malo drugih ljudi i hvala bogu sve se dobro svršilo«.⁴⁰

Ne samo za vrijeme generalata Đirolama Kornara, nego svih dalmatinskih providura u toku ovoga rata, Morlaci su bili najbolji borci protiv Turaka. Generalni providur Alesandar Molin u svojoj finalnoj relaciji od 1692. godine odao je Morlacima puno priznanje navodeći da su zaslužni ne samo u stalnoj borbi protiv Turaka, nego i stalnim osvježenjem Dalmacije novim življem.⁴¹

U toku rata Morlaci su se postepeno navikavali na disciplinu i zajedno sa mletačkom vojskom učestvovali u raznim operacijama. Danijel Dolfin piše 1697. godine: »Iskustvo mi je pokazalo da su Morlaci sposobni za disciplinu, jer izmiješani sa obučenom vojskom ispunjavali su dužnost u svakoj borbi«. Oni su glavni stub odbrane Dalmacije i ima ih oko 30.000 sposobnih za oružje.⁴² Ali koliko god su se Morlaci navikavali na disciplinu, po mišljenju istog Dolfina, »disciplina sa plaćeničkom voj-

⁴⁰ A. S. V. Collegio V b. 67 Relazione de Girolamo Cornaro, 1 ottobre 1689. Relacija nije sačuvana u cijelini. Nedostaju prvi listovi. Izraz podizati teren znači praviti grudobrane ili pletare za zaštitu od puščane vatre. Morlaci su se uvijek borili bez ikakve vještačke zaštite, ali, izmiješani sa mletačkim redovnim trupama, morali su da se navikavaju na mletački način ratovanja.

⁴¹ Isto, Relazione de Alessandro Mollin, 10 maggio 1692.

⁴² B. Desnica, Istorija II, s. 341.

skom bila bi opasna sa Morlacima».⁴³ Kasarnsku disciplinu Morlaci nijesu nikada mogli podnijeti.

Mletačka vojna disciplina je više sputavala, nego jačala vojničke vrijednosti Morlaka, zato što je bila u suprotnosti sa njihovim mentalitetom i načinom ratovanja. Oni su pokazivali najveću borbenost i uspjehe kada su ratovali sami pod komandom svojih starješina. Morlačka taktika bila je u osnovi partizansko ratovanje, s tom razlikom što su imali stalnu bazu na mletačkoj teritoriji. Sa te teritorije Morlaci upadaju u Tursku. Brzim prepadima udaraju na najmanje branjene neprijateljske gradove i palanke. Sačekuju Turke u prolazima i klancima. Uništavaju živu силу neprijatelja i sve njegove životne potrebe. Izbjegavaju borbu kad su u nepovoljnijem položaju i prihvataju je kad su jači ili drže pogodne položaje. Pretvodno se uvijek dobro obavijeste o snazi i pokretu neprijatelja. Na dužu borbu Morlaci nijesu bili naviknuti. Raspolažali su strašnom udarnom snagom, ali prvi neuspjeh ih je mogao lako pokolebiti. Istrajnost u višednevnoj borbi nije bila njihova odlika. Morlački način ratovanja potpuno je formirao njihovu vojničku psihu. Taj način ratovanja bio je daleko efikasniji, nego uobičajeno ratovanje Mlečana. Za takvo ratovanje Morlaci su bili pravi majstori. Tada je dolazilo do najvećeg izraza njihovo junaštvo, izdržljivost i borbenost.

Morlaci nijesu bili plaćeni osim kada su ih Mlečani mobilisali za određene akcije, ili kada su vršili određene vojne dužnosti, ili kada su po nagovoru svojih starješina stupali u stalne plaćeničke čete. Tada, kad su bili plaćeni, nijesu se ništa bolje borili, nego možda i gore. Morlaci su se borili za slobodu protiv dojučerašnjeg porobljivača, a ne za novac.

⁴³ A. S. V. Collegio V b 68. Relazione de Daniel Dolfin 4°, 20 marzo 1697.

III

DEJSTVA MORLAKA

PRVE GODINE MORLAČKIH AKCIJA

Kada je Venecija objavila rat Turskoj, Morlaci, turski i mletački podanici, nalazili su se u ratnom stanju sa Turcima. Morlaci su oslobodili svu teritoriju od mletačke granice do utvrđenih turskih gradova: Drniša, Knina i Sinja. Sva ta oslobođena teritorija ulaskom Venecije u rat protiv Turske automatski je pripala Republici. Tako su prije početka rata očišćena sva turska uporišta ispred dalmatinskih gradova. Mlečanima nije ostalo ništa drugo nego da smjeste posade u utvrđenjima koja su osvojili Morlaci. Najvažnija tvrđava koju su Morlaci zauzeli bila je Zadvarje, glavni prolaz prema zapadnoj Hercegovini. Time, ne samo da je otklonjena neposredna opasnost od Turaka, nego su stvoreni povoljni uslovi za vojne operacije u Dalmaciji.

Ulaskom Venecije u rat, položaj Turaka na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji još više se pogoršao. Turci i onako nijesu imali dovoljno snaga u Dalmaciji. Rat je mogao samo ohrabriti Morlake, turske podanike, kojih su se Turci više bojali nego Mlečana. Kada je izbio rat, Turci su se već bili sklonili u nekoliko utvrđenih gradova. Turci nijesu mogli preduzeti nikakve mјere za odbranu. Jedinu mjeru koju Turci preduzeše bila je uzajamna garantija svojih podanika.¹ Tim sistemom smrtne strave da

¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521 Zara 17 maggio 1684.

neko mora izgubiti glavu u slučaju prekršaja, Turci su mogli samo trenutno smiriti Morlake u nekim krajevima. Na granici nije bilo ni jednog Turčina od autoriteta i to je stvaralo još veću obezglavljenost među Turcima.

Mlečani su znali da iskoriste sve prednosti koje su im se pružile u ratu protiv Turske, a u prvom redu Morlake. Opšta slabost Turaka davala je Mlečanima mogućnosti da im nametnu način borbe koji je bio najefikasniji ne samo sa stanovišta vojnog, nego i političkog uspjeha. U tu svrhu Mlečanima su najbolje poslužili Morlaci svojim gerilskim ratovanjem. Cilj Mlečana je bio da upadima Morlaka na tursku teritoriju primoraju hrišćansko stanovništvo da im se pridruži, ili da postane žrtva morlačkog oružja. Jasno je da se hrišćansko stanovništvo pod turskom vlašću radije pridruživalo Mlečanima, nego ostalo na svojim ognjištima da čeka strašne morlačke napade. Osim toga, hrišćansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini, vijekovima je vaspitavano u duhu vjerske isključivosti, koju su nametnuli Turci kao nacionalni i klasni neprijatelj. Tako je klasna i nacionalna suprotnost između Turaka i pokorenog naroda, još više zaoštravana vjerskom priradnošću. To je mnogo doprinijelo da je veliki broj hrišćana ispod turske vlasti prišao Mlečanima. Ali Morlaci nijesu prilazili Mlečanima, samo za to što su hrišćani, nego što su donekle bili primorani da to urade.

Čim je izbio rat, Morlaci odmah počeše sa napadima na tursku teritoriju. Prvih mjeseci rata to su bile manje čete. Na sve te napade Turci nijesu odgovarali »da izgleda da nijesu neprijatelji«,² kako je kazao generalni providur. Najpopularniji morlački starješina Ilija Janković, koji se izmirio sa Mlečanima, bio je najaktivniji.

Početkom juna 1684. godine Morlaci organizovaše veliki napad na Kninsku krajinu. Oko 2.000 Morlaka iz zadarског Kotara pod komandom Stojana Jankovića, Smiljanica i Bortolacia, dogovoriše se sa šibenskim i trogirskim Morlacima da upadnu u Tursku. Na putu ka zbornom mjestu Šibenčani saznadoše da su se Turci uputili prema njihovom kraju. Zato šibenski Morlaci ostadoše kući i sačekaše jednu četu od 100 Turaka i potpuno ih razbiše i

² Isto, Zara 24 giugno 1684..

uništiše. U sukobu je ubijeno i zarobljeno oko 40 Turaka i cito plijen preotet.

Kotarski uskoci, podijeljeni u tri odreda, dodoše do Knina i tu se sukobiše sa 500 vojnika turske konjice i pješadije. Turci otkriše najslabiji odred i odmah ga napadoše svim snagama. Dva druga odreda odmah pritekoše u pomoć i Morlaci teško poraziše Turke koji su imali 120 mrtvih i nešto zarobljenih. Od Morlaka je poginuo samo jedan i trojica su bila ranjena, među kojima serdar Stojan Janković.³ Morlaci koji su se istakli u borbi tražili su od providura mjesecne plate, beškot i pomoć za porodice. Providur je odbio taj zahtjev, ali u znak priznanja najhrabrijima podijelio je 38 skudi.⁴ Ovo je bio prvi veći uspjeh Morlaka u ovome ratu.

Turci su se postepeno sređivali, naročito u onim krajevima gdje nije bilo ustanika. Krajem juna dvije veće grupe Turaka napadoše u pravcu Primorja i Zadvarja. Primorci uz pomoć dvije mletačke galeote koje su se nalazile u svetom Đorđu na Hvaru primoraše neprijatelja na povlačenje. Turci nijesu nanijeli nikakve štete i gubitke. Druga veća turska grupa napade Zadvarje, ali ih Spiličani odbiše.⁵ Tako se oba turska napada završiše bez uspjeha.

U zapadnu Bosnu Turci su dovlačili nove snage. Bosanski paša prešao je iz Uskoplja (Skoplja) u Livno sa velikim brojem konjice i naredio svim agama i komandantima da što prije skupe ljudi. U Kninu se nalazilo oko 3.000 turskih konjanika. Mlečani su pretpostavljali da će Turci napasti u pravcu Zadra ili Šibenika i providur naredi Morlacima da zauzmu sve prilaze. Pošto se Turci nijesu usudili da napadnu, morlački glavari S. Janković i Bortolaci upadoše u Krbavu, zapališe dva sela, zarobiše nešto ljudi i zaplijeniše malo stoke.⁶

Krajem jula Morlaci iz cijele Dalmacije bili su vrlo aktivni. Šibenski Morlaci sa velikim uspjehom napadoše jedan turski odred koji je išao iz Knina za Livno. Ubiše i zarobiše mnogo Turaka i dokopaše se bogatog plijena.

³ B. Desnica, Istorija II, s. 12—13.

⁴ Isto, s. 14—16. Beškot je dvopek. Škuda je srebrni novac težine oko 28 grama.

⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521 Zara 4 luglio 1684.

⁶ B. Desnica, Istorija II, s. 23.

Dovani Batista Sope sa Morlacima iz Vrane upao je u pravcu Cetine i tu zarobio Hasan-bega i zaplijenio nešto stoke. Najveći uspjeh postigli su kotarski Morlaci. Četiri morlačke starještine: knez Posedarski, S. Janković, Bortolaci i Smiljanić napadoše Ribnik. U borbi je pogubljeno 30, a zarobljeno 186 Turaka i Morlaka (turskih podanika); zaplijenjeno je 1.200 goveda, i 1.400 ovaca i 50 konja.⁷

Poslije ovog uspjeha, sredinom avgusta oko 5.000 Morlaka iz cijele Dalmacije uputi se na Glamoč. Turci su bili obaviješteni o napadu i na vrijeme se skloniše u utvrđenje. Morlaci spališe deset sela oko Glamoča i sve kuće Alaj-bega Filipovića. U sukobu je ubijeno 50 Turaka, među kojima nekoliko aga. Kada su se Morlaci vraćali sa velikim krdom zaplijenjene stoke u Grahovskom Polju, sačekaše ih Turci pod komandom dvojice paša koji su se nalazili u Livnu.

Morlaci uputiše stoku naprijed da bi Turke zabavili oko plijena, a zatim navališe na tursku vojsku koja se poslije kraćeg otpora razbjježa, ostavljajući stoku. Razbijene Turke Morlaci su gonili punih deset milja. U borbi Turci izgubiše 150 ljudi, među kojima je bilo 30 aga i dvije buljukbaše, dok su Morlaci imali samo nekoliko ranjenih. Zatim se Morlaci uputiše da blokiraju Knin.⁸ Poslije ovoga uspjeha Morlaka kod Glamoča i na Grahovu, generalni providur Močenigo je trojici serdara: Jankoviću, Smiljaniću i Bortolaciju kao nagrade za zasluge odredio platu po 10 dukata mjesечно samo »za vrijeme rata«.⁹

Do kraja godine nije bilo značajnijih akcija. Krajem avgusta 600 Turaka iz Sinja i sa Cetine spustiše se prema Radobolji s namjerom da napadnu Poljica. Seljaci ih na vrijeme otkriše i suzbiše Turke uz manje gubitke.¹⁰ Morlaci preduzeše napad na Sinj, gdje je bilo samo 70 sejmema i 200 mještana sposobnih za oružje.¹¹ Napad na Sinj planirao je generalni providur Močenigo, ali u međuvremenu on je smijenjen i na njegovo mjesto je postavljen Pjetro

⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521 Spalato 5 agosto 1684. i prilog od 3 avgusta.

⁸ B. Desnica, Istorija II, s. 35.

⁹ Isto, s. 39.

¹⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521. Zara 9 settembre 1684.

¹¹ B. Desnica, Istorija II, s. 48—49.

Valijer. Kada je novi providur u oktobru stigao u Zadar, morlački glavari napraviše mu uobičajenu posjetu i izjavio više žaljenje što je osujećen plan napada na Sinj, koji je pripremao providur Močenigo. Valijer je odgovorio da se strpe, što su morlački glavari shvatili kao nepovjerenje prema njima. Da bi dokazali svoju vrijednost, skupi se veliki broj Morlaka iz Kotara, Trogira i Šibenika i uputiše se prema Sinju gdje stigoše 21. oktobra uveče. Došlo je do manjeg okršaja između jedne morlačke čete i turske posade u blizini gradskih zidina. Sjutradan uveče Morlaci se povukoše ostavljajući jednu četu kod Sinja kao zaštitnicu.¹²

Mlečani, prvi put u ovome ratu, započeše osvajanje na ušću Neretve. Mletački plan je bio da stvore nekoliko mostobrana, odakle bi postepeno prodirali u Hercegovinu, gdje je hrišćansko stanovništvo očekivalo Mlečane kao oslobođioce. Sam narod bio je ustao protiv Turaka i namjeravao da zauzme neka turska utvrđenja. U oktobru 1684. godine Petar Kačić je pisao generalnom providuru kako je planirao napad na kulu Norin, ali zbog toga što se Tadija Kulišić sa svojim hajducima uputio prema sestom Đordju, gdje je napao jedan dubrovački brod, do napada nije došlo.¹³

Operacije na Neretvi, u početku rata, za Mlečane su imale sporedan značaj. One su izvođene više iz političkih nego vojnih razloga. Mletačka flota uplovila je u novembru u Neretvu i zauzela utvrđenja Opuzen i Norin.¹⁴ Generalni providur Valijer smatrao je da na ušću Neretve treba stvoriti jedno mletačko uporište i namjeravao je da obnovi utvrđenje Opuzen i kulu Norin. Radovi na obnavljanju ovih utvrđenja, po proračunu jednog inženjera, ne bi koštali više od 200 dukata. Međutim, u Veneciji su imali drugo mišljenje i krajem februara 1685. godine Senat je naredio providuru Valijeru da kulu Norin sruši, a o tvrđavi Opuzen da podnese tačan izvještaj.¹⁵

Tako je prva ratna godina prošla sa velikim mletačkim uspjesima u Dalmaciji, koje su postigli Morlaci. Mle-

¹² Isto, s. 51—52.

¹³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 522.

Liesena 23 ottobre 1684. Prilog: pismo Petra Kačića.

¹⁴ Isto, Isola d'Opus 23 novembre 1684 i 29 novembre.

¹⁵ A. S. V. Sen. secr. f. 105 24 febraro 1684 in Pregadi.

tačka flota zauzela je samo Opuzen, iako su postojali svi objektivni uslovi da se zauzme neka veća turska tvrđava. U martu 1685. godine Mlečani pokušaše da zauzmu Sinj. Poslije dolaska velikog broja morlaka sa Cetine na mletačku teritoriju, Mlečani su bili uvjereni da će lako osvojiti Sinj.

Oko 6.000—7.000 kotarskih i šibenskih Morlaka sa nešto mletačkih najamnika pod komandom vanrednog komesara Mikjela, 21. marta uputi se prema Sinju. I pored nevremena i snijega, mletačka vojska peti dan je stigla pod Sinj gdje se ulogorila. Uz put Morlaci opustošiše neka naselja, na jednom mjestu pređoše Cetinu i zapališe Obrovac na Cetini. Poslije nekoliko dana opsade, kada je stigla potrebna ratna oprema, Morlaci izvedoše juriš na grad, ali bez uspjeha. Zauzet je samo jedan greben iznad samih zidina grada odakle je trebalo izvesti glavni juriš na Sinj. Morlaci takođe zauzeše most na Cetini. Kada je trebalo jurišati na tvrđavu, nije bilo dovoljno ratne opreme. Odugovlačeći sa napadom Morlaci su, nenaviknuti na rovovsko ratovanje, postepeno napuštali položaje, tako da se njihov broj stalno smanjivao.

U međuvremenu opsjednutim Turcima stigla je u pomoc turska konjica iz Prologa. Manji dio turske vojske koju su Mlečani primijetili ulogorio se na ostrvu Otok u Cetini, dok se glavnina za koju Mlečani nijesu znali, sakrila iza brda. Mlečani su nasjeli ovoj turskoj varci. Komesar Mikjel naredio je Stojanu Jankoviću da jednim dijelom konjice i šibenskim Morlacima pregazi Cetinu i napadne Turke na Otku. Prilikom gaženja rijeke Morlacima je pokisao barut, tako da, kada je na njih navalila turska konjica, nijesu mogli da se brane i veći dio u bjekstvu se udario u rijeci. Turska konjica nastavi sa gonjenjem Morlaka i tada je stupila u akciju i glavnina turske konjice. Oko 2.000 turskih konjanika potiskivalo je Morlake koji se povukoše ispod jednog krševitog brda. Turska konjica zahvatila je Morlake sa svih strana. Oni su pružali žestok otpor, ali u povlačenju ih je obuzela panika i dadoše se u bjekstvo. Mlečani su pretrpjeli teške gubitke. Plaćenika je poginulo oko 200 vojnika i veliki broj oficira. Morlaka je palo i zarobljeno oko 2.000, jer su oni bili

izloženi glavnom turskom udaru. Turci zaplijeniše svu mletačku artiljeriju (tri topa, tri bacača) i svu komoru.¹⁶

Poraz Mlečana i Morlaka pod Sinjom bio je težak. Generalni providur je svu odgovornost svalio na Morlake koji su se kukavički ponijeli, što nije bilo tačno. Jedino priznanje odao je Stojanu Jankoviću, koji je posjekao više Turaka, »i da je imao razboritosti srazmjernu srcu i da nije nerazumno prešao rijeku, moglo se očekivati da bi bilo više otpora, a manje nereda«.¹⁷ Morlaci su rijetko upadali u klopku, ali ovaj put im se to dogodilo i tu neopreznost su skupo platili.

Turci, ohrabreni uspjehom kod Sinja, pređoše u napad. Dok je bosanski paša ostao u Sinju, hercegovački paša Ahmet sa oko 3.000 konjanika napao je kaštelle. Kašteli zajedno sa Morlacima tri puta odbiše Turke i ne dozvoliše im da ikoga zarobe ili ugrabe pljen.¹⁸ Turci su vršili koncentraciju svojih snaga prema Dalmaciji i po ocjeni Mlečana bilo je do 10.000 turske vojske. Mlečani odmah postaviše svuda straže a u Zadvarje, koje je bilo najviše ugroženo, upućena je pomoć. Generalni providur naredio je stanovništvu Makarske i Poljica da priskoči u pomoć Zadvarju u slučaju turskog napada.¹⁹

Poslije napada na kaštelle hercegovački paša se povukao u Imotski a bosanski vezir je prešao u Livno,²⁰ gdje je proveo cio april i maj. Mlečani su očekivali turski napad, a Morlaci su mirovali. Početkom juna 1685. godine novi bosanski paša zajedno sa starim pašom Osmanom i hercegovačkim pašom dođe na Cetinu sa 3.000 konjanika i 2.000 pješaka.²¹ Paša se zadržao na Cetini punu nedjelju. Odatle je uputio oko 400 konjanika prema Klisu. Na znak za uzbunu pritekoše u pomoć Soličani i kašteli. Poslije nekoliko sati borbe primoraše Turke na povlačenje, koji zapališe Konjsko.²² Glavni turski napad bio je uperen

¹⁶ B. Desnica, Istorija II, s. 72—78.

¹⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 522. Spalato 15 aprile 1684.

¹⁸ B. Desnica, Istorija II, s. 77.

¹⁹ Iz dokumenta pod br. 17.

²⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 522 Spalato 20 aprile 1685.

²¹ B. Desnica, Istorija II, s. 87.

²² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 523. Vruglie 17 giugno 1684.

protiv Zadvarja. Tri hiljade turskih vojnika opsjede tvrđavici koja nije bila dobro utvrđena.²³

Zadvarje je za Mlečane kao strategijsko mjesto imalo veliki značaj i zato su ga odlučno branili. Pošto Mlečani nijesu raspolagali sa dovoljno plaćenika, providur je riješio da za odbranu Zadvarja upotrijebi Morlaci kao plaćenike, iako je bilo »malo praha, malo olova, malo novca«.²⁴ Osim toga, providur Valijer je smatrao da jedino Morlaci mogu udariti na Turke »da ne bi reskirao plaćeničku vojsku budući da je suviše slaba«.²⁵

Za nekoliko dana opsade Zadvarja Turci su bili zauzeli kulu Avalu. Morlaci, koji su došli u pomoć Zadvarju, nijesu pokazivali mnogo volje da se bore. Kada su vidjeli da je teško probiti se do tvrđave, počeli su da se razilaze. Tada je providur Valijer pozvao morlačke glavare i ukorio ih govoreći im da su kukavice i da bi trebalo žene pozvati da ih brane. »Rekao sam im« — piše providur — »da mjesto mača opašu preslicu i da ne zaslužuju drugo, nego da su tursko roblje«. Ovaj Mlečanin pogodio je Morlake posred srca. Ovo je bio suviše oštar prijekor za valjane borce kao što su Morlaci, da ne bi odmah dokazali svoju vrijednost.

Morlaci odmah na juriš i borbom prsa u prsa noževima i Zubima potiskoše Turke iz klanaca i zasjeda i za tren oka zauzeše Malo Zadvarje, kulu Avalu i probiše se do Zadvarja. Turci su još držali utvrđenje Poletnicu u kome se nalazilo 60 ljudi, dok su bosanski i hercegovački paša bili u Radobolji, tri milje daleko od Zadvarja. I posred te opasnosti Morlaci na juriš zauzeše Poletnicu i zarobiše 56 Turaka, većinom oficira. Turci pretrpjeli velike gubitke, oko 300 mrtvih i veliki broj ranjenih i zarobljenih. Morlaci zaplijeniše mnogo ratnih zastava i razne ratne opreme manje vrijednosti.²⁶

Uspjeh Morlaka kod Zadvarja povratio im je samopouzdanje poslije poraza ispod Sinja i uzdigao ugled Mlečana u očima Poljičana, Primoraca i drugih, koji su i posred odanosti Republici pokazivali dosta kolebljivosti.

²³ B. Desnica, Istorija II, s. 88.

²⁴ Isto, s. 88—89.

²⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 523, Vruglie 18 giugno 1684.

²⁶ Isto, Vruglie 19 giugno 1684.

Poslije odbijanja Turaka od Zadvarja, turska vojska nije se povukla sa granica Dalmacije. Zbog toga providur postavi ispred Zadvarja Stojana Jankovića sa 800 Morlaka, smatrajući da će to biti dovoljno da neprijatelj oduštane od daljnog napada.²⁷ Da bi omeli koncentraciju turskih snaga, providur je naredio Stojanu da napadne Čitluk i Ljubuški. Morlaci napadoše samo Čitluk. Napad nije bio dobro organizovan. Ipak Morlaci se vratise sa mnogo roblja i plijena.²⁸ Uskoro bosanski paša se udaljio sa mletačke granice. Tako su se neuspješno završili svi turski napadi u Dalmaciji blagodareći Morlacima.

Neuspjeh i povlačenje Turaka ohrabrio je Morlake, koji počeše da sa znatnim snagama upadaju na tursku teritoriju. Sredinom jula karlovački general pozvao je Mlečane da zajednički napadnu Liku i Krbavu. Poziv je prihvaćen i providur mletačke konjice Polo Mikjel dogovorio se sa St. Jankovićem i ostalim glavarima i na zakazani dan dodoše u Liku, ali se Austrijanci ne pojaviše. Morlaci sami započeše akciju, zapališe Rebac i tu zarobiše 30 Turaka. Odatle produžiše prema Medaku, Ribniku i Parčiću, pustošeći sve na što su naišli. Zatim upadoše u Krbavu i uništiše Čitluk, Tepešinčić i druga mjesta. Tu se Stojan odvoji sa 400 konjanika i uputi prema Gračacu, gdje Morlaci ubiše i zarobiše nešto Turaka. Prilikom povratak Morlaci prevedoše iz Like 300 porodica među kojima je 600—700 bilo sposobnih za oružje.²⁹ Izbjeglice iz Like Mlečani naseliše pored Zrmanje i dadoše im pomoć u žitu.³⁰ U avgustu šibenski Morlaci napadoše Bilaj gdje zaplijeniše 2.000 komada stoke i zarobiše devet hrišćana.³¹

Krajem avgusta Stojan Janković sa velikim brojem konjanika, trogirskim Morlacima i jednom četom Abručana, ukupno oko 1.500 ljudi, uputi se prema Bilaju. Morlaci napadoše pregrađe Bilaja i u okolini zapališe 18 sela i veliku količinu sijena. Odatle produžiše prema Vakufu paleći usputno sva naselja kuda su prošli. Tu Morlaci uništiše pregrađe Vakufa i odatle produžiše za Srb, gdje im

²⁷ B. Desnica, Istorija II, s. 91.

²⁸ Isto, s. 92—93.

²⁹ Isto, s. 95—96, 99.

³⁰ Isto, s. 100.

³¹ A. S. V. Com. estraord. di Dalm. f. 696. Zara 27 agosto 1685.

se pridružio veliki broj pravoslavnih porodica, među kojima je bilo 500 sposobnih za oružje. Poslije ovog velikog uspjeha Morlaci se vratiše sa izbjeglicama i plijenom. Doseljenike Mlečani naseliše u Skradin.³²

Početkom novembra kotarski Morlaci sa moćnim snagama upadoše u Liku i provališe do Krbave i Udbine pustošeći i robeći mnoga sela. Morlaci zapališe 30 kula turskih aga i prilikom povratka napadoše Gračac, probiše prvi zid, ali zbog nedostatka sredstava nijesu mogli zauzeti utvrđenje.³³

Sistematski napadi Morlaka na tursku teritoriju i bjekstvo velikog broja turskih podanika u Dalmaciju, potpuno su paralisali Turke u zapadnoj Bosni. Cijeli krajevi ostali su razoren i pusti. Bjekstvom Morlaka naseljavala se Dalmacija, dok su Turci ostajali bez ljudstva i radne snage. Mlečani su odmah uočili korisnost i značaj morlačkog ratovanja. Po ocjeni Mlečana, napadi Morlaka potpuno su oduzeli mogućnost »neprijatelju da se održi i pustošnjem (turske) granice osigurali smo našu teritoriju«.³⁴ Morlačko ratovanje sabilo je Turke u utvrđena mjesta, gdje su se osjećali više opsjednuti nego zaštićeni. »Uostalom polja su opustošena, dok su zatvorena turska mjesta dovedena u stanje krajnje bijede i gotovo očajničke nevolje«³⁵ kaže generalni providur.

Na mnogobrojne napade Morlaka, Turci gotovo nijesu ni odgovarali. Na dogled turskih aga, Morlaci su robili, rušili, plijenili i palili. Turska teritorija za Morlake postala je gotovo ničija zemlja. Masovno prilaženje turskih podanika Mlečanima, bilo je mnogo teže za Turke nego gubici koje su im Morlaci nanosili u borbama. Ti isti Morlaci, koji su prilazili Mlečanima, sjutradan su se vraćali s puškom u ruci protiv Turaka. Po tačnoj ocjeni generalnog providura Valijera to je »bio jedini način koji mi ostaje da tučem neprijatelja bez mača i da ga razoružam bez vojske«.³⁶ I zaista, Morlaci su tukli i razoružavali

³² R. Desnica, Istorija II, s. 107—109.

³³ Isto, 116.

³⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 523. Di galera 19 settembre 1685.

³⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 524. Spalato 9 novembre 1685.

³⁶ Isto, Spalato 26 novembre 1685.

Turke bez mnogo krvi. To je bio uspjeh Morlaka, a ne strateška koncepcija Mlečana, koji su rado prisvajali morlačke uspjehe. Mlečani su mogli i doći do takve koncepcije o vođenju rata, ali bez Morlaka ne bi ga mogli voditi.

Mlečani su sistematski sprovodili politiku raseljavanja turske teritorije i predstavnici Republike u Dalmaciji raznim kanalima uspostavljaju i održavaju vezu sa glavarima hrišćanskog stanovništva pod turskom vlašću, uporno ih nagovarajući da se presele u Dalmaciju. Kada bi Turci otkrili te veze, bili su spremni na represalije protiv svojih podanika. Krajem 1685. godine Turci su namjeravali da napadnu selo Vinjane, kod Imotskog, zbog veza sa Mlečanima. Providur Valijer odmah uputi prema Imotskom Stefana Furioza sa nekoliko četa da pomogne seljake Vinjana. Turci dočekaše Morlake i poslije tri sata borbe i neznatnih obostranih gubitaka, Turci se povukoše u Imotski. Morlaci zapališe jedan dio predgrađa i sobom doveđoše oko 300 lica iz Vinjana.

Krajem ove godine Mlečani su postigli uspjeh i na Neretvi. Razrušen je Metković i dva utvrđenja u blizini Gabele.³⁷

Iduće godine Morlaci su bili isto tako aktivni. Početkom 1686, Stojan Janković sa 1.250 Morlaka, novih doseđenika, napade Lapac. Morlaci počeše sa pustošenjem oko Baričevca i zapališe tri sela i dvorac Ibrahima Pašića. Zaplijenjeno je 2.500 komada sitne, 500 krupne stoke i 40 konja. Morlaci uhvatiše i jedan karavan od 100 konja natovarenih nimirnicama i zarobiše Idris-agu iz Bihaća. Sa Jankovićem je došlo oko 1.000 lica. Doseđenici, koje Morlaci uzput opljačkaše, naseliše se u Bribir i Ostrovicu.³⁸

Odmah po povratku Stoian je sa 300 ljudi upao iz Bribira prema Kninu i tu zarobio sedam Turaka i oteo nešto volova.³⁹ Turci su bili potpuno neaktivni. Istina, sredinom marta veći odred turske konjiice napao je u pravcu Zadvaria, ali Morlaci, pomognuti od Splićana, uspiešno ih odbiše.⁴⁰

³⁷ Isto, Spalato 2 genaro 1686.

³⁸ B. Desnica, Istorija II, s. 125—127.

³⁹ Isto, s. 130—131.

⁴⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 524. Zara 18 marzo 1686.

Sa proljećem nijesu oživjele morlačke akcije, ali su zato Turci vršili jak pritisak na Neretvi i Morlaci su se angažovali uglavnom na toj strani. Krajem marta jedna morlačka četa od 130 ljudi iznenadi i zauze Gračac. Naselje je imalo oko 700 stanovnika, od kojih je 200 bilo sposobnih za oružje. Turci, uvjereni da je morlačka četa prethodnica, nijesu ni pokušali da se brane, nego se jednostavno sakriše u utvrđenje. Morlaci nasлагаše sijeno na gradsku kapiju i zapališe ga. Iako je kapija bila okovana gvožđem izgorjela je. Turci prokopaše otvor na zadnjoj strani gradskog zida i jedan dio uspio je da utekne. Gračac je imao 200—300 kuća i Morlaci ih sve zapališe, zaročiše oko 50 lica i zaplijeniše nešto konja.⁴¹ Tako je Gračac osvojen bez ikakvih žrtava. Mlečani nijesu zaposjeli utvrđenje nego uputiše Bortolacia sa jednom četom da ga sruši. Senat je sa zadovoljstvom primio vijest o zauzeću Gračaca i odobrio njegovo rušenje.⁴²

Šibenski Morlaci, uglavnom doseljenici, sredinom aprila zapališe utvrđenje Karaorman u Grahovskom polju. Zarobljena je sva posada na čelu sa dizdarom.⁴³ Iako su ove akcije po učešću ljudstva bile male, one su znatno uticale na demoralisane Turke.

U proljeće hercegovački paša je kupio znatne snage. Mlečanima je bilo jasno da će napasti prema Neretvi ili Zadvarju. Generalni providur naredio je da Makarska i Primorje budu spremni za svaki slučaj, dok je u Neretu upućena jedna galija i galeota.⁴⁴ Na ušću Neretve Mlečani su držali kulu Norin i tvrđavu Opuzen. Ni jedno od utvrđenja nije moglo odoljeti artiljerijskoj vatri, ali zbog položaja neprijatelj ih nije mogao lako zauzeti. Mletački plan je bio braniti utvrđenja do krajnjih mogućnosti, ali u slučaju da se ne mogu održati, srušiti ih prije povlačenja.

Prema predviđanju Mlečana Turci napadoše na Neretvu. Prvo napadoše kulu Norin i artiljerijskom vatrom znatno je oštetiše. Na Neretvu je došao i generalni pro-

⁴¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525. Zara 1 aprile 1686.

⁴² A. S. V. Sen. secr. f. 108 9 aprile 1686 in Pregadi.

⁴³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525 Spalato 28 aprile 1686.

⁴⁴ Isto, Spalato 28 aprile 1686.

vidur da bi pomogao odbrani. Pošto je kula Norin bila djelimično srušena, Turci uputiše jedan odred od 1.500 ljudi da presiječe komunikacije između kule Norin i utvrđenja Opuzen. Mlečani bojeći se da posada u Norinu ne ostane zarobljena prebacise posadu u tvrđavu Opuzen sa svom ratnom opremom, a Norin je miniran. Dio zida koji je bio oštećen od turske artiljerije, potpuno se srušio, dok je od drugog zida nešto ostalo.⁴⁵

Međutim, Turcima je bilo teško napasti Opuzen zbog njegovog položaja. Tvrđava je sa svih strana bila opkoljena vodom i tu su se nalazile mletačke galije. Hercegovački paša prebacio je jedan dio vojske blizu Opuzena, ali kada je video da Morlaci drže tačke koje dominiraju položajem, odmah je povukao vojsku i ulogorio se iza rijeke Norin, nedaleko od Opuzena.⁴⁶

Sada Morlaci pređoše u protivnapad. Oko 600—700 Morlaka ujutro 10. maja napade turske rovove i razvi se žestoka borba koja je trajala tri sata. U to Turcima stiže u pomoć jedan odred i Morlaci, da ne bi bili izloženi bočnoj vatri, povukoše se u neredu. Morlaci su imali oko 30 mrtvih i 10 ranjenih, a Turci još i više.

Iako Mlečani odbiše ovaj turski napad na Neretvi i odbraniše Opuzen, ovo utvrđenje nije nikada bilo sigurno. Daleko od važnijih mletačkih baza, odsjećeno od mletačke teritorije, Turci su uvijek mogli iznenaditi ovo utvrđenje. Zbog loše klime posada je uvijek bila desetkovana. Baš u ovo vrijeme providur je morao da uputi 165 vojnika u bolnicu u Sveti Đorđe na Hvaru.⁴⁷

Hercegovački paša ostao je sa vojskom kod Norina, ali nije načinio, nego je počeo da podiže utvrđenje na istom mjestu. Mlečani se nijesu mnogo uzbudivali zbog gubitka Norina i boravka Turaka na Neretvi. Generalni providur vratio se u Zadar, da bi organizovao morlačke akcije.

Početkom juna oko 2.000 Morlaka iz Kotara i okoline Šibenika i Klisa, većinom novih doseljenika, uputiše se prema Duvnu, kraju gdje u toku ovoga rata Morlaci nijesu dolazili. Kod Duvna Morlaci se sukobiše sa jednim većim turskim odredom, 60 Turaka posjekoše i preko 100

⁴⁵ Isto, Di galera nell'acque di Narenta, 3 maggio 1686.

⁴⁶ Isto, Di galera nell'acque di Narenta, 9 giugno 1686.

⁴⁷ Isto, Di galera nell'acque di Narenta, 11 maggio 1686. ✓

lica raznog pola i uzrasta zarobiše. Među zarobljenicima bio je i jedan buljukbaša. Morlaci opljeniše i razoružaše mjesto Županac, gdje je obično boravio hercegovački paša, čije dvore zapališe. Prilikom povratka lički Turci presretoše Morlake, ali ih ovi hrabro odbiše. Takođe i sinjski Turci napadoše Morlake, ali bez uspjeha. U svim ovim borbama Morlaci su imali dva mrtva i nekoliko ranjenih. Za ovaj uspjeh generalni providur odlikovao je šest morlačkih glavara medaljama i prstenjem, a svima onima koji su donijeli turske glave dao je po cekin.⁴⁸ Krajem juna jedna četa Morlaka pod komandom St. Jankovića i drugih starješina uništi u Kninskom polju sve usjeve, zapali oko 25 mlinova i sruši jednu jaku kulu na Krki.⁴⁹

Turci, da bi se osvetili za tolike poraze, izvedoše jedan veći napad. Oko 3.500 turskih konjanika i pješaka, podijeljeni u dva odreda, napadoše prema Konjskom i Poljicima. Mlečani se na vrijeme spremiše za odbranu i odbiše turski napad na pravcu Konjsko — Klis. Turci na ovome sektoru nijesu pretrpjeli teže gubitke. Međutim, turski odred, koji je napao Poljice, teško je stradao. Nарод se sklonio i Turci zapališe selo Dolac. Prilikom povlačenja Turaka, 30 Morlaka sačeka tursku konjicu u jednom klancu i nanese joj teške gubitke. Tu se naročito istakao jedan katolički pop koji je posjekao 15 Turaka i sam poginuo. Uskoro je stigla pomoć od 400 ljudi i napravi pravi pokolj od Turaka. Tu je ubijeno oko 200 ljudi, toliko zatrobljeno i zaplijenjeno šest zastava. Morlaci su imali dva mrtva i šest ranjenih. Za ovaj, inače rijedak podvig providur je odlikovao šest glavara prstenjem, a onima koji su donijeli 150 odsječenih turskih noseva, kao dokaz da su posiekli toliko Turaka, providur je darivao 40 cekina da podijele između sebe.⁵⁰

Na drugim sektorima Turci su vršili pritisak prema Opuzenu i Zadvarju. Hercegovački paša napao je Primorje i nanio znatnu štetu i gubitke stanovništvu. Prilikom napada na kulu Lapčac, trupe hercegovačkog paše odbijene su uz osjetne gubitke.⁵¹ Da bi oslabio turski pritisak na

⁴⁸ Isto, Zara 16 giugno 1686.

⁴⁹ B. Desnica, Istorija II, s. 141.

⁵⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525. Spalato 6 luglio

⁵¹ Isto, Spalato 19 luglio 1686.

ovim sektorima i primorao Turke na punu odbranu, providur je naredio morlačkim glavarima da skupe ljude i napadnu Livno, glavnu tursku bazu i privremeno sjedište bosanskog paše. Osim toga, providur je već duže vremena vodio pregovore sa hrišćanima ovoga kraja o prelasku u Dalmaciju i to je bio pogodan momenat da se prilikom napada priključe Morlacima.

Prava morlačka vojska od 5.000 pješaka i 1.500 konjanika napade Livanjsko polje. Uspjeh je bio velik. U borbi je pogubljeno 400 Turaka, veliki broj je zarobljen, zapaljeno 1.800 kuća i uništena velika količina municije, žita i sijena. Morlaci se vratiše bez gubitaka, sa plijenom, ali bez veće vrijednosti.⁵²

Isto tako veliki uspjeh postigao je početkom avgusta serdar Smoljan Smiljanić, koji sa 3.000 kotarskih, šibenskih, trogirskih i kliških Morlaka napade Majdan na Savi, gdje »nikada ranije hrišćani nijesu imali smjelosti da dopru«, kako je na saslušanju, poslije akcije, rekao Smiljanić. U Majdanu se nalazio rudnik i topionica ratne opreme, gvožđa, artiljerijskih kugla. Turci su bili obaviješteni o dolasku Morlaka i na vrijeme skloniše porodice i stvari od vrijednosti u šumu, a oni se spremiše za odbranu. Kada se Morlaci približiše Majdanu, sačeka ih 200—300 turskih konjanika, ali kada vidješe koliko je Morlaka, ne usudiše se da prime borbu, nego utekoše. Morlaci se dađoše za njima i goneći ih upadoše u Majdan, gdje se razvi borba. Morlaci uništiše gotovo sve Turke, 100 ubiše i 40 zarobiše. Zatim uništiše sve topionice, a gvožđe baciše u Savu. Potom opljeniše i zapališe Majdan koji je imao oko 200 kuća. U povratku kod Kamin-Grada, Morlaci sretoše 400 turskih konjanika i odmah ih napadoše, 14 posjekoše i dvojicu zarobiše. Zarobljenici izjavio da je to sva turska konjica koja se sada nalazi u Bosni. Od Morlaka poginulo je pet mladića »od nikakve vrijednosti« i jedan harambaša koji je hrabro poginuo. Na daljem putu Morlaci prenociše u blizini Knina. Turci se nijesu usudili da ih napadnu.⁵³ Ova akcija, izvedena na Savi, najbolje pokazuje u kakvim se prilikama nalazila Bosna, po kojoj su

⁵² B. Desnica, Istorija II, s. 142—143.

⁵³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525. Spalato 29 agusto 1686. Prilog, 10 agosto, iz saslušanja serdara Smoljana Smiljanića.

Morlaci gotovo bez otpora krstarili. Napadi na tursku teritoriju za Morlake su bili više vojna šetnja nego prava borba.

Krajem avgusta Morlaci ponovo napadoše Livno jer se čulo da su tamo stigli zvornički paša i novi alajbeg Bosne Filipović da ohrabre narod i poprave kuće i kule koje su uništili Morlaci u prošlom pohodu. Oko 6.000 Morlaka iz Šibenika, Trogira, Klisa i Zadvarja pod komandom Stojana Jankovića i Smoljana Smiljanica napadoše Livno. Turci pružiše otpor ispred grada, ali se brzo povukoše iza palisada, ispred samog utvrđenja. Uskoro ih Morlaci odatle izbacise i satjeraše u tvrđavu. U borbi je poginulo 150 Turaka. Zatim Morlaci zapališe u blizini Livna mnoge kuće punе žita i sijena i opustošiše svu okolinu Livna u opsegu od 50 milja. Prilikom povratka Morlaci sretoše jedan turski odred i potpuno ga razbiše.⁵⁴

Poslije tolikih morlačkih uspjeha Mlečani odlučiše da zauzmu Sinj. Nije prijetila nikakva opasnost da će Turci priteći u pomoć gradu i Mlečani su imali da se obračunaju samo sa posadom u Sinju koja nije bila mnogobrojna i potpuno demoralisana. Glavna mletačka operativna baza za napad na Sinj postao je Solin, gdje se sredinom septembra skupila mletačka vojska. U akciji je uzelo učešća 2.000 plaćenika, 1.000 ljudi sa galija, plaćenička konjica i 3.000 probranih Morlaka. Da bi Morlake održao u većoj disciplini, providur ih je podijelio u čete od 50 ljudi. Po ocjeni Mlečana, osvojeni Sinj »služiće kao predziđe granici i štitice stanovništvo od neprijateljskih upada«.⁵⁵

Mletačka vojska krenula je iz Solina oko 20. septembra i ulogorila se pred Sinjom. Dvadeset petog započeo je napad na Sinj. Poslije četiri dana artiljerijske vatre, otvorene su rupe na zidinama. Tada je mletačka plaćenička vojska izvela jurišni napad na otvore. Turci su se ogorčeno branili, ali podlegoše nadmoćnjem neprijatelju i 30. septembra 1686. godine ~~Mlečani~~ zauzeše Sinj. Pred Sinjem Morlaci su se hrabro ponijeli i u znak priznanja providur je nekolicinu odlikovao medaljama i prstenjem. U borbi je poginulo 150 Turaka, dok su Mlečani imali 30 mrtvih

⁵⁴ B. Desnica, Istorija II, s. 149—150.

⁵⁵ Isto, s. 149—150.

i 150 ranjenih. U gradu je zaplijenjeno 30 artiljerijskih oruđa i izvjesna količina druge ratne opreme.⁵⁶

Poslije zauzeća Sinja generalni providur Kornar ostao je još nekoliko dana u gradu, dok su se popravile oštećene zidine. U Sinju je smještena posada od 150 ljudi, dvije čete konjice i tri čete pješadije, sastavljene od Abručana. Tako je cijelokupna mletačka posada u Sinju imala oko 400 vojnika. Grad je snabdjeven namirnicima i ostalim potrebama.⁵⁷

Sinj je bio prva veća turska tvrđava koju su Mlečani zauzeli u toku ovoga rata. Gubitak Sinja bio je osjetan za Turke koji su počeli da strahuju da će Mlečani napasti i druge turske gradove. Odmah poslije pada Sinja u Livno je došao Mehmed-paša Atlagić sa 1.500 ludi. Tu je paša produžio sa kupljenjem vojske. Prema obavještenju Mlečana, Turci su se spremali za napad i generalni providur preduzeo je izvjesne mjere predostrožnosti.⁵⁸ Uskoro i bosanski paša vratio se iz Ugarske. Tako je porastao broj turske vojske na granici Dalmacije a time i realna opasnost od turskog napada.

Već početkom novembra primijećeni su izvjesni pokreti Turaka i generalni providur naredio je Morlacima da zaposjednu prolaze. U Bribir je upućen Stojan Janković sa nešto Morlaka.⁵⁹ Turci se riješiše da napadnu. U Knin je došla velika turska vojska na čelu s bosanskim pašom. Turci napadoše na Bribir, koji je branio Stojan sa 340 ljudi. Poslije prvog okršaja sa Turcima šibenski Morlaci nacustiše položaj i Janković, oslabljen, povuče se u Skradin.⁶⁰ Zatim, 2.000 turskih konjanika napade Perušić i Vranu, ali ih mještani odbiše nanijevši im znatne gubitke. Drugi turski odred upao je prema Zloselu, ali narod se na vrijeme sklonio iz sela. Posljednji turski odred napao je Velin i Daslinu, ali ni ovdje Turci ne postigloše nikakav uspjeh. Poslije ovih napada turska vojska povuće se u Knin. U svim ovim akcijama Turci nijesu nikoga zarobili niti ugrabili nikakav plijen. Zapaljeno je

⁵⁶ Isto, s. 151—154.

⁵⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525 Spalato 14 ottobre 1686.

⁵⁸ Isto, Spalato, 18 ottobre 1686.

⁵⁹ B. Desnica, Istorija II s. 157—160.

⁶⁰ Isto, s. 161—163.

dosta kuća u Bribiru, Ostrovici, Velinu i Kožulovupolju. Tako se sa vrlo malim uspjehom završi ovaj turski napad na Dalmaciju.⁶¹

Do kraja godine nije bilo značajnih obostranih akcija. Jedan veći morlački odred napao je u pravcu Ljubuškog, gdje ih presreće Turci. U sukobu Morlaci naniješe Turcima manje gubitke i zaplijeniše nešto stoke. Mnogo veći uspjeh imao je jedan odred Morlaka upućen u Hercegovinu prema Gacku. Zapaljeno je mnogo sela i sve zgrade i hambari hercegovačkog paše.⁶²

Krajem godine Osman-čehaja Devrasković iz Knina sa jednim velikim odredom konjice i pješadije napao je Perušić i zaplijenio mnogo stoke. Stojan Janković organizova potjeru i uspio je da preotme veći dio plijena. U proganjanju Turaka Stojan pogubi barjaktara Selmana Topića i oduze mu barjak.⁶³

Ratna 1686. godina završena je sa velikim uspjehom Mlečana u Dalmaciji. Morlaci su izveli niz uspješnih po-hoda i opustošili najvažnije turske gradove i utvrđenja u zapadnoj Bosni. Mletačka vojska je osvojila važnu tursku tvrđavu Sinj i plodno Sinjsko polje.

Cijela zima 1687. godine prošla je bez većih vojnih akcija na frontu u Dalmaciji. Paša Atlagić poslije toliko priželjkivanja postao je bosanski vezir i to bez uobičajenog mita od 50.000 reala velikom vezиру, koliko se obično davalo kada se dolazilo na taj položaj. Atlagić se obavezao da će postići velike uspjehe u Dalmaciji i da će vratiti odbjegle Morlake.⁶⁴

Atlagić je pokazivao dosta aktivnosti, naročito da povrati izbjegle Morlake pod tursku vlast i neštedimice je dijelio poklone i upotrebljavao druga sredstva da ih privuče na tursku stranu.⁶⁵ Paša je postajao sve opasniji za mletačku politiku prema Morlacima u Dalmaciji, zato je generalni providur predložio inkvizitorima da se Atlagić otruje. U Veneciji je prihvaćen ovaj predlog i sredinom februara 1687. godine, providur Kornar primio je otrov,

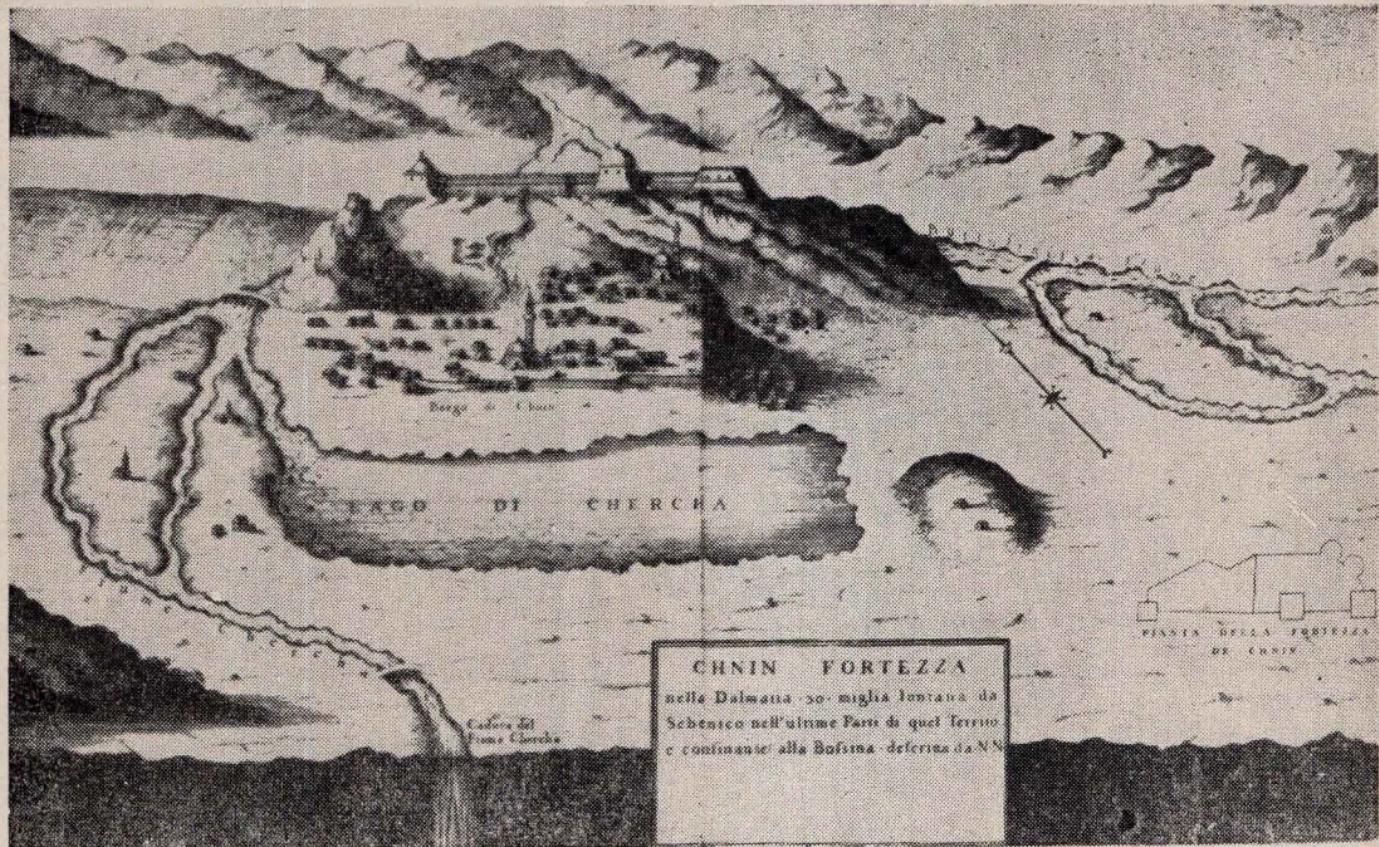
⁶¹ Isto, s. 164—165.

⁶² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525. Zara 18 decembre 1686.

⁶³ B. Desnica, Istorija II, s. 174.

⁶⁴ Isto, s. 184.

⁶⁵ Isto, s. 177—178.

CHNIN FORTEZZA

nelle Dalmata 20 miglia lontana da
Schenico nell'ultima Parte di quel Territo-
ri confinante alla Busina deferita da NN

Sl. 5. — Knin iz 1686. (Iz Kornelija, prema opisu nepoznatog autora)

ali nije uspio da namjeru sproveđe u djelo.⁶⁶ Početkom februara Atlagić je sazvao sastanak svih turskih komandanata, na kome je riješeno da se Morlaci povrate pod tursku vlast ili unište.⁶⁷ Ovo je bila obična turska prijetnja. Turci što su bili nemoćniji utoliko su više prijetili.

Dok je Atlagić mitio i strašio Morlake, okupljao je vojsku u Livno i pripremao se za napad. Bosanski paša riješio je da napadne Sinj. Napad je bio dobro pripremljen. Krajem marta 1687. godine Atlagić je prešao s vojskom iz Livna u Prolog i 30. marta prešao Cetinu.⁶⁸ Turska vojska je brojala oko 10.000 ljudi. Paša je vukao sobom tri topa i dva bacača od čega su formirane dvije baterije. Drugog aprila turska vojska je zauzela položaj ispred Sinja i sjutradan otpočela napad.

Turski plan je bio da artiljerijskom vatrom probiju gradske zidine i na juriš da osvoje grad. Međutim, to nije bilo moguće izvesti bez prethodnog zauzimanja utvrđenja Korlat. Paša je svim snagama napao Korlat i u teškoj borbi koja je trajala tri sata mletačka posada odbi Turke uz gubitke od preko 200 mrtvih, većinom Albanaca, dok je ranjenih bilo još toliko. Poslije ovoga neuspjeha Atlagić je premjestio baterije i postavio ih iza džamije na brdu zvanom Nebeša s ciljem da tuče Korlat i zidove gradskih cisterna. Mlečani odmah osposobiše jednu drugu cisternu u slučaju da Turci oštete glavnu.⁶⁹

Mlečane nije iznenadio turski napad. Prvo osiguraše važnija mesta u Dalmaciji od napada, a zatim počeše da kupe vojsku za oslobodenje Sinja od turske opsade. Provodnik Kornar je upućivao manje čete Morlaka da uznenimiravaju neprijatelja a naročito da napadaju turske karavane sa oružjem i namirnicama.

Turci su čvrsto držali u opsadi Sini. Turska artiljerija je oštetila zid cisterne i počela da ruši vrhove zidina

⁶⁶ Isto, s. 179—180. Inkvizitori su mletačka politička policija.

⁶⁷ A. S. V. Prov. gen. in. Dalm. et Alb. f. 526. Spalato, 14 februar 1687.

⁶⁸ Isto, Spalato, 1 aprile 1687.

⁶⁹ Isto, Spalato 10 aprile 1687 i Marciana MSS. Cl. VII Cod. 506 No 7791. Relazione dell'attacco fatto da Turchi alla fortezza di Sign, l'anno 1687 adi 25 aprile.

Sl. 6. — Osnova sinjske tvrđave iz 1686. (Državni arhiv Venecija)

iznad mjesta, zvanog Greben.⁷⁰ Poslije nekoliko dana artillerijske pripreme, Turci velikim snagama jurišaše na Sinj. Turski napad započeo je prije zore i borba je trajala do same večeri. Turci su bili odbijeni uz velike gubitke. Turski komandanti zatražiše prekid vatre dok se sahrane poginuli, ali Mlečani to odbiše smatrajući da će turski leševi oko Sinja poljuljati moral turske vojske.⁷¹

Kada je generalni providur skupio dovoljno vojske sastavljene od Morlaka, plaćenika i brodske posade uputio se iz Solina i uplovio u Dicmo. Tu je odlučeno da se Stojan Janković sa Morlacima uputi kao prethodnica prema Sinju.⁷² Morlaci, kada dodoše pod Sinj, zauzeše položaj i tek uveče svjetlosnim signalima dadoše znak opsjednutima da je stigla pomoć i da se spreme za napad. Mnogobrojne vatre koje Morlaci svuda unaokolo zapališe ostaviše utisak na Turke da je Morlaka mnogo više i iste noći između 24. i 25. aprila počeše užurbano da se povlače. Te noći glavnina turske vojske povukla se preko mosta na Cetini. Morlaci i gradska posada dadoše se na proganjanje neprijatelja, ali kada su vidjeli da su Turci prešli most, odustadoše od daljeg gonjenja.

Po ocjeni Mlečana, Turci su pod Sinjom imali 2.000 mrtvih, među kojima veliki alajbeg Bosne i još nekoliko uglednih ličnosti i spahiјa. Mlečani nijesu imali mnogo gubitaka u ljudstvu, ali je Sinj bio znatno oštećen od turskog napada.⁷³

Istoga dana kada se turska vojska povukla ispred Sinja, hercegovački paša je napao prema Primorju, ali bez uspjeha.⁷⁴ Atlagić se povukao u Livno dok je hercegovački paša boravio u Čitluku. Mlečani su pretpostavljali da će hercegovački paša napasti Opuzen. Zato je providur pojačao posadu u Opuzenu, snabdio utvrđenje i uputio na Neretvu ret Šaleota, tako da ih je tamo ukupno bilo devet.⁷⁵ Hercegovački paša je kupio vojsku u Čitluku i već po-

⁷⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 526. Dal campo à Salona 18 aprile 1687.

⁷¹ Marciana, Relazione . . .

⁷² B. Desnica, Istorija II, s. 182—183.

⁷³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 526.

Di galera à Salona 27 aprile 1687.

⁷⁴ Isto, Spalato 9 maggio 1687.

⁷⁵ Isto, Spalato 14 maggio 1687.

četkom maja imao je oko 6.000 dobro opremljenih vojnika.⁷⁶

I pored turskih priprema, krajem maja, jedan odred Morlaka upade prema Duvnu, napade i razori kulu Uborkane i čardak Turčina Kapčića. Morlaci posjekoše 12 Turaka i zarobiše 12 žena i djece.⁷⁷ U toku maja Morlaci izvedoše još nekoliko napada na tursku teritoriju. Kapetan Zaviša Janković sa 500 Morlaka upade u Liku do Rebca i zaplijeni malo stoke. Ilija Janković sa 400 konjanika i toliko pješaka napade Bilaj. Ispred Bilaja Morlaci se sukobiše sa Turcima i primoraše ih da se zatvore u tvrđavu. U sukobu posjekoše deset Turaka.⁷⁸ Nekoliko dana kasnije Morlaci zaplijeniše jedan turski karavan, od 80 konja natovarenih žitom koji se u pratinji 2.000 Turaka kretao za Udbinu. U borbi Morlaci posjekoše 12 pratilaca, šest zarobiše i oteše četiri zastave.⁷⁹

U julu Morlaci iz Zažablja koji su tek prišli Mlečanima zajedno sa bokeljskim hajducima napadoše Stolac u Hercegovini. Morlaci uništiše nekoliko kula i zapališe preko 300 turskih kuća. U povratku hajdaci i Morlaci poharaše i zapališe oko 30 sela i ubiše mnogo Turaka.⁸⁰

Već duže vremena hajdaci iz Boke Kotorske napađali su Hercegovinu. U Boki Kotorskoj Mlečani su držali sve gradove osim Herceg-Novog koji je zbog hajdučkih napada bio skoro odsječen od turske teritorije. Za Turke Herceg-Novi nije imao značajniju ulogu. Sva hercegovačka plemena bila su uz Veneciju. Tako Herceg-Novi faktički se našao na mletačkoj teritoriji, jer Turci nijesu imali flote da bi mogli održati ovaj grad na ušću u Bokotorski zaliv. Jedinu sigurnu vezu Herceg-Novi je imao sa dubrovačkom teritorijom. Za Mlečane Herceg-Novi je imao prvorazredni strategijski i politički značaj. Zauzećem Herceg-Novog stvorila bi jednu bazu za brže prodiranje u Hercegovinu, dok bi na Dubrovnik vršili jak pritisak.

⁷⁶ Isto, Spalato 18 maggio 1687.

⁷⁷ Isto, Spalato 31 maggio 1687.

⁷⁸ B. Desnica, Istorija II, s. 184—185.

⁷⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 526. Spalato 8 giugno 1687.

⁸⁰ Isto, Spalato 4 agosto 1687.

Osvajanjem Novoga znatno bi porastao ugled Mlečana u očima hercegovačkih, crnogorskih i brdskih plemena. Iz svih tih razloga Mlečani se odlučiše da zauzmu Herceg-Novu.

MLETAČKO OSVAJANJE HERCEG - NOVOG

U svim mletačko-turskim ratovima od početka XVI vijeka, Herceg-Novi je bio meta mletačkih napada. U vrijeme rata Svetе lige protiv Turske (1537—1540), Španci privremeno zauzeše Herceg-Novi, ali ih Turci odmah protjeraše. U vrijeme kiparskog rata (1571—1573) Mlečani napadoše Herceg-Novi, ali bez uspjeha. U kandijskom ratu mletačka flota je žestoko napadala Novi.

Početkom ovoga rata Mlečani su pripremali napad na Herceg-Novi. U jesen 1684. godine, kada je za komandanta mletačke vojske u Dalmaciji postavljen Pjetro Valijer, njemu je Senat naredio da zauzme Herceg-Novi. Valijer je došao na Hvar gdje je bilo upućeno 2.000 vojnika, ali zbog epidemije influence većina je ležala po bolnicama ili pomrla. I pored toga, Valijer je namjeravao da sa ostatkom vojske napadne Herceg-Novi, ali zbog nevremena na moru koje je trajalo dva mjeseca, morao je odustati od namjeravanog napada.⁸¹ Mlečani su privremeno odložili napad na Herceg-Novi do pogodnije prilike.

Poslije niza vojnih i političkih uspjeha u Dalmaciji i Boki Kotorskoj, prvih godina rata, Mlečani riješiše da zauzmu Herceg-Novi. Postojali su svi uslovi da osvoje ovu tursku tvrđavu na ulazu u Boku Kotorsku. Potpuna mletačka premoć u floti nad Turcima, političke veze Mlečana sa Crnogorcima, brdskim i hercegovačkim plemenima koja su obećavala pomoć Veneciji, davali su punu prednost Republici u borbi za Herceg-Novi. Plan za napad na Novi razradio je i izveo generalni providur Kornar.

U avgustu 1687. godine počela je da se kupi mletačka vojska, određena za operacije protiv Herceg-Novog. Glavna operativna baza postao je Hvar gdje se okupila glav-

⁸¹ Dr. Grga Novak, Borba Dubrovnika za slobodu, Rad, knj. 253, s. 9.

nina mletačke vojske, sastavljena od najamnika u Dalmaciji i novih snaga koje su stizale iz Venecije. Devetnaestog avgusta generalni providur Kornar prešao je iz Splita na Hvar, gdje je sačekao i posljednje trupe iz Venecije. Međutim, sve predviđene trupe nijesu stigle na vrijeme. Papa je uputio u pomoć dvije galije koje 21. avgusta stiše na Hvar. Dva dana kasnije primljena je vijest o turском porazu kod Osijeka. U čast austrijske pobjede 24. avgusta biskup je služio svečanu misu u katedrali u prisustvu oficirskog kora i blagoslovio mletačku vojsku. 27. avgusta mletačka vojska i flota napustile su Hvar i sjutra dan stigle na Korčulu gdje im se pridružila ostala mletačka vojska. Tridesetog avgusta poslije podne mletačka flota digla je sidra, ali zbog slabog vjetra jedva je prešla nekoliko milja i svu noć ostala je usidrena. Sjutradan je nastavljena plovidba i uveče 31. avgusta flota je stigla u pristanište Polaču na Mljetu. Prvog septembra mletačka flota se konačno uputila prema Herceg-Novom bez zadržavanja i svraćanja u pristaništa.⁸²

Mletačka flota brojala je oko 150 plovnih jedinica. Ratni dio flote činile su: 28 galeota, 4 galije, 2 ratna broda, 2 palandre i 15 pomoćnih galija. Ljudstvo je takođe bilo mnogobrojno. Bilo je oko 2.200 plaćenika iz Dalmacije, 1.000 probranih Morlaka, 400 pionira sa dalmatinskih ostrva, 250 artiljeraca, 200 konjanika, 1.000 pješaka iz Venecije i isto toliko sa galija, ukupno 6.000 vojnika i oficira. Od artiljerije Mlečani su raspolagali sa preko 20 artiljerijskih oruđa težeg kalibra, pored topova sa ratnih brodova, koji su mogli dejstvovati i sa kopna i sa broda. Osim toga, bilo je dovoljno druge ratne opreme i provizijanta za nekoliko nedjelja.

Drugog avgusta mletačka flota je prolazila pored Dubrovnika. Predstavnici Dubrovačkog senata dođoše da pozdrave generalnog providura i da mu se izvine što nijesu izvršili uobičajeni pozdrav pucanjem iz topova. Providur Kornar opomenuo je dubrovačke izaslanike zbog pomoći koju njihov grad stalno pruža Turcima iz Herceg-Novog a i onako uzgredno im ponudio da se Dubrovnik pridruži

⁸² Venezia, Museo Correr, MSS Cod. Morosini No. 473 Diario... Nije nam poznato ko je pisao ovaj dnevnik o osvojenju Herceg-Novog, ali je vrlo iscrpan dokumenat.

Mlečanima u napad na Herceg-Novi. Naravno, Dubrovčani odmah odbiše ovu ponudu. Jasno je da Dubrovčani nijesu željeli uspjeh Mlečana u ovome kraju. Koliko je građanstvo Dubrovnika bilo neprijateljski raspoloženo prema Mlečanima vidi se iz činjenice da kada su neki oficiri sašli sa brodova i došli u grad da nešto kupe, trgovci nijesu htjeli ništa da im prodaju, dok su pomoćnim mletačkim snagama rado prodavali sve.

Mletački plan osvajanja Herceg-Novog bio je jednostavan. Neposredno napasti grad sa svih strana, ali kad je mletačka flota doplovila pod Novi, plan je izmijenjen. Drugog avgusta poslije rane mletačka flota počela je da ulazi u Bokokotorski zaliv i do noći sva je ušla i zauzela određene položaje. Mletačku flotu dočekaše kopnene snage iz Kote, uglavnom sastavljene od Peraštana. Mlečani su računali i na pomoć mjesnog stanovništva u Boki, koje je uzelo vidnog učešća u borbi protiv Turaka za Herceg-Novu. Takođe nadali su se pomoći Crnogoraca i hercegovačkih plemena.

Herceg-Novi je bio dobro snabdjeven i sa posljednjim vojačanjima posada je imala oko 2.000 ljudi. Artillerijskih oruđa i municije grad je imao dovoljno, a gradski zidovi i tvrđave bili su prilično jaki. Mlečani nijesu očekivali lak uspjeh i najviše su se bojali turskih snaga sa kopna, koje bi došle u pomoć gradu. Oko grada i na svim mjestima gdje se moglo izvršiti iskrcavanje s mora, Turci su postigli rovove.

Za Mlečane ovo je bilo iznenadenje i zbog toga su morali da promijene prvobitni plan napada na Herceg-Novu. Trećeg avgusta je počelo iskrcavanje mletačke vojske u Kumboru i Zeleniki. Odredu koji se iskrcavao prema Zeleniki pridodati su Peraštani čiji je zadatak bio da zauzmu brdo svete bogorodice iznad naselja i obezbijede piešadiju s te strane od turskog napada. Peraštani su našli na žestok otpor Turaka. U isto vrijeme počelo je iskrcavanje sa brodova pod zaštitom brodske artiljerije, ali je ovaj odred naišao na ušančene Turke. Tu se razvila žestoka borba koja je trajala punih pet sati i Turci su bili primoranici da napuste šančeve, ali se ušančiše malo dalje. Uveće palandre se približiše gradu i otvorile arti-

ljerijsku vatru. To su bile prve granate koje padlo na Herceg-Novu.⁸³

Sjutradan oko 500 Turaka napadoše isturene mletačke položaje koji su se nalazili 500 koraka daleko od Herceg-Novog. Turci nijesu uspjeli da izbace mletačku vojsku iz šančeva i povukoše se u kuće izvan gradskih zidina, odakle su uspješno nanosili gubitke Mlečanima. Dugim puškama Turci raniše preko 40 mletačkih vojnika. Mlečani dovukoše dva topa da unište ovo tursko uporište, ali se Turci održaše i pod artiljerijskom vatrom. U toku ovoga dana Mlečani iskrcaše još 1.500 vojnika prema Kaštelu uz žestok otpor Turaka. Tu je bilo i 300 Crnogoraca koji su sa kopna pomagali iskrcavanje mletačke vojske. Došlo je do jačeg okršaja između Turaka i Crnogoraca u kome je bilo ranjenih s obje strane.⁸⁴

Šestoga avgusta Mlečani produžiše da sa dva topa tuku kuće u koje su se zatvorili Turci, ali nijesu uspjeli da ih izbace. Zatim iskrcaše još topova da bi započeli bombardovanje Herceg-Novog. Poslije podne pala je kiša i uveče Turci iz kuća jurišaše na mletačke šančeve ali su bili odbijeni. Fa'andre nastaviše sa bombardovanjem grada i nekoliko kuća bilo je srušeno. Idućeg dana, zbog kiše, bilo je malo obostranog ruškarana, dok palandre nastavioše sa bombardovanjem Herceg-Novog. Turci otvoriše artiljerijsku vatru sa tvrdave na brodove, ali ni jedan ne pogodiše. I sjutradan je padala kiša tako da su operacije bile svedene na minimum. Toga dana uteklo je iz Herceg-Novog oko 30 hrišćana i predalo se Mlečanima. Iz njihovo saslušanja Mlečani su saznali da je već počinulo oko 200 Turaka, među kojima je bilo nekoliko aga.⁸⁵

Iskrcavanjem kod Zelenike i napadom na grad samo sa istočne strane, Mlečani nijesu imali dovoljno manevarskog prostora, niti su mogli angažovati sve svoje snage. Zato je odlučeno da se napravi još jedan mostobran sa zapadne strane Herceg-Novog, prema Igalu. Osmog avgusta Mlečani su ročeli da se iskrcavaju na tom sektoru. Flota je u pokretu bombardovala grad i predgrađe, a on-

⁸³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 527.

Dal campo sotto Castel Nuovo, 6 settembre 1687; Diario.

⁸⁴ Venezia, Museo Correr, MSS. Miscellanea. No. 32, 1884, Giornale.

⁸⁵ Diario; Giornale.

da poče pješadija da se iskrcava. Turci su davali žilav otpor, ali su postepeno suzbijani i potpuno potisnuti u tvrđavu. Mletačka vojska zauze sve predgrađe sa zapadne strane Herceg-Novog do samih zidina.

U isto vrijeme dok se vršilo iskrcavanje sa zapadne strane, mletačka vojska sa istočne strane vršila je jak pritisak na turske položaje i uspjela da istisne Turke iz prvih linija i da ih odbaci do samih zidina, gdje Turci uspješe da se održe. U ovim borbama Mlečani su imali velike gubitke, a takođe i Turci, naročito na istočnom mostobranu. Mlečani uspješe da postave artiljeriju sa istočne strane grada, 120 koraka daleko od zidina.⁸⁶

Nevrijeme je i dalje trajalo. Mlečani su uglavnom zauzeli sve važnije tačke oko grada i potpuno ga opkolili. Artiljerija je stupila u dejstvo sa istočne i zapadne strane i na nekoliko mjesta oštetila gradske zidine. Tih dana oko 70 hrišćana je uspjelo da utekne iz Herceg-Novog. Po njihovim izjavama opsjednuti Turci nalazili su se u teškom položaju. Vodovod je oštećen i da nije bilo kiše posada bi ostala bez vode. Mletačka vojska u obližnjim selima je zaplijenila dovoljno stoke, tako da u mesu nije oskudjevala. Međutim, beškota nije bilo dovoljno i sve zalihe iz Kotora prevezene su za mletačku vojsku ispred Herceg-Novog.

Na vijest o mletačkom napadu na Novi, hercegovački paša počeo je da kupi vojsku da pritekne u pomoć opsjetnutom gradu. Poslije nedjelju dana opsade paša se uputio u pomoć Herceg-Novom. Providur Kornar uputio je 1.000 Morlaka i Peraštana da presretnu pašu, dok je sva mletačka vojska skoncentrisana na zapadnu stranu grada u slučaju da paša prodre da ga tu sačekaju i spriječe mu ulazak u grad.⁸⁷

Idućih dana od 12 do 15 avgusta nijesu vođene značajne borbe. Dvanaestog avgusta stigli su predstavnici Nikšićana, kod generalnog providura koji u znak pokornosti ostaviše dva taoca i obećaše pomoć u liudstvu. Providur Kornar podijelio je glavarima nikšićkog plemena sto cekina, ali nije vjerovao da će Nikšićani doći u pomoć.

⁸⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 527. Dal campo sotto Castel Nuovo 12 settembre 1687; Diario; Giornale.

⁸⁷ Isto.

Tih dana Mlečani su samo pojačavali baterije na istočnoj strani grada. Artiljerija je dejstvovala, ali za kratko vrijeme i nanijela manje gubitke Turcima. Iz grada je prebjeglo još nekoliko hrišćana i potvrdiše da je poginuo dizdar i još nekoliko uglednih Turaka.⁸⁸

Petnaestog avgusta stigla je u pomoć Herceg-Novom turska vojska pod komandom novog bosanskog vezira Hu-sein Topal-paše, koji je na tom položaju smijenio Atlagića. Sa velikim vezirom bio je i hercegovački paša. Sva turska vojska bila je iz Hercegovine: Mostara, Trebinja, Gacka, Gabele i Ljubuškog i brojala je od 4.000 do 5.000 ljudi. Kao što smo rekli, Mlečani skoncentrisaše svoje snage na zapadnoj strani Herceg-Novog, dok na istočnoj strani ostaviše nekoliko brodova da artiljerijskom vatrom tuku Turke.

Turska vojska prije podne počela je da se spušta prema mletačkim šančevima na zapadnoj strani grada i napade najisturenije mletačke položaje koje je držala posada iz Kotora. Mletačka vojska odmah napusti položaje i Turci ih zauzeše bez žrtava. Taj prvi uspjeh Turaka izazva kolebanje mletačke vojske, naročito Morlaka. Tada providur Kornar ubaci konjicu u borbu da zaustavi nadiranje Turaka i razvi se žestoka borba. Mlečani su ubacivali sve nove snage u borbu i poslije nekoliko sati borbe Turci su bili potisnuti i ročeli u neredu da se povlače. Posada iz Herceg-Novog nije se usudila da izade. Mletačka vojska a osobito Morlaci i Crnogorci dadoše se na gonjenje nenrijatelia. U borbi je poginulo preko 300 Turaka, među kojima nekoliko uglednih aga, dok su mlečani imali mnogo manje gubitaka. Zarobljeno je mnogo Turaka i providur je dobar dio zarobljenika otkubio od Morlaka i Crnogoraca da bi robliem popunio veslače na galijama. Tako je propao posljednji turski pokušaj da spasu Herceg-Novi.⁸⁹

Sutradan, Mlečani nastaviše sa postavljanjem baterija za odlučnu borbu za Herceg-Novi. Turska posada nije se predavala iako joj je bilo jasno da je sudbina grada zapečaćena. Generalni providur naredio je da se turske

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 527, Dal campo sotto Castel Nuovo 16 settembre 1687 e dal campo sudetto 18 settembre; Diario, Giornale.

glave istaknu na kopljia ispred zidina Herceg-Novog da bi obeshrabrio Turke i uputi jednog dragomana s pismom da ih pozove na predaju. Turci nijesu htjeli ni da prime pismo, a kamoli da razgovaraju o predaji i u znak pro-
duženja borbe istakoše crvenu zastavu.

Iako se Mletačka vojska nalazila u mnogo povoljnijem položaju nego branioci, nije uspjela da za 15 dana opsade zauzme Herceg-Novi. Tada se Mlečani riješiše da potkopaju zid na jednom mjestu i miniraju ga. Mletački pioniri uz velike napore i gubitke počeli su da buše zid koji je bio mnogo tvrđi nego što se pretpostavljalio. Zbog toga i kiše radovi su sporo odmicali. U isto vrijeme artiljerija je oštetila jedan dio zida, dok je pješadija zauzela sve prilaze gradu i našla se u neposrednoj blizini gradskih zidina. Devetnaestog avgusta Turci su nekoliko puta vršili ispade iz grada, ali svaki put su bili suzbijeni. Mletačka artiljerija ugrožavala je turske komunikacije između tvrđave i grada.⁹⁰

Opsada je nastavljena sa uspjehom. Mlečani su dobjivali pojačanja. Moral mletačke vojske svaki dan je rastao, dok su opsjednuti počeli da se kolebaju, ali se nijesu predavalni, uvjereni da će stići pomoć. Mletačka artiljerija od 12 topova i osam teških bacača stalno je dejstvovala rušeći gradske zidine. Teški bacači znatno su oštetili i samu tvrđavu u gradu. Mletačka vojska uz znatne gubitke zauzela je jedan greben ispod samih zidina prema moru. Rad na kopanju zidina za postavljanje mina nastavljen je, ali pionirske jedinice naiđoše na tvrd kamen, tako da se daljnje bušenje moralо obustaviti. Za cijelo ovo vrijeme Turci su nekoliko puta iz grada izlazili, ali nijesu mogli odbaciti neprijatelja. Pronijele su se vijesti da će skadarski paša doći u pomoć gradu i 24. avgusta Mlečani urutiše jedan dio flote prema Ulcinju da turske snage iz Albanije privuku na tu stranu.⁹¹

Pored oružanih akcija protiv Herceg-Novog Mlečani preduzeše i političke mjere. U Herceg-Novom nalazilo se i nekoliko stotina Turaka iz Albanije, koji su bili kapitu-

⁹⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 527 Dal campo sotto Castel Nuovo 22 settembre 1687; Diario.

⁹¹ Isto, Dal campo sotto Castel Nuovo 27 settembre 1687; Diario.

Sl. 7. — Osnova hercegnowske tvrdave iz 1684. (Iz Kornelija, prema opisu nepoznatog autora)

lantski raspoloženi. Generalni providur Kornar uspostavio je vezu s njima i njihove starješine dođoše na sastanak 27. avgusta. Na sastanku je bilo utvrđeno da Turci uveče napuste grad, a Mlečani da ih brodovima prebace za Albaniju. Uveče je izišlo iz grada 230 Turaka sa četiri buljukbaše. Providur im je u znak priznanja poklonio 150 cekina. Izlaskom ovolikog broja Turaka posada Herceg-Novog znatno je oslabljena i još više demoralisana. Poslije toga Mlečani riješiše da opštim jurišom zauzmu Herceg-Novi. Napad na grad određen je za 28. septembar.

Toga dana pet mletačkih baterija otvorile žestoku vatru na grad, a takođe i flota. Artiljerija pogodi kulu, zvanu Herceg, skladište municije koje odletje u vazduh i s njom zajedno veliki broj Turaka koji su se tu sklonili. Zatim mletačka vojska započe juriš na Herceg-Novi sa svih strana. U grad je trebalo ući kroz otvore na zidovima koje je napravila artiljerija. Prvi mletački odred probio se kroz jedan otvor, prodrio do džamije, ali, napadnut od Turaka, brzo se povukao. To je pokolebalo i druge čete, naročito Nijemce, koji su počeli da bježe prema moru. Mlečani ponovo navališe i Fjorentinci provališe u grad i zaročeše ulične borbe sa Turcima. I turske žene i djeca borili su se bacajući kamenje na mletačku vojsku. U ogorčenoj borbi Turci izbacile napadače iz grada. Tako su Mlečani u dva uzastopna juriša na Herceg-Novi bili odbijeni. Mletačka plaćenička vojska nije bila dorasla za borbu prsa u prsa.

Ono što nije mogla izvesti najamnička vojska uradiše Morlaci i Crnogorci. Sjutradan ponovljen je juriš na grad. Poslije artiljerijske pripreme Morlaci i Crnogorci navališe na grad i zauzeše ga, ali ne ostadoše unutra, nego pošto su se dokopali dobrog plijena, vratiše se nazad, a njih zamijeni u gradu mletačka plaćenička vojska.⁹²

Turci su se zaista lavovski borili, ali su bili na izmaku snaga. Uveče 29. septembra oko 40 sejmena i hrišćana predalo se Mlečanim zajedno sa jednom kulom. Mletačka vojska već je držala dobar dio gradskih zidina, nekoliko kapija i kula i veći dio kuća u gradu. Turci se povukoše u tvrđavu i pošto im je bilo jasno da se ne mogu više održati uputiše parlamentarce na pregovore. Turski par-

⁹² Isto.

lamentarci predlagali su da predadu grad u roku od šest dana, ali Mlečani su tražili neodložnu predaju pod uslovom da branioci sa oružjem i prtljagom mogu napustiti Herceg-Novi. Poslije izvjesnog kolebanja Turci prihvatiše mletački zahtjev.

Tridesetog septembra oko 2.200 lica od kojih 700 spobnih za oružje napustilo je Herceg-Novi i tvrđavu u koju uđe mletačka vojska. Poslije mjesec dana hrabre odbrane Turci napustiše zauvijek Herceg-Novi pod časnim uslovima. Po mletačkim dokumentima Turci su u toku opsade Herceg-Novog izgubili 800 ljudi i ostavili oko 50 artiljerijskih oruđa. U gradu ni jedna kuća nije ostala čitava, dok su gradske zidine bile polusrušene.⁹³

Zauzimanje Herceg-Novog bio je veliki vojni i politički uspjeh Venecije. Mlečani zauzeše i posljednje tursko uporište u Boki Kotorskoj. Iz Herceg-Novog Mlečani su mogli uspješno voditi operacije u Hercegovini i vršiti politički pritisak na Dubrovčane. U političkom pogledu ugled Mlečana znatno je porastao u očima hercegovačkih, crnogorskih i brdskih plemena. Pad Herceg-Novog zaoštrio je dubrovačko-mletačke odnose i unio nove elemente u te odnose.

NASTAVAK MORLAČKIH AKCIJA DO KRAJA RATA

Dok se glavnina mletačke vojske spremala da zauzme Herceg-Novi, jedan dio snaga ostavljen je u Dalmaciji da stalnim akcijama u susjednim turskim krajevima onemoguće Turke da pođu u pomoć Herceg-Novom. Morlaci, koji su vodili ove akcije, pokazali su veliku aktivnost. Istoga dana kada je generalni providur Kornar prešao iz Splita na Hvar, Mlečani su dobili obavještenje da je u Duvno stigao hercegovački paša iz Osijeka. Providur konjice Antonio Zen riješi da napadne Duvno. Zen okupi 1.000 konjanika i 2.300 pješaka Morlaka i 23. avgusta stigoše pred Duvno. Morlaci odmah napadoše Turke i za nekoliko minuta srubiše 22 turske glave. Ostatak Turaka se skloni u džamiju koja je bila tako utvrđena da je Morlaci nijesu mogli zauzeti. Poslije toga Morlaci za-

⁹³ Isto, Castel Nuovo 30 settembre 1687.

pališe mnogobrojne kuće u okolini Duvna i niz sela u Bilajskom polju. Turcima u Duvnu hitala je pomoć iz Livna. Kada se približila turska konjica, Morlaci nijesu bili raspoloženi za borbu. Serdar Stojan Janković, da ličnim primjerima ohrabri Morlake, sa deset ljudi napade tursku prethodnicu. Uskoro pristiže turska glavnina i zmetnu se krvav boj. Stojan se borio u prvim redovima i pošto je pogubio tri Turčina pogoden iz puške i sabljom po leđima pao je s konja smrtno ranjen. Poslije nekoliko sati proslavljeni serdar i junak umro je na bojnom polju. Providur Zen, škrto vojnički odao je puno priznanje Stojanu Jankoviću riječima: »Izvjesno je da je umro kao što je živio, kao veliki vojnik«. Morlaci i Mlečani bolno su ožalili smrt čovjeka koji je svojim ličnim junaštvom davao najbolji primjer kako se bori i umire. Poginuo je da bi ohrabrio druge. Njegova smrt nije bila uzaludna. U ovom sukobu poginulo je 40 Turaka, dok je mnoštvo ranjeno i zarobljeno. Od Morlaka, pored Stojana, poginula su još dvojica.⁹⁴ U Veneciji su sa žaljenjem primili vijest o Stoianovoj smrti, koji ie svoj život žrtvovao za korist Republike. Senat je naredio generalnom providuru da ispira da li su njegovi sinovi scosobni da naslijede oca.⁹⁵ Pošto Stoianovi sinovi nijesu dorasli ocu, na njegovo mjesto rostavljen je harambaša Božo Miljković, hrabar i ugledan čovjek.⁹⁶

Smrt Stojana Jankovića nije obeshrabrila Morlake. On je preko narodne piesme i dalje bio prisutan među njima. O njegovim junačkim djelima svi su znali i to je hrabriло ljude. Krajam septembra 1687. godine jedan odred od 2.000 Morlaka napade Varcar-Vakuf. U sukobu koji je trajao tri sata poginulo je 20 Turaka i veliki broj je ranjen. U ovoj borbi, istakle su se morlačke starješine: Zaviša Janković, brat Stojanov, koji je bio ranjen, serdar Nakić iz Šibenika i Božo Miljković. Morlaci zaplijeniše 4.000 komada sitne i 200 grla krupne stoke. U odlasku i povratku Morlaci uništiše i zapališe sve na što su naišli kao: sijeno, kuće i drugo.⁹⁷ Krajam oktobra 300 Primo-

⁹⁴ B. Desnica, Istorija II, s. 189—191.

⁹⁵ Isto, s. 195—196.

⁹⁶ Isto, s. 193—194.

⁹⁷ Isto, s. 196—197.

(Georgij Valerij)

raca upade prema Uskoplju (Skopiju) i po noći napadoše sela Skrubocane i Višnjane, ali in nađoše prazna, jer su Turci iz strana još prije noći napustili svoje kuće. Morlaci zapališe oba sela, sijeno i sve što se u blizini naslo.⁹⁸

Mnogo su bile značajnije akcije, izvedene pocetkom decembra. Primorski, splitski, kliški Morlaci i ostali iz susjednih mjesta do 1.400 na broju napadoše mnoga sela blizu Mostara i zapališe 800 kuća. Odmah se okupi za odbranu 400 turskih konjanika i pješaka, ali ih Morlaci brzo rasturiše. Plijena je bilo malo jer su Turci na vrijeme bili obaviješteni o dolasku Morlaka i skloniše svu robu od vrijednosti. Morlaci iz Šibenika, Skradina i Veline upadoše prema Bilaju, gdje zaplijeniše mnogo stoke. Turci organizovaše potjeru ali ih Morlaci poraziše i odsjekoše 15 turskih glava. Tu je poginuo kapetan Bilaja i dizdar Ključa. Kotarci napadoše Liku i sukobiše se s udbinskim Turcima.⁹⁹ Do kraja godine nije bilo značajnijih morlačkih akcija. Generalni providur da bi spriječio snabdijevanje Knina, stalno je upućivao manje odrede, koji su gotovo blokirali Knin, tako da je u gradu vladala velika oskudica.¹⁰⁰ Tako je i ova ratna godina završena sa još većim mletačkim uspjesima.

U toku zime i proljeća 1688. godine vladalo je gotovo zatišje, ra čak ni Morlaci nijesu bili mnogo aktivni. Sredinom januara 1688. godine jedan odred Morlaka napade u pravcu Mostara gdje zapališe jedno veliko selo, ubiše mnoga Turaka i zaplijeniše 700 komada stoke. Jedan drugi morlački odred pod komandom nadintendanta Nunkovića upao je prema Gabeli. Morlaci zapališe sedam sela, sijeno i druge stvari.¹⁰¹ Krajem februara Mlečani su saznali od uhoda da se jedan veliki karavan uputio iz Banjaluke za Knin. Providur uruti dvije čete konjice i Morlaka pod komandom Boža Miljkovića i Ilije Jankovića sa zadatkom da na zgodnom mjestu sačekaju i razbiju karavan.¹⁰² Morlaci su čekali karavan 28 dana po nevre-

⁹⁸ Isto, s. 200—201.

⁹⁹ Isto, s. 203—204.

¹⁰⁰ Isto, s. 206.

¹⁰¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 527. Zara 20 genaro 1688.

¹⁰² B. Desnica, Istorija II s. 210.

menu i onda se vратиše nazad. Senat je ukorio Miljkovića i Jankovića što su se bez odobrenja vratili.¹⁰³

Očekivani turski karavan stigao je u Knin tek krajem marta. Prvo je karavan u pratinji bosanskog paše stigao u Uskoplje. Odatle je paša prešao u Livno i uputio 3.000 konjanika da osiguraju karavan od 1.500 bala, koji je neoštećen stigao u Knin. Potom je paša sa 4.000 konjanika napao Kotare od Nadina do Novigrada. Napad je iznenadio Morlaku i Turci postigoše znatan uspjeh. Pognula su 23 Morlaka i zarobljeno 100 žena i djece. Turci još zaplijeniše 1.100 komada stoke. Turci su imali 30 mrtvih i nekoliko zarobljenih. Isti dan Turci se povukoše u Knin, dok je bosanski paša sjutradan produžio za Livno, a u Kninu je ostao bivši paša Atlagić i sinovac Durakbegovića.¹⁰⁴

Morlaci, da bi se osvetili za ovaj turski napad, napadoše Klis na Uni, gdje zanališe sve kuće i jedno utvrđenje u kojem se nalazilo 40 Turaka, koji svi izginuše. Morlaci se bez gubitaka vratиše u Kotare sa velikim plijenom. Tih istih dana drugi odred Kotaraca upao je prema Kanići pet dana hoda daleko od Dalmacije gdje uhvatиše veliki plijen. Turci organizovaše potjeru i uspiješe da preotmu plijen i natjeraju Morlaku u bjekstvo od kojih je poginulo oko 20 ljudi.¹⁰⁵

Sve su ovo bile beznačajnije akcije koje su se završavale malim uspijesima, a Mlečani su htjeli veliki uspjeh. Njihovi saveznici Austrianci, osvajali su cijele zemlje i bezbroj gradova i tvrđava. Turci su naiveći broj snaga iz Bosne morali da angažuju protiv Austrijanaca. Tako su Mlečani imali mogućnosti da napadaju i veća turska unorišta. Jedina turska tvrđava koja je ostala sa zanadne strane Dinare, bio je Knin. Odatle su Turci organizovali sve napade na Mletačku teritoriju. Mlečani su sistematski napadali i pustošili okolinu Knina nastojeći da ga potpuno blokiraju. Ali i nared svih manjih uspijeha, Mlečani nijesu uspijeli da učutkaju Turke u Kninu. Ostalo je jedino da se grad zauzme.

Mlečani su i ranije namjeravali da zauzmju Knin, ali sada su se konačno odlučili na taj pothvat. Već od po-

¹⁰³ Isto, s. 213—215.

¹⁰⁴ Isto, s. 217—220.

¹⁰⁵ Isto, s. 221—223.

četka 1688. Morlaci pojačaše pritisak na Knin nastojeći da spriječe snabdijevanje grada. U Kninskom polju narod nije mogao ni zemlju da obrađuje, jer čim bi izašli izvan grada, Morlaci bi se pojavili. Ali i Turci iz Knina odgovarali su sličnim mjerama. Ispadi Turaka bili su čisto pljačkaškog karaktera, jer su bili prinuđeni da se iznenadnim brzim napadima snabdijevaju na mletačkoj teritoriji. Tako je i za Mlečane stvoreno jedno nepodnošljivo stanje. Krajem jula generalni providur Kornar pisao je: »Bez osvajanja Knina i protjerivanja Turaka preko Dinaru«, ne može biti mira za Kotare i ostale krajeve.¹⁰⁶ Zato se Mlečani riješiše da osvoje Knin.

Austrijska vojska vršila je veliku ofanzivu i nije bilo izgleda da Turci dođu u pomoć Kninu, koji je branila samo gradska posada. Operativne baze za napad na Knin postale su: Split, Skradin i Zadar.¹⁰⁷ U julu i avgustu kupila se velika mletačka vojska za napad na Knin. Sredinom avgusta Hasan-aga u pratnji 400 Turaka išao je iz Sarajeva prema Kninu. Providur uputi jedan odred, saставljen od Morlaka, dragona i lake konjice prema Drnišu da sačeka Turke. Morlaci napraviše zasjedu, a dragoni sačekaše Turke. Turci, vjerujući da su dragoni sami, nvališe svim snagama na njih. Tada pritekoše Morlaci u pomoć i oko 300 Turaka ubiše i zarobiše. Zaplijenjeno je nešto konja, oružja i zastava.¹⁰⁸

Iz glavne operativne baze Skradina, generalni providur Kornar sa jednim dijelom vojske uputio se 24. avgusta prema Kninu i poslije pet dana marša stigao u Kninsko polje. Knin je bio okasan sa dva zida i na vrhu jednog grebena imao je jaku kulu. Posada pod komandom Atlagića i Durakbegovića brojala je oko 600 ljudi i bila je dobro naoružana. Čim je mletačka vojska stigla pod Knin počela je s artiljerijskim napadom na grad. Nekoliko odreda Morlaka upućeno je prema Vrlici. Tih dana primljena je vijest da su Austrijanci zauzeli Kostajnicu, što je ohrabrilo mletačku vojsku.¹⁰⁹

¹⁰⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 528. Spalato 24 luglio 1688.

¹⁰⁷ B. Desnica, Istorija II, s. 235—237.

¹⁰⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 528. Dal campo à Scardona, 20 agosto 1688.

¹⁰⁹ B. Desnica, Istorija II, s. 237—238.

Dvanaest dana trajala je opsada Knina. Mlečani su punu nedjelu bombardovali Knin i zauzeli sve prolaze u okolini grada kuda bi opsjednutima mogla doći pomoć. Turci su očekivali pomoć od bosanskog paše i posada je pored oružja skupila kamenje da se brani u slučaju juriša.¹¹⁰ Poslije dužeg artiljerijskog dejstva od koga je srušen spoljašnji zid, mletačka vojska je na juriš zauzela prvi zid. Turci se povukoše iza drugog zida na samom Grebenu. U ovom jurišu Mlečani su imali 30 mrtvih i 150 ranjenih.¹¹¹

Turci su se uporno branili. Mlečani privukoše artiljeriju bliže i počeše da tuku drugi zid. Mletačka pješadija je zauzela rezervoare sa vodom i lišila neprijatelja vode. Poslije toga Turci zatražiše da pregovaraju o predaji grada, pod uslovom da sa rođenicama, prtljagom i oružjem napuste Knin i da im se obezbijedi pratnja do najbližeg turskog mesta. Generalni providur tražio je bezuslovnu kapitulaciju, zbog toga što su Mlečani bili ogorčeni na kninsku posadu. Turci su morali primiti mletačke uslove i 11. septembra predadoše se.

Sve tursko stanovništvo Knina oko 1.000 lica, oglašeno je za roblje. U tvrđavi je nađeno oko 500 hrišćanskog roblja, koje je odmah oslobođeno. Mlečani zaplijenile 11 torova i znatnu količinu municije. Među zarobljenim Turcima bilo je nekoliko vrlo uglednih ličnosti: Mehmed-paša Atlagić, bivši bosanski vezir sa sinom i sinovcem, sandžak-beg Krke i Like, Mahmud-beg Černičić i njegov sin Mahmud-beg dizdar tvrđave, alajbeg Filipović i još oko 30 aga.¹¹² Mletačka vojska nikada u Dalmaciji nije zarobila toliko ljudi i uglednih ličnosti kao prilikom zauzeća Knina. Uspieh je bio velik sa svakog stanovišta. Osvajanjem Knina Mlečani likvidiraše posljednje tursko uporište u Dalmaciji. Tako su ostala zaokružena mletačka osvajanja »jer padom Knina ostaje zatvorena granica cijele Dalmacije«. Uskoro poslije zauzeća ruševine u gradu su raščišene, zidovi popravljeni i u

¹¹⁰ Isto, s. 239.

¹¹¹ Isto, s. 240—241.

¹¹² Isto, s. 242—246.

Kninu je smještena jaka posada najamničke vojske, a jedna džamija je pretvorena u crkvu.¹¹³

Osvajanjem Knina Mlečani su našli na prirodne granice sjeverne Dalmacije. Preko Dinare oni nijesu ni pomisljali da pređu i do kraja rata glavne borbe vodiće se na Neretvi i u Hercegovini. Pa i Morlaci sve više usmjeravaju svoje napade prema Vrgorcu, Imotskom i Mostaru. Sa Neretve Mlečani nadiru u dva pravca prema Imotskom i Trebinju. Ipak glavni pravac mletačkog prodiranja sa Neretve usmjeren je prema Hercegovini, gde će se mletačka vojska sa Neretve spojiti sa snagama iz Boke Kotorske i zatvoriti dubrovačku teritoriju.

Početkom novembra 1688. godine Mlečani napadoče na Neretvu. Tu su držali samo Opuzen, i bez zauzimanja drugih mjesta na Neretvi, sama tvrđava Opuzen nije mogla imati veći značaj za Mlečane. Sa Hvara jedan dio mletačke flote ušao je u Neretvu. Prvi mletački napad bio je usmieren protiv Norina. Pošto su Mlečani napustili ovo utvrđenje, Turci ga obnoviše i u njemu smjestiše znatnu posadu. Mlečani iskrcaše pješadiju i konjicu u blizini Norina i pozvaše Turke na predaju, na što posada odgovori vatrom. Poslije odbijanja redaje jedna galija se približi Norinu i roče da bombarduje artilerijom. Kada je zid na utvrđenju srušen od bombardovanja, posada je odmah utekla. Mletačka pješadija dade se u gonjenje neprijatelja, ali Turci su bili brži. U Norinu Mlečani zaplijeniše dva tora i tri kremenjače, sve od bronze.

Poslije zauzeća Norina, mletačka flota produži prema Metkoviću i usidri se u blizini utvrđenja, u očekivanju ostatka flote sa Hvara.¹¹⁴ Pošto flota sa ljudstvom nije dolazila sa Hvara, Mlečani nijesu mogli preduzeti nikakvu akciju bez rizika, iako u Metkoviću nije bilo mnogo Turaka, a takođe ni u Čitluku, šest milja daleko od Metkovića. Cijela akcija svela se na zauzeće i utvrđivanje kule Norin. Uskoro mletačka flota povuče se iz Neretve.¹¹⁵

U toku 1689. godine Morlaci počeše da napadaju Imotski i Vrgorac. Početkom aprila jedan odred Morlaka za-

¹¹³ Isto, s. 247—248.

¹¹⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 528 Mettovich, 18 novembrie 1638.

¹¹⁵ Isto, Dalla torre di Norin, 29 novembre 1638.

palio je glavnu kulu u Imotskom i nanio manje gubitke Turcima. Prilikom napada na Vrgorac, Morlaci zarobiše spahiјe, među kojima agu Cukarevića.¹¹⁶ Početkom juna Morlaci iz Sinja i Klisa upadoše do Rame i dovedoše 42 roba oba pola.¹¹⁷ U avgustu Morlaci zajedno sa mletačkom konjicom napadoše Ljubuški i potpuno razoriše predgrađe, ubiše 40 Turaka i zaplijeniše mnogo robe i stoke. Ovi napadi Morlaka imali su cilj da parališu i demoralisu Turke u ovome kraju, kako bi mletačka flota uspješnije dejstvovala na Neretvi.

Novi generalni providur Alesandro Molin riješio je da napadne Čitluk na Neretvi. Flota sa pješadijom, Morlacima i konjicom, uplovila je u Neretvu. Pješadija se iskrcala u blizini Čitluka i zauzela mjesta gdje je trebalo postaviti artiljeriju. Po mletačkom planu napad na Čitluk trebalo je izvršiti sa dvije strane. Prekomorci, Abručani i dragoni dobili su zadatak da zauzmu brdo Sveti Stefan iznad Čitluka. Morlaci su imali da upadnu u predgrađe uz zaštitu konjice. Sedmoga septembra počeo je napad. Prekomorci i drugi zauzeše brdo Sveti Stefan. Morlaci uđoše u predgrađe, a za njima i morlačka konjica, ostavljajući tursku konjicu iza sebe. Tada Turci napadoše morlačku konjicu i pješadiju i Morlaci, iznenađeni, dadoše se u bježstvo. U ovom sukobu poginulo je preko 70 Morlaka, većim dijelom pregaženi od svoje konjice. Poslije ovoga neuspjeha Mlečanima nije ostalo ništa drugo nego da podignu sidra. Sjutradan u ranu zoru počelo je povlačenje Mlečana, dok Turcima u Čitluku dode u pomoć Alipašić, alajbeg Hercegovine.¹¹⁸ Tako se neuspješno završio mletački napad na Čitluk.

U Hercegovini Mlečani su nizali uspjehe i u oktobru 1688. godine zauzeše Trebinje. Od deset kula koliko je bilo oko Trebinja ostale su samo tri i u njima Mlečani smjestiše posadu. Hercegovački paša odmah je pokušao da povrati Trebinje i sa velikom vojskom napade mletačku posadu. Poslije ogorčene borbe Turci su prebačeni

¹¹⁶ Isto, Liesena, 12 aprile 1689.

¹¹⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 529, Spalato, 17 giugno 1689.

¹¹⁸ Isto, Dal forte di Opus 8 settembre 1689.

preko Trebišnjice.¹¹⁹ Ali Mlečani ne uspješe da održe Trebinje i Turci ga uskoro povratiše.

Turci su se uglavnom branili i vrlo rijetko napadali. Kada su to radili, to je bilo više zbog plijena, nego da zauzmu neko mjesto ili nanesu gubitke neprijatelju. Krajem januara 1690. godine okupio se veliki broj Turaka iz Mostara, Livna, Glamoča i Majdana i napadoše Dalmaciju. Mlečani su bili na vrijeme obaviješteni o napadu Turaka i providur je uputio šest četa konjice prema Kninu i Drnišu. I pored mletačke predostrožnosti, jedan manji turski odred zaplijenio je karavan sa namirnicama koji je išao za Knin. Drugi odred od 400 Turaka napade prema Sinju, ali su odbijeni bez teškoće.

Poslije ovih turskih napada, skupi se 1.200 Morlaka i upadoše u Bosnu. Podijeljeni u tri odreda napadoše u raznim pravcima. Uspjeh je postigao samo jedan morlački odred koji zaplijeni turski karavan, upućen za Imotski. U sukobu Morlaci razbiše Turke, 12 ubiše, šest zarobiše i cio karavan zaplijeniše.¹²⁰

Turci su spremali veliki napad na Sinj i Mlečani su to otkrili u posljednjem času. Uveče uoči napada jedan mletački povjerenik došao je kod providura Sinja i obavijestio ga da se bosanski paša nalazi u Prologu sa 6.000 konjanika i pješaka. U Sinju odmah je dat znak za uzbušnu i preduzete su sve mjere za odbranu od Turaka. Sjutradan, prvoga marta 1690. godine, prije zore mletačke straže sa cetinskog mosta pucanjem iz pušaka oglasiše približavanje turske vojske. Ujutru Turci su bili pred Sinjem. Turska konjica počela je da pustoši i plijeni sva sela u Sinjskom polju. Narod se nije mogao na vrijeme skloniti i teško je stradao. Poslije pustošenja paša se uveče s vojskom povukao s lijeve strane Cetine.¹²¹

Šteta koju Turci naniješe stanovništvu Sinjskog polja bila je velika. Ubijeno je 19, a zarobljeno 105 lica. Turci su zaplijenili 45 konja, 345 grla krupne i 1.372

¹¹⁹ Isto, Castel Nuovo 5 novembre 1689.

¹²⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 530 Zara 4 febraro 1690.

¹²¹ Isto, Di galera acque di San Nicolò di Sebenico 7 marzo 1690. Prilog providura Sinja od 2 marta.

komada sitne stoke i odnijeli 1.039 stara žita.¹²² Turci su imali vrlo malo gubitaka, 10 mrtvih, 3 zarobljena i malo ranjenih.¹²³ Poslije napada na Sinjsko polje bosanski paša se povukao u Livno i uskoro je prešao za Banjaluku.

Čim je paša prešao u Banjaluku, skupi se 800 Morlaka iz Sinjskog polja i napade Livanjsko polje. To su bili oni koji su u prošlom napadu stradali od Turaka i koji su znali da se osvete. Morlaci zapališe predgrađe Livna, posjekoše 20 Turaka, zarobiše mnogo roblja i zaplijeniše 1.000 komada sitne i 200 grla krupne stoke. Morlaci su imali samo tri ranjena. Prilikom povratka Morlaci sobom prevedoše 300 hrišćana iz Livanjskog polja.¹²⁴

Nekoliko dana kasnije knez Posedarski sa 300 Morlaka napade Bilaj. Morlaci zapališe predgrađe i šest sela u okolini Bilaja. U sukobu je ubijeno 22, a zarobljeno 70 Turaka, i zaplijenjeno 1.600 sitne i 300 komada krupne stoke. Isto tako veliki uspjeh postigao je jedan drugi morlački odred od 2.000 ljudi koji napade Mostarsko blato. Morlaci zapališe dva sela, zaplijeniše 4.000 komada sitne i 300 krupne stoke. Morlaci sobom prevedoše 30 hrišćanskih porodica.¹²⁵

U toku cijelog ljeta 1690. godine Morlaci su bili malo aktivni. Početkom juna Morlaci organizovaše veliki napad na Zmijanje. Oko 2.000 ljudi dodoše do Zmijanja, zapališe 14 sela, posjekoše i zarobiše mnogo Turaka i sa plijenom od 3.000 komada sitne i 300 grla krupne stoke vратиše se kući. Najveći uspjeh bio je u tome što su Morlaci sobom doveli oko 200 porodica sa 2.000 lica. Doseđeni Mlečani naseliše u okolini Knina i podijeliše im nešto žita.¹²⁶ Ovo je bio vrlo veliki uspjeh naročito u političkom pogledu. Cijelo stanovništvo jednog kraja pre selilo se sa turske na mletačku teritoriju.

Još veći uspjeh postigoše Mlečani zauzimanjem Vrgorca u novemburu 1690. godine. Prošle godine stanovništvo iz okoline Vrgorca prebjeglo je na mletačku teritoriju.

¹²² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 530. Sebenico 4 marzo 1690. Prilog pisma.

¹²³ Iz dokumenta pod br. 121.

¹²⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 530. Spalato, 3 maggio 1690.

¹²⁵ Isto, Spalato 17 maggio 1690.

¹²⁶ Isto, Sebenico 24 giugno 1690.

riju. Tako je tvrđava ostala usamljena i Mlečanima nije bilo teško zauzeti Vrgorac. Za zauzimanje ove turske tvrđave veliku zaslugu imali su Pavle Kačić, gvardijan bosanskih franjevaca manastira Zaostroga i padre Antonio Mocato, koji su dobro poznavali kraj oko Vrgorca, imali veze sa ljudima, bili dobro obaviješteni o svemu i redovno održavali veze sa generalnim providurom. Pa i zauzeće Vrgorca došlo je na inicijativu Pavla Kačića.

Kada je dizdar Vrgorca sa većim brojem posade pošao kod bosanskog paše, Kačić je odmah došao kod generalnog providura da ga obavijesti o tome kao i o svim ostalim pojedinostima o tvrđavi Vrgorac. Isto obavještenje providur je dobio od padra Mocata. Providur odmah uputi jednog oficira sa Mocatom da prouči položaj Vrgorca. Poslije prikupljanja podataka o tvrđavi generalni providur Molin riješio je da zauzme Vrgorac.

Tvrđava Vrgorac nalazila se na vrhu jednog kamenitog uzvišenja i imala je dosta jake zidove. Voda je u ovo vrijeme poplavila sva polja oko Vrgorca, tako da su postojali samo jedan most i prolaz kuda je mogla doći pomoć Vrgorcu. Mletačka vojska od 400 prekomoraca zauze most dok je guvernadur Antičić sa 1.000 Morlaka iz Primorja zaposio prolaz. Osim toga bio je još veliki broj Morlaka sa Neretve pod komandom serdara Novkovića i Bibića. Pod tvrđavu Vrgorac providur je uputio 300 plaćenika sa artiljerijom, grenadirima i minerima.

Prvi napad na tvrđavu izvedoše Morlaci, zauzeše glavnu kulu i pozvaše Turke na predaju. Turska posada, iako malobrojna i bez glavnog starještine, odbi poziv na predaju i produži da se hrabro bori. Mlečani su smatrali da tvrđavu treba zauzeti prije nego dođe pomoć. Artiljerija stupi u dejstvo, probi zid na jednom mjestu, ali se tuda nije moglo proći zbog jake vatre branilaca. Tada pioniri počeše da buše zid na pogodnom mjestu kuda se lako moglo ući u tvrđavu. Turska posada napade grenadire i minere svim što im je stajalo na raspoloženju, puščanom vatrom, kamenjem, vrelom vodom i posudom sa zapaljenim prahom i spriječiše pionire u pothvatu.

Poslije ovog neuspjeha mletačkih pionira, prijaviše se osam Morlaka da izvedu ono što nijesu mogli mletački grenadiri i mineri. Morlaci pod zaštitom stalne puščane vatre uspješe da na istom mjestu potkopaju zid za postav-

ljanje mina. U međuvremenu stigao je dizdar sa 500 vojnika u pomoć Vrgorcu. Dizdar je došao do mosta, ali da-lje nije mogao i ostao je s druge strane vode.

Turska posada u tvrđavi kada nije mogla spriječiti postavljanje mina iz straha da će osetiti u vazduh, uveće, istoga dana kada je zid izbušen, zatraži pregovore o pre-daji tvrđave. Mlečani ponudiše predaju tvrđave pod uslo-vom da slobodno pod oružjem i pratinjom napuste Vrgo-rac, što je odmah prihvaćeno. Sjutradan 34 turska vojnika napustiše tvrđavu Vrgorac i nadintendant Marinović is-prati ih do Ljubuškog. Poslije osvajanja Vrgorca džamija je pretvorena u crkvu i posvećena svetoj Bogorodici, a u tvrđavu je smještena jedna četa Italijana i jedna preko-moraca.¹²⁷

Zauzimanjem Vrgorca Mlečani su pojačali svoje ope-rativne mogućnosti u južnoj Dalmaciji, jer se tvrđava na-lazila između Zadvarja i Norina i štitila ova dva utvr-đenja. Osim toga, otvoren je put ka Imotskom i Mostaru. U političkom pogledu jačao je ugled Mlečana među hriš-ćanskim stanovništvom u ovome kraju. Poslije zauzeća Vrgorca veliki broj hrišćana od Vrgorca do Mostara pre-šao je na mletačku teritoriju. Senat je zauzimanje Vr-gorca ocijenio kao veliki uspjeh.¹²⁸ Tako se i ova ratna godina završila sa značajnim uspjehom Venecije u Dal-maciji.

Iduća, odnosno 1691. godina, bila je prva ratna go-dina koja nije bila ispunjena većim vojnim pothvatima na frontu u Dalmaciji. Početkom maja hercegovački paša se pojavio s vojskom prema Vrlici i napao okolinu, pre-težno naseljenu Albancima, ali Turci su odbijeni uz znat-ne gubitke.¹²⁹ Morlaci sredinom juna, oko 1.400 ljudi, upadoše prema Uskoplju. Pošto su na putu bili obavije-šteni da se Turci spremaju na odbranu, promijeniše od-luku, odred se podijeli na dva dijela i napadoše druga mjesta ali bez većeg uspjeha.¹³⁰

¹²⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 531. Di galera San Zorzi di Liesina 28 novembre 1690.

¹²⁸ A. S. V. Sen. secr. f. 117 16 decembre 1690 in Pregadi.

¹²⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 532 Spalato 7 maggio 1691.

¹³⁰ Isto, Sebenico 29 giugno 1691.

U toku ove godine Morlaci izvedoše još dva veća napada na tursku teritoriju. Krajem septembra 2.000 Morlaka iz okoline Sinja, Knina, Drniša sa 300 plaćeničke konjice napadoše Kupreško polje i tu zapališe mnoge kuće, sijeno i sve ostalo što se moglo vatrom uništiti. Sjutradan predoše pod Glamoč, gdje napraviše istu pustoš. U borbi je poginulo mnogo Turaka i još više zarobljeno. Morlaka je poginulo 12 i ranjeno 30, a iz plaćeničke konjice poginula su dvojica.¹³¹ Krajem oktobra generalni providur uputi jednu četu konjice da zapali furaž u okolini Livna. Kada se dragoni približiše Livnu, Turci izadose iz tvrđave, ali ih mletačka konjica suzbi i nanese im osjetne gubitke. U povratku dragonima se pridruži dvadeset morlačkih porodica iz Livanjskog polja.¹³² Tako se ova ratna godina završila sitnim akcijama i malim uspjesima.

U novoj ratnoj godini bilo je mnogo više borbi s obje strane, a naročito su Morlaci bili aktivni. Kao i obično, prvi zimski mjeseci i 1692. godine prošli su u potpunom mirovanju. Početkom marta bosanski i hercegovački paša sa znatnim snagama napadoše Kosovo polje. Narod se na vrijeme sklonio u planinu ili u utvrđena mjesta i Turci ne ugrabiše nikakav plijen, ali zapališe mnogo kuća. Novi generalni providur Danijel Dolfin uputi konjicu prema Vrliki da zaštiti ovu tvrđavu od turskog napada, ali turska vojska se poslije paljenja u Kosovom polju odmah povuče.¹³³

Na ovaj turski napad Morlaci odgovoriše napadom na Rebac. Kotarski Morlaci, pod komandom Mihajla Prokrajca, posjekoše kod Rebca 15 Turaka, 50 zarobiše i ugrabiše nešto stoke.¹³⁴ Krajem maja Morlaci Knina, Drniša i Vrlike upadoše prema Glamoču gdje oplijeniše okolna sela, sasjekoše desetak Turaka, 40 zarobiše i sa nešto sitne i krupne stoke vратиše se kući.¹³⁵ Početkom juna 300 Morlaka sa Cetine dođe do Livna gdje se sukobioše sa Turcima i poraziše ih. Morlaci se vratioše sa bogati-

¹³¹ Isto, Spalato 7 ottobre 1691.

¹³² Isto, Spalato, 27 ottobre 1691.

¹³³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 534 Zara 10 marzo 1692.

¹³⁴ Isto, Zara 11 marzo 1692.

¹³⁵ Isto, Sebenico 30 maggio 1692.

tim plijenom u stoci i deset zarobljenika.¹³⁶ Sve ove akcije bile su bez većeg značaja. U junu Mlečani organizovaše veliki napad na neke krajeve Bosne.

Početkom jula oko 6.000 Morlaka iz cijele Dalmacije pod komandom svojih starješina, uz pomoć jednog odreda plaćeničke konjice, uputiše se prema Uskoplju »najbogatijem, najplodnijem i najnaseljenijem kraju Bosne«. Kada se Morlaci pojaviše ispred Uskoplja, dočeka ih 80 turskih konjanika. Snage su bile suviše nejednake i 30 Turaka je odmah poginulo dok je ostatak utekao. Cio kraj je bio bez odbrane i Morlaci opljeniše i zapališe Prusac, Gornji i Donji Vakuf. Kod Gornjeg Vakufa bilo je 300 Turaka pod komandom alajbega Rustem Pašića. Morlaci ih odmah napadoše i pogubiše 40 Turaka. Ova akcija spada u veće morlačke podvige. U borbama je poginulo 100 Turaka i toliko zarobljeno računajući žene i diecu. Zapaljeno je preko 1.000 kuća, zaolijenjena je velika količina sitne stoke, 500 volova i nekoliko konja. Morlaci su imali oko 30 mrtvih i ranjenih. U povratku Morlaci zapališe Kupres i Šujicu i napadoše Livno. Morlaci u blizini Livna zapališe veliku količinu sijena provocirajući Turke da izadu iz grada, ali niko se ne pojavi. S Morlacima dođe i nekoliko hrišćanskih porodica.¹³⁷

Morlaci su sistematski uništavali zalihe ljudske i stočne hrane na turskoj teritoriji. Sredinom avgusta Morlaci iz Zadvarja upadoše prema Višnjantu i Srbućanu, gdje uništiše sto kuća, jednu kulu punu žita i vратиše se sa robljem i stokom.¹³⁸ Kada su Mlečani saznali da su Turci skupili veliku količinu žita i furaža u Glamoču, providur odmah uputi jedan odred Morlaka prema Glamoču pod komandom Ilike Jankovića i drugih morlačkih starješina. Morlaci sa uspjehom izvršiše zadatak i zapališe veliku količinu sijena i žita. U borbi Morlaci posiekoše nekoliko Turaka, još više zarobiše i sa bogatim pljenom u stoci vratиše se kući.¹³⁹ Morlaci do kraja godine izvedoše još nekoliko manjih akcija lokalnog karaktera, ali do kraja 1692. godine uglavnom je vladalo zatišje na frontu u Dalmaciji.

¹³⁶ Isto, Spalato 13 giugno 1692.

¹³⁷ Isto, Spalato 21 luglio 1692.

¹³⁸ Isto, Spalato 15 agosto 1692.

¹³⁹ Isto, Spalato 14 settembre 1692.

Iduće godine nije bilo većih mletačkih operacija ni značajnijih morlačkih akcija. Ipak, Morlaci su bili aktivniji od Mlečana. Početkom januara jedan odred Morlaka napade Ključ, gdje savladaše tursku posadu od 150 ljudi, a zatim zapališe mnoga sela i uhvatiše nešto roblja.¹⁴⁰ U aprilu kninski Morlaci napadoše Sokolac u blizini Glamoča, dizdara posjekoše i posadu zarobiše.¹⁴¹ Ove manje akcije bile su uvod u veliki morlački napad na Uskoplje (Skoplje).

Veliki broj Morlaka iz splitskog kraja u saradnji sa mletačkom konjicom krajem jula napade Uskoplje. Kada Morlaci stigoše pod Skoplje tu ostavise konjicu, a pješadija se podijeli u tri odreda. Prvi morlački odred uputi se prema Pruscu i spali predgrađe. Drugi odred pošao je na Donji Vakuf, a posliednji napade selo Ravan, gdje su se nalazili čardaci uglednih Turaka pa i samog bosanskog paše. Iz Ravna izide oko 2.000 turskih konjanika i toliko pješaka. Tada se zavrgnu žestok boj. Turci su tri puta jurišali i svaki put bili odbijeni. Poslije posljednjeg juriša povukoše se u utvrđenja. Zatim Morlaci nesmetano oplijeniše i zapališe kuće u okolini Ravnog i uništiše svu ljetinu. Pri povratku Morlaka. Turci organizovaše potjeru i napadoše zaštitnicu, ali ih Morlaci suzbiše. U tom sukobu poginuo je bosanski alaibeg i sin jednog paše. U svim borbama Turci su imali 150 mrtvih, toliko ranjenih i oko 300 zarobljenih. Morlaci pretrpeše neznatne gubitke.¹⁴² Ovo je bila posljednja morlačka akcija u toku 1693. godine.

U toku 1694. godine vodile su se žestoke borbe i to uglavnom na Neretvi. Sredinom juna Mlečani zauzeše Čitluk. Napad na Čitluk izvedoše kombinovane pomorske i kopnene snage. U Splitu su se okupile sve pomorske snage koje pod komandom generalnog providura brodovlijem doploviše u Neretvu. U isto vrijeme kopnene snage, sastavljene uglavnom od Morlaka i mletačke konjice, krenuše sa Cetine, zbornog mjesta, prema Neretvi. Kada su se mletačke pomorske i kopnene snage spojile na Neretvi izrađen je plan napada na Čitluk.

¹⁴⁰ Isto, Zara 9 genaro 1693.

¹⁴¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 535 Zara 3 maggio 1693.

¹⁴² Isto, Spalato 6 agosto 1693.

Providur Dolfin riješi da prvo zaposjedne mjesta kuda bi mogla doći pomoć. Mlečani zauzeše most Trebišić, tri milje daleko od Čitluka i gaz između Čitluka i Gabele. Most i gaz zaposjedoše Morlaci i tu se ušančiše. Kod gaza Morlaci su bili izloženi vatri iz Čitluka i s druge strane rijeke, ali se ipak održaše. Zatim je zauzeto brdo Sveti Stefan iznad Čitluka. Tu su se nalazile dvije turske kule koje su branile pristup prema Čitluku. Čim su Mlečani dovukli artiljeriju i njome napali kule, Turci se odmah predadoše. Poslije likvidiranja kula, Mlečani namjestiše nekoliko baterija i počeše da tuku Čitluk. Turska posada bez nade u pomoć predade se pod uslovom da slobodno napusti utvrđenje. Poslije predaje turske posade u utvrđenje uđe plaćenička vojska da Morlaci ne bi sasjekli Turke. Čim je pao Čitluk, turska posada u dvije kule u Gabeli odmah se preda pod istim uslovima kao i posada Čitluka. Takođe se predala posada kule zvane Krupa, koja se nalazila u blizini Gabele. Tako Mlečani gotovo bez kapi krvi zauzeše važna uporišta na Neretvi. Osvajanje Čitluka i Gabele bio je veliki uspjeh Mlečana u svakom pogledu, a naročito u vezi sa težnjom Venecije da prekine teritorijalnu vezu Dubrovnika sa Turskom.¹⁴³ Osvajanjem Čitluka stvorena je teritorijalna veza između mletačkih osvojenja u Dalmaciji i Hercegovini tako da »dubrovačka država ostaje opkoljena«, kako je tačno kazao generalni providur Dolfin, koji je zauzeo Čitluk i Gabelu.¹⁴⁴

Providur Dolfin smjestio je posadu sastavljenu od prekomoraca u Čitluku i kule. Popravio je i snabdio utvrđenje municijom, a u Neretvi ostavio četiri galije. Pošto je sva okolina Čitluka bila pusta, naselio ju je ljudstvom sa Opuzena, koje se ranije tu sklonilo iz istog kraja. Predgrađe Čitluka je srušeno da bi se tvrđava lakše branila i ostavljeno je nekoliko kuća za smještaj konjice.¹⁴⁵

Poslije zauzimanja Čitluka Mlečani napadoše Ljubuški. Morlaci zajedno sa mletačkom konjicom potpuno uništiše predgrađe Ljubuškog čija se posada nije usudila

¹⁴³ Isto, Dal. campo à Citluk giugno 1693.

¹⁴⁴ Dr. Grga Novak, Borba Dubrovnika za slobodu 1683—1699, Rad knj. 253, s. 134.

¹⁴⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. d. 535. Spalato 19 luglio 1694.

da izade. Poslije ovog napada Morlaci i konjica vratiše se za Sinj.¹⁴⁶

Turci se nijesu pomirili sa gubitkom Čitluka i Gabele, nego već idućeg mjeseca preduzeće veliki protivnapanad na Neretvi. Bosanski, hercegovački i skadarski paša sakupiše veliku vojsku. Zborno mjesto turske vojske bilo je Mostarsko blato, odakle Turci dodoše na Neretvu. Mlečani odmah uputiše veću količinu municije i namirnica u Čitluk. Uskoro, generalni providur dode na Neretvu da ohrabri ljudi i preduzme mjere za odbranu.¹⁴⁷

Dvadeset četvrtog jula turska vojska se ulogorila kod struškog mosta. Sjutradan bosanski paša uputi 1.500 albanskih pješaka i 500 konjanika da zauzmu tjesnac prema brdu Sveti Stefan. Turci su četiri puta uzastopno napadali i svaki put bili odbijeni. Prekomorci koji su držali prolaz, pomognuti od mletačke konjice i jedne čete Abručana, hrabro su odolijevali Turcima. Ali, kada uvidješe da se ne mogu duže održati, napustiše položaj. U borbi prekomorci su imali oko 30 mrtvih i ranjenih. Tada generalni providur riješi da sa pješadijom i konjicom uđe u Čitluk i pojača odbranu. Mletačka vojska je zaposjela sve prolaze na rijeci, dok su se u blizini nalazile galije. Pred turskom vojskom stojalo je niz prepreka koje je bilo teško savladati.

Turska vojska, po procjeni Mlečana, brojala je oko 15.000 ljudi. Pašin plan je bio da potpuno opkoli Čitluk i onemogući pomoć posadi. Dvadeset sedmog jula turska vojska počela je da se približava rijeci na sektoru od Struge do brda Sveti Stefan. Sjutradan turska vojska primakla se još više brdu Sveti Stefan i zauzela cio prostor između rijeke i brda. Zatim, paša je unutio jedan odred pješadije prema Gabeli da tu drži mletačku posadu u škripcu, dok je drugi odred zauzeo obalu rijeke prema Metkoviću. Turska konjica ostala je na određenom mjestu na kopnu. Sjutradan Turci namjestiše artiljeriju i počeše da bombarduju Čitluk, ali bez osobitog uspjeha. Mlečanima stiže u pomoć nekoliko četa pješadije, Morlaci i

¹⁴⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 535. Dal campo di Citluk, 26 giugno 1694.

¹⁴⁷ Isto, Di galera acque di Narenta apresso Metcovich 23 luglio 1694.

jedna galija.¹⁴⁸ Turci su vrlo oprezno nastupali korak po korak. Dvadeset devetog jula po noći turska pješadija se primakla kulama na brdu Sveti Stefan. Tada stupa u dejstvo jedna turska baterija i uskoro namjestiše još jednu. Za Mlečane je bilo glavno da održe slobodne komunikacije i obale Neretve s obje strane. U slučaju da Turci za gospodare obalom, providur je napravio dva pontonska mosta, jedan do galije, a drugi do prilaza kuli Krupa, koja je bila dobro branjena. Mlečani su ubacivali pojačanja u Čitluk, tako da su mogli preći i u protivnapad.

Prvoga avgusta Mlečani pređoše u napad. Pojačana posada iz Čitluka u ranu zoru napade turske rovove i razvi se žestoka borba. Turci održaše položaje uz velike gubitke. Uveče, istoga dana, Mlečani uvedoše u Čitluk 100 konjanika i 500 Morlaka. Sjutradan Turci otvorile žestoku artiljerijsku vatru i pred veče izvedoše juriš, ali su bili odbijeni. Poslije ovog neuspjelog juriša, turska vojska je počela da se povlači iste noći i sjutradan Turci su bili u svojoj polaznoj bazi Strugama. Turci su se tako naglo povukli da su ispred Čitluka ostavili dosta ratne opreme. Mlečani su imali mrtvih i ranjenih oko 200 vojnika, dok su Turci, po ocjeni Mlečana, imali 2.000 gubitaka, što je, svakako, pretjerano. Mlečani su sumnjali da je ovaj turski napad na Čitluk dielo dubrovačkih intriga i da su Dubrovčani dobro podmitili Turke da preduzmu ovaj napad.¹⁴⁹ Istina je da su Dubrovčani, iz svojih interesa, bili protiv Mlečana, ali je malo vjerovatno da su mogli uticati na Turke da napadnu Čitluk.

Poslije neuspjeha kod Čitluka, bosanski paša se još uvijek zanosio planom da zauzme Čitluk. Već početkom oktobra Mlečanima je bilo poznato da paša sprema veliku vojsku protiv Čitluka. Generalni providur ponovo je zaplovio prema Neretvi. Turska vojska stigla je kod Čitluka 12. oktobra i ulogorila se ispred mosta kod Struga.

Idućeg dana, kada su Mlečani očekivali približavanje turske vojske, dođe jedan turski parlamentarac i uruči pismo bosanskog paše providuru Dolfinu, kojim poziva

¹⁴⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 536. Dal campo tra Norin e Citluk, 29 luglio 1694.

¹⁴⁹ Isto, Dal campo nelle vicinanze di Citluk 5 agosto 1694.

Mlečane na predaju. Providur je odgovorio da je spremna da se bori do posljednje kapi krvi. Poslije toga Turci se spremiše za borbu.

Za nekoliko dana turska vojska se pokrenula prema Čitluku i prema brdu Sveti Stefan zauzela stare položaje. Turci namjestiše jednu bateriju od pet topova razne težine i počeše da bombarduju mletačke kule i rovove. Mlečani se ovaj put riješiše da napadom odbiju Turke. Pred veče, 19. oktobra, nadintendanti: Burović, Marjanović i Nunković sa Morlacima napadoše turske rovove, izbacise Turke i naniješe im znatne gubitke, ali se odmah povratio u tvrđavu. Ovaj napad bio je dovoljan da se Turci pokolebaju i sjutradan se povukoše s one strane mosta kod Struga. Poslije povlačenja Turaka providur postavi straže pored svih prolaza na rijeci i pojača posadu u Čitluku.¹⁵⁰

Ovaj drugi turski napad na Čitluk bio je više demonstrativan nego ozbiljan. Paša je napao da bi izvršio naređenje i povukao se odmah čim su Morlaci izvršili jedan napad. To se samo negativno moglo odraziti na moral turske vojske koji i onako nije bio visok, dok su Mlečani zabilježili još jedan uspjeh što je podiglo ugled Mlečana u ovome kraju.

Rat je ulazio u završnu fazu kada se željno očekivao mir i više mislilo na njega, nego na rat. Zato je borbe sve manje. U toku cijele 1695. godine zabilježen je samo jedan napad Morlaka na Ljubinje krajem februara. Serdar Nunković sa 800 Morlaka napao je Ljubinje. Morlaci prvo napadoše kulu paše Seića koju je branilo 120 ljudi. Prilikom napada na prvi zid utvrđenja Nunkovića je puška pogodila pod samo grlo i na mjestu je ostao mrtav. Morlaci nastaviše borbu i zauzeše kulu. U borbi je poginulo 80 Turaka, a ostatak je zarobljen. Poslije zauzimanja kule Morlaci porobiše i zapališe sve u okolini Ljubinja.¹⁵¹

Ni iduće godine nije bilo veće aktivnosti. Kada je u septembru 1696. godine generalni providur napao Ulcinj, bosanski i hercegovački paša napadoše Kninsko polje,

¹⁵⁰ Isto, Dal campo trà Norin e Citluc, 20 ottobre 1694.

¹⁵¹ Isto, Zara 2 marzo 1695.

gdje Turci zarobiše preko sto lica.¹⁵² Tek u toku 1697. godine Morlaci počeše da ozbiljnije napadaju tursku teritoriju. U februaru cetinski Morlaci, podijeljeni u dva odreda, napadoše prema Livnu i Mostaru. U sukobima je ubijeno 22 Turčina, mnogo ranjeno i zarobljeno 30 ljudi. Morlaci se vratiše sa bogatim plijenom od koga je državnoj blagajni u vidu desetine pripalo 1.990 lira.¹⁵³ Početkom maja jedna grupa Morlaka uputila se prema Livnu s namjerom da plijeni stoku. Mjesto plijena, u borbi sa Turcima, dosta Morlaka ostalo je zarobljeno.¹⁵⁴

Nije bio bolje sreće ni jedan drugi morlački odred koji sredinom maja 1697. godine upade u zapadnu Bosnu. Morlaci ugrabiše veliki plijen, ali prilikom povratka presebre ih bosanski paša, koji je išao od Bihaća za Banjaluku. Tu se razvi žestoka borba koja je trajala četiri časa. Morlaci su bili prinuđeni da napuste plijen, ali nijesu pretrpjeli teže gubitke.¹⁵⁵ Poslije ova dva neuspjeha Morlaci napadoše i zauzeše Vakuf. Veliki broj Morlaka pod komandom Posedarskog i drugih narodnih glavara uputi se prema Vakufu. Kad naiđoše Morlaci, Turci se skloniše u utvrđenje i zapališe predgrađe. Morlaci opkoliše tvrđavu i počeše da napadaju. Pošto u tvrđavi nije bilo više od 150 branilaca, riješiše se na predaju pod uslovom da slobodno pod oružjem i sa prtljagom napusti tvrđavu. Morlaci uđoše u utvrđenje i potpuno ga srušiše.¹⁵⁶

U novembru 1697. godine Morlaci izvedoše dvije veće akcije. Jedan odred upao je na tursku teritoriju sa zadatkom da uništi rezerve ljudske i stočne hrane. Odred je zapalio 2.000 stara žita i veliku količinu sijena, što je otežalo ishranu turskog stanovništva i vojske. Drugi Morlački odred dopro je do Zmijanja i Samice u blizini Banjaluke. Tu se sukobiše sa 200 turskih konjanika i potpuno ih razbiše. Poslije toga, Morlaci se dadoše na uništavanje utvrđenih mjesta, žita, sijena i ostalog. Uništeno je 17 šarampova i palanki i zaplijenjeno nešto stoke. U povrat-

¹⁵² B. Desnica, Istorija II s. 331.

¹⁵³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 538. Zara 8 marzo 1697.

¹⁵⁴ Isto, Citluch 14 maggio 1697.

¹⁵⁵ Isto, Castel Nuovo 5 giugno 1697.

¹⁵⁶ Isto, Cattaro 3 luglio 1697.

ku Morlacima se pridruži oko 170 hrišćana, koji su namjeravali da pređu Austrijancima.¹⁵⁷ Tako se završila pretposljednja godina morlačkih akcija u Bosni u ovome ratu.

Posljednja ratna godina u Dalmaciji protekla je u znaku turskog napada. Morlaci su izveli samo jedan napad. U julu 1698. godine oko 2.000 Morlaka napadoše Gračac, zapališe predgrađe i zarobiše 42 lica različitog pola i uzrasta. Od Morlaka poginuše samo trojica, dok su Turci imali mnogo više gubitaka.¹⁵⁸

Početkom oktobra bosanski paša sa 15.000 vojnika, većinom konjanika, pojavi se prema Sinju. Prvo, turska prethodnica od 300 konjanika savlada dvije mletačke kuće, jednu kod Čitluka u kojoj su se nalazili padri iz Rame i drugu kod mosta na Cetini.¹⁵⁹ Na vijest o približavanju turske vojske prema Sinju, okupi se veliki broj Morlaka iz Knina, Vrlike i Drniša i požuriše u pomoć Sinju. Poslije zauzimanja kula Turci zapališe neke kuće u selu Obrovcu na Cetini i pokušaše da zauzmu selo Otok koje se nalazilo na ostrvu u Cetini. Mještani, pomognuti od Klišana, po cijenu velikih žrtava odbiše Turke koji su imali oko sto mrtvih. Drugi turski odred napao je prema Zazvini gdje zapali nekoliko sela.

Poslije toga Turci okupiše sve snage prema Sinju i počeše da napadaju manje štićene dijelove predgrađa i naniješe velike gubitke Morlacima. Mletačka posada iz Sinja, artiljerijom i puščanom vatrom držala je na odstojanju neprijatelja. Tada je generalni providur sa novim pojačanjem došao iz Splita u Dicmo. Turci ne sačekaše mletačku vojsku, nego sjutradan preko mosta na Cetini zvani Prolog, povukoše se u Buško blato. Za pet dana borbe Turci nijesu nanijeli ozbiljnije gubitke Mlečanima. Najviše su stradali Morlaci.¹⁶⁰

Providur Močenigo pozvao je sve morlačke glavare i naredio im da drže stalne straže na isturenim mjestima, jer zimi Morlaci su običavali da ih povuku, tako da bi na

¹⁵⁷ Isto, Spalato 20 novembrie 1697.

¹⁵⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 539 Spalato 1 agosto 1698.

¹⁵⁹ Isto, Spalato 11 ottobre 1698.

¹⁶⁰ Isto, Spalato 17 ottobre 1698.

vrijeme bili obaviješteni o turskim napadima.¹⁶¹ Rat je već bio završen i zaraćene strane odredile svoje predstavnike za mirovne pregovore.

Tako se završio ovaj dugi i teški rat, koji je progutao toliko žrtava s obje strane. U Dalmaciji rat su vodili Morlaci koji su obezbijedili pobjedu Venecije na ovom frontu. Pored vojnog uspjeha Morlaci u velikom broju, u toku ovoga rata, naseliše Dalmaciju i tako su obezbijedili Republici ne samo vojsku nego i radnu snagu.

---

¹⁶¹ Isto, Sebenico 4 decembre 1698.

NASELJAVANJE MORLAKA U DALMACIJI

U svim mletačko-turskim ratovima u Dalmaciji dolazilo je do seobe sa turske na mletačku teritoriju. U kandijskom ratu (1645—1669) oko 10.000 ljudi preselilo se iz Bosne u Dalmaciju, iako je mletačka teritorija na kopnu u ovome ratu bila svedena na nekoliko gradova i kaštela sa vrlo uzanom pozadinom. Tako Mlečani u toku kandijskog rata nijesu mogli primiti sve one turske podanike koji su željeli da pređu pod mletačku vlast. Niz sela i pokrajina koje su u ratu držali Mlečani, mirovnim ugovorom pripali su Turcima.

Stanovništvo tih sela, koja su poslije kandijskog rata pripala Turskoj, a u toku rata borila se na strani Venecije, gajilo je nadu da će se oslobođiti turske vlasti. Poljičani, kao najbliži mletački susjadi, uvijek su stavljali do znanja mletačkim predstavnicima u Dalmaciji da bi rado primili mletačku vlast. U ljeto 1680. godine veliki knez Poljica sa ostalim glavarima posjetio je generalnog providura i izjavio žaljenje što nijesu ostali pod mletačkom vlašću. Providur ih je primio ljubazno i prijateljski i dao im redovni poklon i odjeću.¹

U udaljenijim krajevima pod turskom vlašću hrišćansko stanovništvo je bilo spremno da se odmetne od Turaka. U sred Sarajeva hrišćani su u povjerenju kazali jednom mletačkom trgovcu da čekaju priliku da se s oružjem u ruci pridruže nekoj hrišćanskoj državi i uvjera-

¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 515 Spalato 22 luglio 1680.

vali su ga da bi na poziv nekog hrišćanskog vladara ustale kraljevine: Bosna i Srbija.² Ova izjava nekih hrišćana u Sarajevu pokazuje ono psihološko vrenje naroda uoči velikih događaja. Njihova predviđanja potpuno su se ostvarila.

Poraz Turaka pod Bećom bio je signal za ustanak hrišćanskog stanovništva protiv Turaka. Do ustanka prvo je došlo u Dalmaciji, gdje su bili najpovoljniji uslovi za pokret naroda protiv Turaka. Tada su Morlaci očistili svu zagorsku Dalmaciju od Turaka i odlučno insistirali da ih Venecija primi pod svoju vlast. U početku Republika, kao neutralna država, odbija saradnju sa ustanicima, ali uoči rata sa Turskom mijenja stav i prihvata Morlake. Već tada stotine hrišćanskih porodica koje su se nalazile pod turskom vlašću traže utočište na mletačkoj teritoriji.

Kada je Venecija ušla u rat protiv Turske, Mlečani organizuju pravo raseljavanje zapadne Bosne. Tada iz najjudaljenijih krajeva Bosne hrišćansko stanovništvo seli se u Dalmaciju. To je bila najmasovnija seoba iz Bosne u Dalmaciju sve do naših dana.

Pogranično stanovništvo pod turskom vlašću oslobođajući se samo od turske vlasti traži zaštitu Venecije. Uoči mletačko-turskog rata predstavnici hrišćanskog stanovništva nekoliko pokrajina pod Turcima uputiše pismene predstavke i delegate u Veneciju ili kod generalnog providura. Početkom marta 1684. godine serdar Matija Nakić u ime stanovništva Zagorja, Petrova Polja i Kosova došao je u Veneciju i podnio pismenu predstavku kojom se pod određenim uslovima traži prihvatanje mletačke vlasti.

Prvom tačkom predstavke traži se da sve zemlje koje posjeduju ostanu i dalje u njihovom vlasništvu pod uslovom da plaćaju desetinu od prihoda sa zemlje i da se s oružjem u ruci bore protiv neprijatelja, a da ih Venecija brani od Turaka. Da se od Morlaka formira trideset četa, svaka sa po 50 ljudi sa platom oficirima i vojnicima. Dalje, mole se da im se vrati sve stvari koje su im zaplijenili mletački podanici, ili da im se dodijeli pomoć u namirnicama da ne bi umrli od gladi. Da se Matija Nakić

² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518, Zara 4 luglio 1683.

postavi za serdara i komandanta sa platom od 100 dukata mjesечно i da kapetane i oficire bira Nakić, a potvrđuje Senat. Da mlinovi, koji se nalaze na Krki od Buškog slapa do Skradina, ostanu u vlasništvu porodice Nakić koja ima 40 članova. I na kraju serdar Nakić traži da ostane glavar svih sela, nad kojima je tada bio i da glavarstvo ostane nasljedno u njegovoj kući.

Senat je o predstavci rješavao 22. marta i načelno prihvatio gotovo sve zahtjeve u molbi. Nakiću se kao serdaru dodjeljuje plata od 22 cekina mjesечно, dok su mlinovi kod Skradina oglašeni za državnu svojinu, kojim se narod može služiti na način kako se koristi drugim mlinovima. Senat je naredio generalnom providuru da im se plijen vrati, ukoliko se pronađe i odobrio je 1.000 stara kukuruza i raži za pomoć stanovništvu. Što se tiče formiranja četa Senat je riješio da će se narodu dati oružje i upotrijebiti u vojnu službu »u vrijeme potrebe«. O platama oficirima i vojnicima nema pomena. Još je Senat odlučio da se generalnom providuru upute zastave, medalje, prstenje i svila i da se podijeli starješinama Zagorja i drugih krajeva.³

Takođe stanovništvo sela Tepšinaca i Parčića, ukupno sa 5.037 lica, tražilo je da se preseli u Dalmaciju. Sredinom aprila 1684. godine glavari rečenih sela uputiše molbu generalnom providuru. Na prvom mjestu zahtijevaju pomoć u hrani. Dalje, traže 30 plata i mole da se nasele u mjestima iznad Obrovca i u Gradacu. Na kraju mole da se za kapetane postave njihove starješine: Bogovac, Milisav i Maksim, kojima će se dodijeliti po kuća i mlin u Obrovcu, što je ranije pripadalo Turcima.⁴ Kao što vidimo, zahtjevi stanovništva Tepšinaca i Parčića nijesu određeni kao što je slučaj sa predstavnikom Matije Nakića i drugih.

Prvoga maja 1684. godine, glavari i opšti zbor Makarske i predstavnici Primoria uputiše molbu u Veneciju po Petru Kačiću — Žarkoviću. U uvodnom dijelu molbe ističe se spremnost naroda da se bori protiv Turaka za slavu Venecije do posljednje kapi krvi i da su jednoglasno

³ A. S. V. Sen. secr. f. 104 22 marzo in Pregadi i prilog molbe-

⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 519. Zara 24 aprile 1684 i prilog od 19 aprila.

izabrali za svoga glavara Kačića koji će sa četiri kneza donijeti njihovu predstavku u Veneciju. Narod i glavari Makarske i Primorja formulisali su svoje zahtjeve u pet tačaka.

Prvom tačkom traže da se Makarskoj i Primorju dodijele privilegije koje uživaju Paštrovići, na način kako su dobili u kandijском ratu. Zatim mole da mogu formirati šest četa, ukupno 300 ljudi za odbranu zemlje od neprijatelja i održavanje reda u Makarskoj i Primorju. Ove čete mogu se upotrijebiti u borbi u svim krajevima Dalmacije. Da vojnici i oficiri dobiju platu koju im odredi Venecija. Da m se za odbranu od Turaka podijeli municija i oružje. Četvrtom tačkom traže da ih Venecija mirovnim ugovorom sa sultanom ne ostavi pod turskom vlašću ili ne prepusti bilo kojem vladaru. Posljednjom tačkom mole da u slučaju potrebe Venecija pomogne narod namirnicama i drugim. Generalni providur nije dozvolio glavarima Makarske i Primorja da podu u Veneciju. Zato će oni kasnije ponovo insistirati na svojim zahtjevima.⁵

Pored sela ili krajeva koje su tražili da se potčine Mlečanima mnogobrojniji turski podanici molili su Mlečane da pređu na teritoriju Republike. Ti nijesu mogli postavljati nikakve uslove o prelasku. U najboljem slučaju mogli su da biraju mjesto gdje će se naseliti ili da traže pomoć u namirnicama kada su već došli u Dalmaciju.

Predstavnici mletačkih vlasti u Dalmaciji nastojali su da prevedu što više turskih podanika na teritoriju Republike. Putem agitovanja ili ratovanja, milom ili silom, Mlečani su sistematski odvodili hrišćansko stanovništvo sa turske teritorije. Kao što smo vidjeli, Mlečani su smatrali da je to opasnije oružje protiv Turaka nego puške i topovi. Hrišćansko stanovništvo pod turskom vlašću ugnjetavano i ponižavano rado je prelazilo u Dalmaciju, bez obzira na sve teškoće životnih uslova. Tako, postojali su svi objektivni uslovi da Mlečani prihvate veliki broj turskih podanika.

Krajem maja prešlo je iz Like 152 porodice sa preko 2.300 lica među kojima je 950 bilo sposobno za oružje.

⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521 Zara 20 maggio 1684.

Mlečani su vodili pregovore sa predstavnicima još četiri sela u Lici kod Ribnika, kao i nekih sela u blizini Šibenika. To nijesu bili prvi doseljenici jer još ranije, za vrijeme pobune Morlaka, veliki broj došao je u Dalmaciju. Doseljenike iz Like Mlečani naseliše u mjestima koja su napustili Turci i selima koja nijesu bila dovoljno naseđena.⁶

Pregovori sa ličkim Morlacima trajali su još i u junu. Kod generalnog providura dodoše glavari iz Like i zatražiše da im obezbijedi pratinju za seobu. Providur je prihvatio predlog i uputio jednu grupu Morlaka da prevedu Ličane. U isto vrijeme Nikola Nunković, glavni glavar Zažablja na Neretvi, obrati se generalnom providuru sa zahtjevom da Mlečani dođu sa vojskom u Zažablje. U ime 360 hrišćanskih kuća »među kojima nema ni jednog Turčina«, jer su se svi sklonili u Gabelu, Mostar i Stolac, Nunković obećaje punu pomoć Mlečanima u slučaju dolaska, navodeći da Zažablje može dati 740 boraca. Dalje, Nunković piše da ih Turci kinje i da su iz svake kuće mobilisali po jednog čovjeka za stražu i, u slučaju napada Mlečana, morali bi se boriti protiv njih. Nikola navodi kako su ga Turci postavili za glavnog starješinu Zažablja. Njemu su potčinjeni trojica harambaša od kojih je jedan poturica. Moli providura da ne upućuje hajduke protiv Zažablja jer u tom slučaju moraće da se bore protiv njih.⁷ Kao što vidimo, narod iz najudaljenijih krajeva Dalmacije bio je spremjan da prihvati mletačku vlast.

U toku ljeta 1684. godine bilo je dosta seoba sa turske na mletačku teritoriju, ali to su bile manje grupe, najviše iz Like. Tako se ova godina završila bez većeg naseljavanja Dalmacije. Uglavnom, ove godine Mlečanima su prišla pogranična turska sela, a to nije bio osobit uspjeh.

Iduće godine naselio se veliki broj Morlaka u Dalmaciju. Već krajem januara 1685. godine harambaša Vukašin Rosić iz Čitluka u Lici sa 20 porodica uskočio je u Dalmaciju. Ličani se naseliše u Starigrad i kaštel Perušić sa okolinom.⁸

⁶ B. Desnica, Istorija II, s. 10—11.

⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521. Zara 10 giugno 1684 i prilog Sasabglia 27 maggio 1684.

⁸ B. Desnica, Istorija II, s. 53.

Mlečani se nijesu ustručavali i da zaprijete, kada su se Morlaci kolebali da se presele. Jedna grupa Morlaka sa Cetine obećala je da će preći Mlečanima, s tim da im se obezbijedi pratnja. Sredinom marta providur uputi na Cetinu Stojana Jankovića sa 3.000 ljudi da prihvati Morlake. Kada Janković dođe u Drniš, Morlaci se izgovoriše da još ne mogu prići i predadoše taoce kao garanciju da će izvršiti obećanje. Kada se približio dan preseljenja, providur uputi odred da prihvate Morlake sa Cetine, s naređenjem »da ih dopratevere kao prijatelje, ili da ih napadnu kao neprijatelje«, one Morlake koji bi prešli Dinaru, jer to bi bio dokaz da će se pridružiti Turcima. Morlaci sa Cetine, kao što su obećali, pređoše u Dalmaciju. Među doseljenicima bilo je 600 sposobnih za oružje, što znači da je bilo najmanje 300 porodica. Sobom dovedoše 30.000 komada sitne i 10.000 grla krupne stoke; jedan dio stoke pripadao je Turcima. Morlaci se naseliše u okolini Trogira.⁹ Tih istih dana jedna druga grupa Morlaka prihvatila je sa Cetine 60 porodica.¹⁰

Napadi Morlaka na tursku teritoriju stavili su hrišćansko stanovništvo pred dilemu: ili da postanu žrtva morlačkih napada ili da bježe na mletačku teritoriju. Morlaci su u turskoj zemlji napadali svakoga bez obzira na društveni položaj i etničku pripadnost. Mlečani su tačno ocijenili značaj morlačkih akcija na tursku teritoriju. Stalni napadi Morlaka pretvorili su u pustoš cijele kraljeve, tako da su hrišćani pod turskom vlašću »da ne bi umrli od gladi ili bili zarobljeni od naših, prinuđeni da dolaze u ovu pokrajinu (Dalmaciju) i naseljavaju je«.¹¹ Tako su teški napadi Morlaka na tursku teritoriju prindili hrišćansko stanovništvo da bježi u mletačku Dalmaciju, da od opljačkanih postanu pljačkaši, od žrtve napadač.

U početku rata Mlečani su upućivali Morlake u Tursku, više s ciljem da prevedu hrišćansko stanovništvo nego da unište turske snage. Iz mjeseca u mjesec Morlaci su

⁹ Isto, s. 68—69.

¹⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 522 Spalato 26 marzo 1685. *ig 01*

¹¹ A. S. V. Prov. gen in Dalm. et Alb. f. 523 Zara 6 aprile 1686.

dovodili hrišćansko stanovništvo sa turske teritorije. Sredinom maja 1685. sa Cetine prebjegao je u Dalmaciju don Ivan sa 920 lica i naselio se u Žrnovicu između Splita i Poljica.¹² Tih dana upućen je u Liku Stojan Janković da prihvati 70 porodica sa 900 duša. Dosedjenici dobiše pomoć u žitu, a glavari i nešto čohe.¹³ Dosedjenici iz Like naseleše se u Kožulovo polje, a Stojan je sa 2.000 ljudi ponovo upućen u Liku da dovede nove Morlake.¹⁴

Mlečani raznim kanalima uspostaviše veze sa hrišćanima pod turskom vlašću i u udaljenijim krajevima. U junu 1685. godine generalni providur Valijer, uputio je pisma preko franjevaca stanovništvu Imotske krajine, pozivajući ih da priđu Mlečanima.¹⁵ Na poziv dodoše dva kneza kod providura i pismeno se obavezaše da će preći na mletačku teritoriju »odmah poslije žetve do Gospodidana u septembru« i da su spremni da se »do posljednje kapi krvi bore za Hristovu vjeru«.¹⁶

Naseljavanje Dalmacije bilo je tako intenzivno da je do kraja 1685. godine po ocjeni generalnog providura, oko 25.000 lica prešlo sa turske na mletačku teritoriju.¹⁷ Ovdje je vjerovatno uračunat i onaj dio stanovništva na turskoj teritoriji koju su Mlečani osvojili do kraja 1685. godine. Međutim, nedostaju pouzdani podaci iz kojih bi se moglo tačno utvrditi broj doseljenika do kraja ove godine. Postoji samo jedan dosta vjerodostojan spisak doseljenika za Kotare u toku 1685. godine. Po tom popisu u toku ove godine u Kotare se naselilo 6.000 ljudi, od čega je samo iz Like bilo 5.297 lica, od kojih je 1.587 bilo sposobno za oružje. Po istom popisu u cijeloj Dalmaciji, u toku 1685. godine, doselilo se 10.290 ljudi, ne računajući Trogir, Split, Kaštele i okolinu Šibenika.¹⁸ Ako još dodamo doseljenike ovih mesta, kojih nije moglo biti manje od 3.000, to

¹² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 523. Spalato 17 maggio 1685.

¹³ B. Desnica, Istorija II, s. 84.

¹⁴ Isto, s. 86.

¹⁵ Isto, s. 92.

¹⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. d. 523 Dalla galera in porto Ossign 15 luglio 1685.

¹⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 524 Spalato 26 novembre 1685.

¹⁸ B. Desnica, Istorija II, s. 117.

znači da se u toku 1685. godine preselilo u Dalmaciju sa turske teritorije preko 13.000 ljudi.

Po jednom drugom popisu iz avgusta 1686. godine, u Makarskoj, Zadvarju, Splitu i Trogiru bilo je novih podanika Morlaka 1.335 porodica sa 8.790 lica, od kojih 2.021 sposobnih za oružje. Oblast Makarske je imala 2.580 stanovnika; teritorija Zadvarja 2.173, Splita i Klisa 1.957 i Trogira 2.080 stanovnika Morlaka.¹⁹ U ovaj popis obuhvaćeno je sve morlačko stanovništvo, bez obzira da li je starosjedilac ili doseljenik, tako da ne znamo koliko je bilo jednih a koliko drugih. Mlečani su vršili popis svojih podanika i nijesu pravili razliku porijekla stanovništva, što je od velike štete, jer ne možemo utvrditi odnos između starosjedilaca i doseljenika.

Turci nijesu mogli spriječiti bjekstvo svojih podanika, jer nijesu imali snaga ni da brane svoju teritoriju. Zato su se samo ograničili da prijetnjama i pozivima vrate odbjegle Morlake. U martu 1685. godine bosanski paša Mustafa i drugi turski komandanti obratiše se Poljičanima i pozvaše ih da se vrate pod tursku vlast, obećavajući im punu amnestiju.²⁰ U maju paša poziva harambašu Nakića da ostane pod turskom vlašću i dà se ne odmeće.²¹ Turski pozivi nijesu mogli nikoga pokolebiti. Od doseljenika malo se ko vratio i kada se to događalo, to nije bilo zbog straha od turske osvete, nego zbog toga što nijesu mogli opstatи na mletačkoj teritoriji. Kada se u ljeto 1684. godine jedna grupa Morlaka vratila u Tursku, Senat je odmah naredio generalnom providuru da takvim pojavama posveti ozbiljnu pažnju.²² Mlečani su se bojali da takve pojave ne kompromituju njihovu politiku koja se zasnivala na pridobijanju Morlaka, glavne mletačke snage u Dalmaciji.

U toku 1686. godine bilo je malo naseljavanja sa turske na mletačku teritoriju. Ipak, važno je napomenuti jednu pojavu, o kojoj govore mletački predstavnici u Dal-

¹⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525. Spalato 29 agusto, Prilog: popis od 27. avgusta.

²⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 522. Spalato 10 aprile 1685.

²¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 523. Spalato 29 maggio 1685 i prilog od 29 maja.

²² A. S. V. Sen. secr. f. 104, 24 luglio 1684 in Pregadi.

maciji, u ovo vrijeme. Turci su bili toliko demoralisani da su u velikom broju dolazili u Dalmaciju i prelazili na hrišćanstvo.²³ Dakle, jedan manji dio Turaka u Bosni, došao je do zaključka da je bolje promijeniti prorokovu vjeru, nego izgubiti glavu. U februaru dodoše neke porodice iz Prološca i naseliše se u Zadvarje.²⁴

Ranije započeti pregovori između starješina Zažablja i generalnog providura okončali su se s uspjehom u toku 1686. godine. Početkom marta dodoše kod generalnog providura Valijera glavni glavari Zažablja, Nikola Nunković i don Đordije Sentić, i sklopiše ugovor o preseljenju stanovništva Zažablja. Ugovorom je predviđeno da se Zažabljani do Uskrsa pomjere iz gornjeg Zažablja u donje i dalje prema tvrđavi Opuzen, kako bi se zajedničkim snagama uspješnije borili protiv neprijatelja. Zažabljani će dobiti zemlje koje su nekada pripadale Turcima i plaćaće desetinu na oranice, a ne i na šume i pašnjake. Da su izuzeti od svih poreza kao i Primorci. U slučaju vojne službe u tvrđavi Opuzen ili drugom mjestu Zažabljani će dobijati uobičajenu platu. Stanovništvo će dobiti oružje za odbranu od Turaka. Serdaru Nunkoviću određuje se mjesecačna plata od 20 dukata. Zažabljani će preko svoje teritorije propuštati hajdučke čete koje ne smiju nositi nikakvu štetu stanovništvu. Do žetve Mlečani će ih pomoći žitom i ostalim namirnicama. Ovaj ugovor potpisali su providur Valijer, Nunković i Sentić.²⁵

Ovim ugovorom Mlečani su postigli veliki politički i vojni uspjeh. Tvrđava Opuzen sada je bila mnogo sigurnija, dok je preko Zažablja postao otvoren put mletačkom nadiranju na Neretvi. Međutim, realizacija ugovora nije izvršena kako je predviđeno. Tek iduće godine novi generalni providur Kornar završio je ono što je njegov prethodnik započeo. Kada je providur Kornar došao na Hvar, posjetio ga je Nunković. Tu je ugovoren da kao zalagu izvršenja obaveze Nunković preda u talaštvo generalnom providuru svoga sina i dva ugledna glavara. Poslije toga providur ubuti 2.000 Morlaka u Zažablie da uzmu taoce, pa onda zajednički Morlaci i Zažabljani navališe na Her-

²³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 524. Sebenico 10 febraro 1686.

²⁴ Isto, 23 febraro 1686.

²⁵ Isto, Zara 18 marzo 1686, Prilog: ugovor od 9 marta.

cegovinu.²⁶ Ovom akcijom stanovništvo Zažablja okrenulo je oružje protiv Turaka i stavilo se na stranu Venecije. Time su Mlečani postigli ono što su željeli, jer izmirenja Zažabljanu sa Turcima više nije moglo biti.

Kao što smo vidjeli iz niza navedenih primjera, Mlečani su smišljeno i organizovano vršili naseljavanje Dalmacije. U tome ih je svesrdno pomagalo pravoslavno i katoličko sveštenstvo pod turskom vlašću. Naročito su u tome bili aktivni franjevci, zbog čega su se Turci okrenuli protiv njih. Tako su franjevci manastira svetog Petra na Rami bili toliko kompromitovani u očima Turaka da su morali da napuste svoj manastir. Tada franjevci uputiše jednog svoga predstavnika providuru konjice Zenu da pregovara o preseljenju na mletačku teritoriju.

Mlečani prihvatiše predlog i uputiše 4.000 Morlaka na Ramu da prihvate franjevce. Morlaci bez otpora stigoše do Rame i dadoše se na pokolj muslimanskog stanovništva i uništenje njegove imovine. Zarobljeno je 200 lica različitog pola i uzrasta. Petnaest franjevaca pokupiše iz manastira sve dragocjenosti, zapališe ga, a onda u pratnji Morlaka uputiše se prema Dalmaciji. S franjevcima je došao veliki broj hrišćana.²⁷ Doseljenici, svi katolici, naseljeni su u Sinjskoj krajini, dok su franjevci smješteni u opatiji svetog Stefana izvan Splita.²⁸

Pored svijeta sa Rame, u toku ove godine, prešlo je još dosta hrišćanskog stanovništva iz Turske u Dalmaciju. U novembtru 20 porodica iz Rakitna kod Mostara, u pratnji 700 Morlaka prešlo je na mletačku teritoriju. Morlaci užgredno zaplijeniše veliko krdo stoke. Tih istih dana jedna grupa Morlaka uputi se prema Uskoplju, da prevede pravoslavno stanovništvo toga kraja na čelu s popom Đordjom. Takođe hrišćani iz okoline Livna tražili su pratnju od Mlečana da pređu u Dalmaciju. Ne čekajući na pomoć Mlečana, oko 26 porodica iz Livanjskog polja, među kojima 50 naoružanih čuvara kule Durakbegovića sa dva topa, prešlo je u Dalmaciju i naselilo se u okolini Sinja.²⁹

²⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 526. Spalato 4 agusto 1687.

²⁷ B. Desnica, Istorija II, s. 198—199.

²⁸ Isto, s. 200, 204.

²⁹ Isto, s. 202—203.

Kao što vidimo iz iznijetih podataka, u toku ove godine nije bilo većih iseljavanja iz Turske u Dalmaciju.

Ni iduće godine nije bilo značajnijih doseljavanja u Dalmaciju. Generalni providur Kornar uspio je da privuče stanovništvo iz okoline Klobuka na čelu sa serdarom Matijom Bebićem. Poslije kraćih pregovora, 150 porodica sa 1.500 lica iz tri sela preseli se u Bakini, poslednji okrajak Primorja na ušću Neretve. Među doseljenicima je bilo 200 Ijudi koji su pod Turcima služili kao panduri. Takođe Mlečani su izvršili pomjeranje stanovništva Zažablja i naseliše ih u Gradine i Slivno, isto na donjoj Neretvi.³⁰ U sjevernoj Dalmaciji, stanovništvo sedam sela iza Crne Gore, sjeverno od Knina, početkom decembra 1688. godine, izjavljuje želju da se preseli u Dalmaciju, samo su tražili pratištu da ih uz put ne napadnu Morlaci.³¹ U toku decembra iste godine u Vrliku se naselilo iz okoline Livna 25 porodica, iako je već bio pao snijeg.³²

U toku 1689. godine zabilježena je samo jedna veća seoba iz Turske u Dalmaciju. Još u proljeće generalni providur vodio je pregovore sa starješinama sela Janja i Čelebića u blizini Glamoča o preseljenju na mletačku teritoriju, pa je u maju upućen jedan odred Morlaka da ih doprati, ali zbog lošeg vremena Morlaci nijesu izvršili zadatak.³³ Poslije toga seljaci Janja predadoše taoce, a knez Šibenika u novembru uputi Morlake da ih prihvate. Tada je oko 120 porodica sa 1.200 lica, od kojih 400 sposobnih za oružje prešlo u Dalmaciju. Doseljenici sobom dovedoše 1.000 volova i 4.000 komada sitne stoke. Mlečani ih naseliše u Drniškom polju.³⁴

Takođe i iduće godine u Drniško polje naselilo se 400 turskih podanika iz sela Zlatine i Rastaka. U februaru 1690. godine providur uputi jednu grupu Morlaka da ih doprati. Pošto Morlaci na turskoj teritoriji nijesu ništa zaplijenili to doseljenicima uz put oduzeše oružje i stoku.³⁵

³⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 528. Galera in porto d'Ussin 5 decembre 1688.

³¹ Isto, Spalato 15 decembre 1688.

³² Isto, bez datuma iz decembra 1688.

³³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 529. Liesena 28 maggio 1689.

³⁴ Isto, Spalato 29 novembre 1689.

³⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 530. Zara 5 marzo 1690.

Do kraja godine nije bilo više doseljavanja u Dalmaciju. U toku 1691. godine zabilježen je samo jedan slučaj prelaska Morlaka sa turske na mletačku teritoriju. U junu došlo je iz Turske u okolinu Knina 40 morlačkih porodica sa oko 300 lica. Pošto je Kninsko polje bilo naseljeno, providur Molin doseljenike smjesti u Kistanje i dodijeli im pomoć u beškotu.³⁶

U toku 1692. godine bilo je više doseljavanja u Dalmaciju nego ranijih godina. U martu starješine Bilaja, knezovi: Pavle Đurić, Nikola Pirić i Todor Zorić dođoše kod generalnog providura, u ime svoje i svojih sela napraviše pismeni ugovor o uslovima prelaska na mletačku teritoriju. Prvom tačkom ugovora određeno je da 500 porodica iz Bilaja pređe u Dalmaciju do Đurđeva dana. Kada dođe vrijeme prelaska, mletačka vojska zarobiće sve Turke sa porodicama koji među njima žive, a naročito u tvrđavi Bilaj. Starješine se obavezuju da će po mogućnosti zauzeti tvrđavu Bilaj i da će se ubuduće boriti protiv Turaka. Dosedjenici će dobiti zemlje u: Plavnom, Zrmanji, Pađene, Mokrom polju i Otonu i plaćaće desetinu. Trojica knezova dobiće plate. Ugovor su potpisali generalni providur Dolfin, a u ime knezova Bilaja Frančesko Posedarski.³⁷ U predviđenom roku seoba je izvršena.

U maju knez Posedarski sa velikim brojem Morlaka uputi se prema Bilaju da prihvati narod. Morlaci napadoše predgrađe Bilaja i samo utvrđenie i brzo zauzeše predgrađe, dok je tvrđava pala poslije cijelog dana borbe. U borbi je poginulo 70 Turaka, oko 300 zarobljeno i zaplijenjen veliki broj stoke. Poslije zauzimanja Bilaja oko 5.000 lica među kojima 1.300 sposobnih za oružje u pratinji Morlaka prešlo je u Dalmaciju.³⁸ Ovo je bila jedna od najmasovnijih seoba iz Bosne u Dalmaciju, izvedena od jednom. Generalni providur Dolfin pisao je: »Prostrani kraj Bilaja je razrušen, zapaljen i opustošen i nije ostalo ništa bez samih zidina tvrđave, bez Morlaka, bez kuća i

³⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 532. Zara 20 agosto 1691.

³⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 534. Sebenico 30 maggio 1692. Prilog i ugovor od 21 marta.

³⁸ B. Desnica, Istorija II, s. 285—286.

bez nade da će se obnoviti stanovništvo i kuće.«³⁹ Uspjeh je bio nesumnjivo veliki.

Već duže vremena Mlečani su vodili pregovore sa starješinama sela: Mostarskog Blata, Broćna i Goranaca o preseljenju u Dalmaciju, ali nije bilo ništa određeno ugovorenog. Tek u ljetu 1692. godine u ime rečenih sela, dođoše tri kneza kod generalnog providura, sa odobrenjem njihovih serdara da ugovore prelazak na mletačku teritoriju. Knezovi se obavezaše da će u avgustu konačno preći u Dalmaciju, s tim da im se obezbijedi pratinja i kao zalogu obaveze ostaviše šest talaca, obećavajući da će kroz 15 dana još toliko uputiti. Svi su taoci bili iz uglednih porodica.⁴⁰ Kada je došlo vrijeme prelaska, iz Mostarskog Blata prešlo je samo 25 porodica sa 200 lica pod starješinom Ivanom Rašićem i naseliše se u makarsko područje sa uobičajnom obavezom davanja desetine i svih ostalih dužnosti koje proističu iz lige za ovaj kraj. Sve sporove među doseljenicima sudiće mletački predstavnici. Starješina doseljenika ostaće i dalje harambaša Rašić kao posrednik između naroda i mletačkih vlasti.⁴¹

Ostatak stanovništva iz Blata, Broćna i Goranaca preselio se iduće godine i to u dva puta. U januaru 1693. godine providur Dolfin uputio je 1.000 Morlaka da prihvate stanovništvo iz navedenih mjesta. Ovoga puta prešlo je u Dalmaciju samo oko 700 lica od kojih 200 sposobnih za oružje i naseliše se u Župi, gdje se prošle godine naselila prva grupa. Ostatak stanovništva, i pored datih obećanja, nije bio za seobu i Mlečani preduzeće oštре mjere protiv njih i zapališe trinaest sela u blizini Mostara, onih »koji nijesu htjeli da slijede primjer prvih«.⁴² Represalije su bile krajnje teške i narodu ovoga kraja poslije mletačkog paljenja nije ostalo ništa drugo nego da se preseli na mletačku teritoriju. Mlečani su im ovim svirepim aktom odlučno stavili do znanja da će ih tretirati kao neprijatelje, ako se ne presele. Pošto se ni ove godine stanovništvo Mostarskog Blata, Goranaca i Broćna nije preselilo,

³⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 534 Nel porto di Pasman, 9 giugno 1692.

⁴⁰ Isto, Spalato 21 luglio 1692.

⁴¹ B. Desnica, Istorija II, s. 291—292.

⁴² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 534 Zara 7 febraro 1693.

Mlečani produžiše da ih i dalje haraju, dok u martu 1694. godine ne dođoše kod generalnog providura starješine Mostarskog Blata i ostalih sela da definitivno ugovore prelaz na mletačku teritoriju. Providur ih je primio ljubazno, podijelio im medalje i prstenje i odredio dan kada će uputiti Morlake da ih prihvate. Krajem aprila skupi se nekoliko hiljada Morlaka i uputi se prema Mostaru. Dvadeset i petog aprila stigoše ispred predgrađa Mostara i zapališe ga. Turci pružiše vrlo slab otpor. Stanovništvo Mostarskog Blata, Broćna i Goranaca pokupi najnužnije stvari i zajedno sa Morlacima pređe na mletačku teritoriju. Ovom prilikom prešlo je sve stanovništvo navedenih mjesta. Bilo je oko 800 porodica sa 5.000 lica, među kojima 1.500 sposobnih za oružje. Tako Mlečani isprazniše cito jedan kraj u blizini glavnog turskog grada u Hercegovini. Posljedice ove seobe za Turke i posebno Mostar bile su vrlo teške.⁴³ Jedan dio doseljenika naseljen je oko Zadvarja i Vrgorca sa obavezom da brane ove dvije tvrđave i da uvijek budu spremni na mletačku službu. Nigdje se ne navodi da plaćaju desetinu, što znači da su imali status krajišnika. Petorica serdara dobili su platu od 10 dukata mjesečno, 22 harambaše po 18 lira sa beškotom, dok su dvojica harambaša dobili samo beškot kao mjesečnu nagradu.⁴⁴ Ostatak stanovništva iz Mostarskog Blata, Broćna i Goranaca naseljeno je u Radobolji, Župi, na Cetini i selu Podtravnik. Dobili su zemlju s obavezom da plaćaju desetinu.⁴⁵ Tako je završena ova velika seoba iz Hercegovine u Dalmaciju.

Poslije druge seobe iz Blata i drugih sela, hrišćansko stanovništvo: Trebinja, Zagorja i Ljubomira, odluči da priđe Mlečanima. Knezovi i vojvode navedenih mjesta na zajedničkom skupu doniješe odluku da se priključe Mlečanima i svoje zahtjeve formulisaše 30. aprila 1693. godine po starom i predstavku uputiše generalnom providuru. U predstavci su navedena imena knezova i vojvoda svih sela koja traže da se potčine Mlečanima.

⁴³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 535 Spalato 6 maggio 1694.

⁴⁴ B. Desnica, Istorija II, s. 307—308.

⁴⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 535 Zara 24 maggio 1694.

Prvom tačkom traži se da im se vrate sve one zemlje koje su im Turci na silu oteli i da na ime desetine ne plaćaju više nego što su davali sultanu. Mole da uživaju sve one privilegije, koje su imali pod srpskom gospodom i kasnije pod sultanom i carem. Da im se dozvoli slobodna trgovina na cijeloj teritoriji Republike, bez ikakvih dacijskih na svu robu. Da ne služe na galijama i da ih Mlečani ne preseljavaju nigdje van njihove teritorije. Dalje traže da mogu od knezova i vojvoda izabrati sud od 12 članova da sudi narodu. Zatim pravo izbora jednog guvernadura kome bi dužnost bila da hvata sve prestupnike i predaje ih sudu, dakle čisto policijska funkcija. Na kraju mole da knezovi i vojvode dobiju plate, jer su ih i od sultana dobijali i da im se dodijeli pomoć u žitu i oružju. U zaključku se još navodi jedna interesantna pojedinost — da se niko ne miješa u njihove crkve i manastire ili na silu da im se natura druga vjera. Da bi potkrijepili ovaj zahtjev, pozivaju se na položaj Paštrovića koji su pravoslavni.

Predstavku su potpisali: Prodan Vojinović Magazinović iz Volujica, Bako Petrović Magazinović i Jovo i Simo iz Zagorja.⁴⁶

Ako analiziramo ovu predstavku hercegovačkih glavarica, odmah ćemo vidjeti da se razlikuje od svih ostalih, koje su Mlečanima predstavnici svih ostalih krajeva u toku ovoga rata dostavljali. Hercegovci traže potpunu samoupravu pod mletačkom vrhovnom vlašću i predstavka sadržajno podsjeća na paštrowske privilegije koje su Hercegovcima, bez sumnje, bile poznate. Nije nam poznato šta je Senat riješio povodom ove predstavke, ali sa razlogom se može pretpostaviti da su ovi zahtjevi Hercegovaca za Mlečane bili neprihvatljivi u tadašnjoj političkoj situaciji. Mlečani su imali velike uspjehe u Hercegovini. Jasan je, da Mlečani koliko god su bili elastični u davanju izvjesnih povlastica narodu Dalmacije i Hercegovine u toku ovoga rata, nijesu nikada pristajali da se njihova vlast svede samo na priznanje. To su baš tražili ovi krajevi Hercegovine i to je za Mlečane bilo neprihvatljivo.

Sredinom avgusta 1694. godine Mlečani zauzeše Trebinje, Ljubomir i Zagorje. Generalni providur uskoro po-

⁴⁶ Isto, Liesena 7 giugno 1693. Prilog, Li 30 aprile 1693 s. v. in Trebigne, Zagorie e Gliubomir.

slijе osvajanja ovih mјesta izvršio je agrarnu reformu. Stanovništву navedenih mјesta podijeljena je obradiva zemlja i to po jedan padovanski kanap zemlje po glavi, dok su starješine i harambaše dobili po četiri kanapa zemlje na svakog člana porodice. Korisnici zemlje imaju da plaćaju porez po 2,10 lira na kanap oraće zemlje, a na vinograd 3,10 lira.⁴⁷

Poslije zauzimanja Čitluka, Mlečanima je prišao knez Milin Knežić iz Zažablja sa 1.000 lica. Doseđenici su smješteni u Gradac i Broćancu isto u Zažablju, deset milja južnije od mјesta gdje je ranije stanovao Nunković.⁴⁸ Uspjesi Mlečana u Hercegovini i napadi Morlaka na Mostar, primorali su hrišćansko stanovništvo Mostara da se obrati Mlečanima. U novembru ili decembru 1694. godine hrišćani Mostara uputiše pismo generalnom providuru izražavajući spremnost da daju Mlečanima neki danak, da ih ne bi napadali Morlaci.⁴⁹

Iduće godine hrišćani Mostara uputiše još jedno pismo generalnom providuru Dolfinu po Mihailu Zubcu. U pismu se navodi da u Mostaru ima 2.600 hrišćana i pozivaju providura da zauzme Mostar i da ih oslobođe Turaka »koji nas gone zbog toga što se držimo vjere i zapovijesti Hristove, govoreći nam: poturčite se, ili ćemo vas sasjeći na komade«. Pismo je u ime svih hrišćana potpisao glavni serdar Ivan Smoličić. Pored njegovog potpisa ima još osam imena hrišćana iz Mostara.⁵⁰

Istih dana starješine hrišćanskog stanovništva iz Bilo-polja, predgrađa u blizini Mostara, obratiše se generalnom providuru. U pismu navode da su uviјek spremni da se presele kad dođe mletačka vojska da ih prihvati, ali pod uslovom da glavari dobiju platu, da ih prve godine po-

⁴⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 536 Spalato 6 novembre 1694. Prilog Citluch 22 ottobre 1694.

Padovanski kanap je mјera za površinu i iznosio je 55 ari.

⁴⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 535 Dal campo à Citluch 26 giugno 1694.

⁴⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 536 Zara 11 dicembre 1694.

⁵⁰ Isto, Zara 16 marzo 1695. Prilog: Nel nome di Gesù 1695 li 3 marzo in Mostar.

mognu s namirnicama, i sjemenom i da za tri godine ne plaćaju desetinu.⁵¹

Mlečani uspostaviše veze i sa hrišćanskim stanovništвом Stolca. Poslije pregovora i pristanka glavara na seobu, u januaru 1695. godine providur Dolfin uputi 600 Morlaka prema Stolcu da prihvate iseljenike. Oko 250 lica sa stokom napustilo je svoje rodno mjesto i prešlo u Dalmaciju. Iseljenicima se pridružio i harambaša Mijat Vlatković sa svojom porodicom i 16 odraslih lica. Morlaci uzgredno oplijeniše i zapališe mnoge turske kuće. Turci nijesu ni pokušali da se brane.⁵² I stanovništvo Gacka izjavljuje da pride Mlečanima,⁵³ ali dalje od izjava nije se poslo. Poslije tri godine odnosno 1698. godine, kod generalnog providura došao je glavni glavar Gacka da pregovara o seobi. Providur je obećao plate starješinama i pomoći narodu u namirnicama i ostavio im rok od 20 dana da se presele u Korjenić,⁵⁴ ali se ni ovaj put ne preseliše. Stanovništvo Bilo polja vodilo je pregovore o preseljenju u toku 1696. godine i iduće, ali izgleda da se nijesu preselili. Posljednje dvije ratne godine seoba gotovo nije bilo.

Seoba Morlaka iz Bosne i Hercegovine u Dalmaciju u toku morejskog rata jeste jedna od najvećih seoba u historiji naših naroda. Seoba nije izvedena odjednom kao što je bio slučaj seobe Srba u Vojvodinu pod patrijarhom Arsenijem III Crnojevićem u toku ovoga rata. Koliko se stanovništva iselilo sa turske teritorije u Dalmaciju u toku ovoga rata nije moguće tačno utvrditi. U mletačkim izvorima nema preciznih podataka o ukupnom broju doseljenika u Dalmaciju. Pojedinačni pomeni o broju doseljenika, ne mogu se uzeti kao potpuno tačni, ali mogu korisno poslužiti za orientaciju.

Ako bi iz iznijetih podataka sabrali broj doseljenika, krajnja cifra ne bi ni približno bila tačna. Pored grupnih naseljavanja u Dalmaciju, bilo je svake godine manjih seoba sa turske teritorije, koje mletačke vlasti nijesu registrovale. Osim toga, postoji još jedna teškoća. U toku

⁵¹ Isto, Prilog: prevod pisma, primljenog u Zadru 8. marta 1695.

⁵² Isto, Zara 6 febbraio 1695.

⁵³ Isto, Narenta 23 giugno 1695.

⁵⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 539. Spalato 13 settembre 1698.

ovoga rata Mlečani su znatno proširili svoje posjede u Dalmaciji. Mletačka teritorija prije rata na kopnu u Dalmaciji bila je ograničena na uski pojas oko dalmatinskih gradova. Turska teritorija u Dalmaciji koju su Mlečani uzeli u ovome ratu, svakako nije bila nenaseljena, iako je dobar dio stanovništva, odmah u početku rata prešao na mletačku teritoriju. Do zauzeća Sinja, Knina i Drniša stanovništvo iz zagorske Dalmacije naseljavalo se u stare mletačke posjede u Dalmaciji. Poslije zauzeća ovih gradova, Mlečani su sistematski naseljavali relativno plodna polja: Sinjsko, Kninsko i Drniško. Prema tome, kada je riječ o ukupnom broju doseljenika u Dalmaciju, onda se ne može uzeti u obzir ono stanovništvo koje se nalazilo na teritoriji Turske koju su Mlečani dobili Karlovačkim mirom. Dakle, potrebno je utvrditi koliko je stanovništva došlo sa turske teritorije koja je ostala pod vlasti Turaka poslije rata.

Postoji samo jedan podatak iz 1696. godine o ukupnom broju naseljenika u Dalmaciji. Po tom dokumentu oko 50.000 ljudi došlo je sa turske teritorije u Dalmaciju.⁵⁵ Nesumnjivo da je ova cifra pretjerana. Sigurno je da se prije radi o opštem broju novih podanika uopšte, nego o doseljenicima. Po jednoj drugoj procjeni poslije rata iz 1703. godine, novih podanika u Dalmaciji bilo je 38.563 Morlaka.⁵⁶ Ako od ovoga broja odbijemo stanovništvo sa teritorija koje su mirovnim ugovorom pripale Veneciji, to znači da je doseljenika moglo biti najmanje oko 30.000 ljudi. Mislim da bi ova cifra najpričinije odgovarala stvarnom broju doseljenika sa onih teritorija koje su poslije rata i dalje ostale pod turskom vlašću. Prema tome, ako na osnovu raspoloživih podataka uzmemo i najniži vjerovatni broj doseljenika, vidimo da je on zaista veliki. To pokazuje da je to bila jedna velika seoba, koja je imala ogromni značaj za dalji istorijski razvoj Dalmacije.

⁵⁵ A. S. V. Com. estraord. in Dalm. f. 648. Sebenico 3 decembre 1696.

⁵⁶ A. S. V. Collegio V f. 68 Relazione de Alvise Mocenigo 22 genaro 1703.

POLOŽAJ MORLAKA U DALMACIJI U VRIJEME RATA

Morejski rat imao je veliki značaj za dalji istorijski razvoj našega naroda pod mletačkom vlašću u Dalmaciji. Još ranije u vrijeme kandijskog rata oko 10.000 Morlaka sa turske teritorije naselilo se u Dalmaciji. Morlaci, kasnije nazvani Kotarski uskoci, već tada daju potpun pečat kopnenoj Dalmaciji. U toku kandijskog i kasnije morejskog rata, na tlu Dalmacije izrađuju se posebni društveni odnosi koji nemaju ništa zajedničko sa mletačkim feudalnim sistemom na ostrvima i gradskim uređenjem Dalmacije. Tako, kada u toku morejskog rata dolaze novi Morlaci, oni se lako uključuju u postojeće društvene forme koje su izgradili oni Morlaci koji su prije njih došli u Dalmaciju. To je bio isti narod iz istih krajeva sa istim shvatanjima i pogledima na svijet i ljudske odnose.

Mlečani su u toku kandijskog rata, između dva rata i u morejskom ratu, nastojali da to morlačko društvo u Dalmaciji podvrgnu svojim političkim interesima i ciljevima. U tom cilju generalni providuri, nekoliko puta u toku morejskog rata, donose razne uredbe kojima pokušavaju da što dublje zasijeku u postojeću samoupravnu morlačku organizaciju u Dalmaciji. Međutim, Mlečanima nikada nije pošlo za rukom da u kopnenoj Dalmaciji formiraju one društvene odnose koji su postojali na ostrvima. Mlečani su napokon uvidjeli da na Morlake ne mogu primjeniti društvene forme koje su postojale u ostaloj Dalmaciji na selu i da bi to bilo vrlo opasno za interes Republike. Zato

Mlečani vrlo elastično prilagođavaju svoj odnos prema Morlacima i preko postojećih formi morlačke društvene organizacije sprovode svoj politički upliv i interes i tako postepeno utiču na samoupravne organe Morlaka.

Samouprava Morlaka u Dalmaciji formirana je u toku kandijskog rata. Zato morlačka samoupravna vlast ne može se odvojiti od vojne funkcije morlačkih starješina: serdara i harambaša. Generalni providur Molin tačno je kazao »da samoupravna i vojna vlast oslanja se na serdare i harambaše«.¹ »Harambaša nije ništa drugo do glavar jednog malog broja Morlaka na svojoj teritoriji, podijeljenih na više dijelova ili četa. Svaki (harambaša) upravlja sa ljudima svoje zastave iznad kojih je serdar«.²

Serdara je poslije kandijskog rata bilo samo u Ravnim kotarima, gdje je bilo jezgro Morlaka i najjače razvijena morlačka samouprava. Uoči morejskog rata svi Morlaci Kotara bili su pod upravom četvorice serdara koji su imali toliku vlast da nikome nijesu dozvoljavali da se mijesha u njihove stvari, pa čak ni najgovornijim predstavnicima mletačke vlasti. Dvojica serdara, Smoljan Smiljanić i Stojan Janković bili su pravoslavni Morlaci, a knez Posedarski i Bortolaci zadarski plemići. U Šibenskom kraju do morejskog rata, pored harambaše, starješine Morlaka, gradski savjet birao je jednog građanina sa titulom kapetana Morlaka u kotaru. Novi Morlaci koji su došli u početku morejskog rata u šibenski kotar, imali su samo svoga harambašu. U okolini Splita nije bilo ni harambaše, nego je gradski savjet birao jednog kačetana predgrađa, dok su Morlaci u okolini Klisa imali svoga harambašu. Primorje, Makarska i Zadvarje kada su došli pod mletačku vlast nijesu imali samoupravnih starješina nego su Mlečani na čelu ovih mjesta postavljali jednog nadintendantu.³ U ostalim krajevima Dalmacije, koje je Venecija zauzela u toku morejskog rata, bilo je mnogo samoupravnih starješina, uglavnom harambaša i knezova. Zvanje serdara i harambaša načelno je bilo izborno, ali

¹ A. S. V. Collegio V b. 67. Relazione de Alessandro Molin, 10 maggio 1692.

² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 542. Zara 3 giugno 1701.

³ A. S. V. Collegio b. 67. Relazione de Domenico Mocenigo, 9 febraro 1685.

se događalo da zbog istaknutosti serdarskih i harambaških porodica titula ostaje u istoj kući. Harambašu je birao narod bez potvrde mletačkih vlasti i to na svakih sto ratnika jednoga. Serdara je birao narod svih sela koja su bila pod njegovom upravom, a formalno su ga potvrđivali Mlečani. Serdari su imali stalnu mjesecnu platu, dok su harambaše obično bile bez plate.

Kao što vidimo morlačka samouprava bila je vrlo izdiferencirana, što je zavisilo od snage i brojnosti samih Morlaka. U krajevima gdje su Morlaci predstavljali većinu stanovništva, samouprava je bila potpuna, dok u okolini Splita, gdje je Morlaka bilo malo, nema ni traga od neke samouprave. Ovakva je bila uglavnom struktura samoupravnih organa Morlaka u Dalmaciji do morejskog rata.

Mlečani su stalno nastojali, naročito između dva rata, da ustanovljenjem novih funkcija suze samoupravu Morlaka u Kotarima. Početkom februara 1684. godine, generalni providur, po nalogu iz Venecije, svakom selu odredio je po jednog kapetana iz samog sela, čija je dužnost bila da drži selo u redu i pokornosti u dogovoru sa seoskim glavarima koje će izabrati.⁴ Uskoro poslije ovoga naređenja, generalni providur Lorento Dona, razvrstao je sva kotarska sela u četiri grupe pod upravom četiri serdara.⁵ Mjesec dana kasnije providur Dona postavio je Ivana Radoša za nadintendanta svih Morlaka zadarskog kotara i ostalih mesta u Dalmaciji »sa preciznom i posebnom obavezom da ih (Morlake) drži u poslušnosti, redu, pokornosti i da ga sve ostale starješine i upravljači istih Morlaka priznaju za poglavara i da ga poštuju i slušaju.«⁶

Kao što vidimo iz ovih nekoliko naređenja, Mlečani su nastojali da uvođenjem novih funkcija pojačaju kontrolu nad Morlacima. Istina, nove dužnosti imali su da vrše domaći ljudi, ali način imenovanja bio je u suprotnosti sa narodnim običajem u Kotarima — da narod sam bira svoje glavare. Koliko je narod bio nezadovoljan zbog ovakvih postupaka Mlečana, najbolje se vidi iz činjenice kada je generalni providur Močenigo, na molbu Morlaka iz Vrane, da im za starješinu postavi ličnost iz njihovih

⁴ B. Desnica, Istorija I, s. 322.

⁵ Isto, s. 336.

⁶ Isto, s. 346.

redova, imenovao Bortolacia. Kada je Bortolaci došao u Vranu, »nije htio da pozove kod sebe starješine, niti da se s njima posavjetuje kao što je običaj«. Ogorčeni na ovakav nedemokratski postupak, stanovništvo Vrane odlučno je tražilo da im se za glavara postavi serdar Smiljanić a za kapetana knez Ilija Radošević.⁷

U cilju slabljenja autoriteta serdara i krvnjenja morlačke samouprave, providur Močenigo išao je još dalje. Sredinom jula 1684. godine Močenigo je zadarski kotar podijelio u osam administrativnih jedinica i pored četiri stare morlačke starješine postavio još četiri nova sa istim pravima i dužnostima. Sve novoimenovane starješine bili su Italijani. Providur Močenigo pokušao je ovu reorganizaciju Kotara s motivacijom da će se Morlaci lakše dovesti u red i poslušnost.⁸

Ovaj postupak generalnog providura naišao je na jednodušan otpor četiri stara kotarska serdara. Morlačke starješine Bortolaci, Smiljanić, Janković i Posedarski, uputiše duždu molbu protestujući protiv odluke providura. U molbi se navodi da im je Močenigo nanio nepravdu, što su nad krajevima koje su oni osvojili od Tursaka i nad narodom koji su oni doveli iz Turske postavio glavare sve »nove ličnosti koji u ovom novom ratu nijesu nikada vidjeli neprijatelja u lice, nemajući nikakav uvid u tekuće stvari na državnu korist i nikada nijesu bili s nama na upravi Kotara i ovi sada ubiraju plodove naše muke, znoja i opasnosti«.⁹

U Veneciji su odmah shvatili da je njihov predstavnik u Dalmaciji pokušao da sproveđe takve mjere koje su mogle biti vrlo opasne za interes Republike. Senat je poništio odluku providura Močeniga i naredio mu da ukine imenovanje novih starješina jer »interes domovine zahtijeva da se sa Morlacima postupa sa pokazivanjem poštovanja i naklonošću«.¹⁰ Providur je odmah postupio po nalogu svoje vlade u Veneciji. Ovaj postupak providura Močeniga o imenovanju novih serdara u Kotarima nije bio ostvarljiv i mogao je dovesti do ozbiljnih posljedica.

⁷ B. Desnica, Istorija II, s. 45—46.

⁸ Isto, s. 25.

⁹ Isto, s. 29.

¹⁰ Isto, s. 31.

U toku morejskog rata mletački predstavnici u Dalmaciji nijesu se usudili da diraju u prava glavarskog sloja, iako su donijeli izvjesne administrativne mjere o teritorijalnoj podjeli Kotara, uređenju sela, stražama i drugim pitanjima. Te mjere uglavnom su bile administrativnog karaktera i njihov cilj je bio da obezbijede red i mir među Morlacima, opet preko domaćih ljudi. Ali time se stvarno krnjio društveni ugled i položaj morlačkih starješina, koji sada više vode računa o mletačkim naređenjima nego o želji naroda. Ipak pozitivna strana tih administrativnih uredaba bila je u tome što im je bio cilj da obezbijede red i mir među Morlacima.

Već u toku prve dvije godine rata veliki broj Morlaka naselio se u Dalmaciji. U cilju uvida brojnog stanja doseđenih, odbrane od turskih napada i mobilizacije Morlaka u borbi protiv Turaka, generalni providur Kornar krajem 1686. godine donio je niz odluka. Pošto su Morlaci »navikli da žive razbacano i malo oprezno i redovno prave svoje kuće u otvorenom polju, daleko jedan od drugoga, bez pravila i bez straže«, to providur Kornar naređuje da se postavi straža da u slučaju približavanja Turaka daju znak na uzbunu prangijama, vatrom i dimom. Stražari će kao nagradu dobijati mjesечно samo beškot. Svi Morlaci, nastanjeni po poljima, imaju da se nasele u selima. Da se sve stanovništvo upiše u spiskove harambaša. Ko izbjegne popis i ne naseli se u selo, imovina će mu se konfiskovati. Svi Morlaci koji posjeduju pet volova, obavezni su da drže po jednog konja. Svi novi doseljenici imaju da se popisu pod barjak i to po 50 ljudi na jedan. Da bi se sela podešila za odbranu, upućen je jedan inženjer da ispita svako naselje i podigne utvrđenja u njima. Morlacima se zabranjuje da idu u četu bez znanja harambaša, serdara i odborenja mletačkih vlasti. Po povratku sa pohoda cito plijen ima da se izloži na gomilu i onda poslije uzimanja desetine za državu, ostatak plijena će se pravilno podijeliti svim učesnicima u pohodu. Sva ova naređenja imaju da se poštaju i u slučaju neizvršenja krivac će platiti kaznu od 10 dukata u korist harambaša.¹¹

Ova uredba providura Kornara nije zadirala ni u prava glavarskog sloja ni samoupravu Morlaka, nego je

¹¹ Isto, s. 171—174.

imala za cilj da pojača odbranu od turskih napada i zbije stanovništvo u naselja radi lakše mobilizacije i pribiranja desetine od plijena.

Međutim novom terminacijom providura Kornara od 1689. godine o administrativnoj podjeli i uređenju Kotara, Bukovice, Biogradskog primorja, izvršene su značajne administrativne izmjene. Prvo, cio Zadarski kotar sa novopripojenim krajevima podijeljen je na devet upravnih jedinica, svaki pod upravom jednog guvernadura. Dalje se naređuje da svaki kaštel ili selo izabere svoga kapetana i sudiju koji će izvršiti tačan popis ljudi, sposobnih za oružje. Dužnost guvernadura je da uništi sve morlačke kuće, rasejane po poljima, i natjera sve Morlake da žive u selu. Da se sve zemlje u novoosvojenim krajevima obrađuju i uredno plaća desetina. Jednom mjesечно sazvat će se zbor ili liga svakog administrativnog područja na kome će prisustvovati svi kapetani sela. Na zboru će se raspravljati o krađama i drugom kriminalu koji spada u nadležnost lige. Na ligi su obavezni da prisustvuju svi kapetani i sudije sela i niko ih ne smije sprečavati u vršenju dužnosti. Odluke lige su obavezne u prvoj instanciji. Svi Morlaci su obavezni da gone zlikovce i svaki kapetan je obavezan da kazni sa 25 lira onoga ko ne izvrši dužnost.¹²

Ova nova administrativna uredba više je zadirala u položaj glavarškog sloja i samouprave Morlaka nego ranije. Morlačkim starješinama ovom uredbom ostavljene su samo vojne stvari, odnosno vođenje Morlaka u pohode dok je morlačka samouprava svedena pod kontrolu mletačkih vlasti. Istina, morlačke starješine imaju pravo sudjenja samo u onim krivičnim djelima koja spadaju u nadležnost lige. Uskoro Kotari nijesu imali više četiri serdara nego samo dva. Poslije smrti Stojana Jankovića, naslijedio ga je brat Ilija, ovoga Zaviša, a Smiljanića, Božo Miljković. Bortolaci i Posedarski dobili su novu dužnost. U februaru 1691. godine generalni providur Molin podijelio je Kotare sa novopripojenim krajevima na dva dijela pod upravom Zaviše Jankovića i serdara Miljkovića. Odlukom providura Zaviši se zabranjuje da daje zaštitu pripadnicima serdara Miljkovića, a isto tako zabranjuje se Boži

¹² Isto, s. 251—254.

da kažnjava Jankovićeve pripadnike koji izvrše neko krično djelo. Obojici se stavlja u dužnost da gone kriminal.¹³

U isto ovo vrijeme providur Molin postavio je kneza Frančeska Posedarskog za nadintendantu Kotara i svih osvojenih krajeva s nalogom »da obuči miliciju (ćernide) vojnoj vještini i upravlja jednim moćnim odredom tolikih ljudi«.¹⁴ Iz iznesenih podataka vidi se da je značaj glavar-a kao nosilaca morlačke samouprave u toku morejskog rata, stalno opadao, ali njihov društveni položaj i ugled bio je vrlo jak naročito među Morlacima. I Mlečani su jako cijenili i poštivali morlačke starješine.

Autoritet morlačkih glavar-a nije se zasnivao samo na izvjesnom imovinskom preimućstvu, nego u prvom redu na junaštvu. U tom ratničkom društvu glavar je u prvom redu bio junak. Morlačke starješine koje je narodna pjesma opjevala kao velike junake u borbi protiv Turaka, po istorijskim podacima bili su pravi junaci. Lični heroizam nije bio prepreka bogaćenju morlačkih glavar-a, naprotiv, ta osobina davala im je prednosti da se lakše obogate. Na prvom mjestu to su bili serdari. Oni su imali redovnu platu od Mlečana, najbolji dio plijena pripadao je njima i za sebe su zadržavali roblje za koje su dobijali dobar otkup.

Pored ratnog plijena, serdari su koristili svoj autoritet da mobilizacijom Morlaka u redovne čete izvuku znatnu korist za sebe. Tako su u maju 1684. godine četiri morlačka glavar-a: Janković, Smiljanić, Posedarski i Bortolaci predložili generalnom providuru da skupe četiri konjičke čete od po 60 ljudi sa platom kao i ostali koji služe u konjici.¹⁵ U novembru 1686. godine Ilija Janković je skupio jednu regimentu od 500 ljudi, sastavljenu od Morlaka. Cio oficirski kadar imenovao je Ilija i njegov sin Nikola, koji je u činu čukovnika bio komandant regimentera i imao 40 dukata mjesečno. Drugi sin Ilijin, Kostantin, formirao je jednu konjičku četu koja je služila u Dalmaciji.¹⁶ Regimentera je bila određena na službu u Italiji i već u januaru 300 ljudi bilo je upućeno u Veneciju. Morlaci nijesu rado

¹³ Isto, s. 269—270.

¹⁴ Isto, s. 268.

¹⁵ Isto, s. 8.

¹⁶ Isto, s. 156—157.

stupali u vojne jedinice koje su imale da se bore van Dalmacije.¹⁷

Morlačke starješine formirale su čete i sa službom u Dalmaciji. Tako je Jovan Sinobad 1696. godine postavljen za guvernadura Zvonigrada na Zrmanji pod uslovom da skupi četu od 50 domaćih ljudi.¹⁸ Kada je iduće godine Sinobad postavljen za guvernadura Sinjske krajine na dužnosti u Zvonogradu, naslijedio ga je njegov brat Filip. Kada je Sinobad postavljen za guvernadura, dobio je 60 kanapa zemlje i kuću sa baštom u Kninu, koja je ranije pripadala jednom turskom agi.¹⁹ Koliko su se serdari isticali bogatstvom vidi se i iz činjenice da se Zaviša Janković obavezuje 1692. godine da će isplatiti 2.000 dukata generalnom providuru ukoliko ne uspije da uspostavi red u gornjim Kotarima.²⁰ Iste godine Zaviša je u jedan trgovacki posao uložio 1.000 dukata i kuću u Obrovcu.²¹ Takođe Zaviša Janković je zaključio ugovor sa paškim solanama 1694. godine o isporuci soli koju je on prodavao Bosancima. Početkom 1696. generalni providur poništio je ovaj ugovor, zato što je Zaviša preskupo prodavao so bosanskim karavanima, tako da su trgovci napustili obrovačku skelu i prešli u Karlobag.²²

Ima pomena o tužbama Morlaka na serdare. Početkom 1686. godine novonaseljeni Morlaci tužili su se vanrednom komesaru na Iliju Jankovića i Bortolacia zbog pljačke i ubistva koja su izvršili nad njima. Morlaci navode da su im Ilija i Bortolaci sve uzeli kad su bili u Lapcu, da je Ilija sa svojim bratom ubio preko 20 ljudi i da je prisvojio cijelo Kožulovo polje i da svako selo mora da mu uzore i zasije po komad zemlje.²³

Zemlja se naseljenim Morlacima nije dodjeljivala pojedinačno nego po barjacima, što su koristili serdari, harambaše i drugi ugledniji ljudi da prisvoje najbolje zemlje i mnogo više nego ostali.²⁴ Tako su se morlačke star-

¹⁷ Isto, s. 178.

¹⁸ Isto, s. 267.

¹⁹ Isto, s. 273—274.

²⁰ Isto, s. 279.

²¹ Isto, s. 287—288.

²² Isto, s. 311, 321.

²³ Isto, s. 134.

²⁴ A. S. V. Com. estraord. in Dalm. f. 700 bez datuma iz 1692. godine.

ještine izdvajale bogatstvom, nagomilanim putem plijena sa turske teritorije, mletačkim platama i zahvatanjem zemalja.

Koliko god su se morlačke starještine izdvajale bogatstvom, oni su ostali narodni glavari i predvodili narod u borbi protiv Turaka. Mlečanima su bili dobro poznati vojni kvaliteti Morlaka i odmah u početku rata nastojali su da privuku što veći broj turskih podanika koji su prelaskom na mletačku teritoriju postajali vojska u službi Republike. Mlečani su ih snabdijevali oružjem i u početku rata dijelili narodu pomoć u žitu.

Odmah u početku rata došlo je toliko Morlaka sa turske teritorije da Mlečani i pored najbolje volje nijesu mogli obezbijediti sve izbjeglice. Iz Venecije stizalo je žito kao pomoć doseljenicima, ali Morlaka je uvijek bilo više. Nerodna 1684. godina još je više otežala problem ishrane cijelog stanovništva Dalmacije pa i Morlaka. Čak je i papa te godine uputio pomoć Morlacima od 1.500 mjeđica pšenice.²⁵ Senat je krajem 1685. godine naredio da se Morlacima obezbijedi krov nad glavom i dobiju zemlju na obradu.²⁶

Jedini izlaz za Morlake u takvoj situaciji bio je da na turskoj teritoriji nađu sredstva za život. Senat je u avgustu 1685. godine s obzirom na veliki priliv Morlaka, naredio generalnom providuru »da dozvolite Morlacima da idu u četu« i da ih pomogne oružjem i prahom.²⁷ Upadanjem na tursku teritoriju Morlaci su samo donekle prebrodili krizu. Morlaci su pljenili i napadali svakoga bez obzira na društvenu, etničku i vjersku pripadnost. Time su primorali hrišćansko stanovništvo da se sklanja u Dalmaciju. Morlačko ratovanje u morejskom ratu bilo je jedna od najvećih borbenih akcija u istoriji naših naroda. Četovanje kao opprobana forma borbe, njegovana na ovom terenu vijekovima, bila je najprihvativiji način borbe za Morlake koji su se sa zadivljujućom upornošću borili protiv Turaka. Morlačke akcije najživljje su prvih godina rata.

Morlačka borba, bez obzira na učestalost i masovnost, ne izlazi iz okvira uskočkog četovanja. Četovanje je bilo

²⁵ B. Desnica, Istorija II, s. 17—18.

²⁶ A. S. V. Sen. secr. f. 107 22 novembre 1685 in Pregadi.

²⁷ A. S. V. Sen. secr. f. 106 28 agosto 1685 in Pregadi.

ne samo odlična taktika, nego i način privređivanja. Na turskoj teritoriji plijenilo se sve od oružja do ljudi, ali najbolji plijen bila je stoka. Što se nije zaplijenilo, uništavalo se i palilo. Na turskoj teritoriji nije bilo milosti ni za koga. Morlaci se nepoštedno bore protiv Turaka, hrišćana, siromašnog i bogatog. Neprijatelj na turskoj teritoriji za Morlake je svak ko im se ne pridruži.

Tako je morlačko ratovanje krajnje zaoštalo suprotnosti između Bosne i Dalmacije. Objektivno, Morlaci se bore za interes Venecije i najviše njihovom zaslugom Mlečani su postigli velike uspjehe u Dalmaciji za vrijeme morejskog rata. Ali morlačka borba, gledana sa stanovišta borbe naših naroda protiv Turaka, kao opasnjeg i težeg porobljavača od Mlečana, jeste i oslobođilačka borba. Uostalom, naši narodi u ovome ratu, ne samo u Dalmaciji, nego i u ostalim našim krajevima, stavljeni su pred dilemu: za hrišćanske saveznike ili za Turke. U izboru nije moglo biti dvoumljenja. Naš narod odlučno je ustao protiv Turaka i svojom borbom doprinio pobjedi hrišćanskih država nad Turskom. Time je naš narod aktivno pomogao slabljenju i rušenju Osmanskog carstva, kao svoga glavnog neprijatelja. Potpadanjem pod vlast Venecije ili Austrije, zapadnih osvajača, naš narod nije stekao slobodu, nego samo bolje uslove za svoj nacionalni opstanak. To je mogla biti jedina pozitivna strana promjene gospodara za naš narod u ovome ratu.

Morlaci se nijesu jedino četovanjem borili protiv Turaka, nego su uzimali učešća u brojnim akcijama zajedno sa mletačkom vojskom. Odmah u početku rata generalni providur Močenigo popisao je 3.000 Morlaka iz cijele Dalmacije pod komandom mletačkih oficira.²⁸ Ovaj dio Morlaka koje su Mlečani mobilisali, imali su platu, ali manju nego najamnička vojska. Mlečani su samo povremeno mobilisali Morlake, koji su se inače, i bez plate, hrabro borili protiv Turaka.

Zatim, Morlaci su držali straže i bili posada po nekim tvrđavama, ali uvjek izmiješani sa italijanskom najamničkom vojskom. Mlečani, i pored toliko dokaza vjernosti Morlaka, bili su nepovjerljivi prema njima, naročito pre-

²⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521. Spalato 5 agusto 1684; Spalato 27 agosto.

ma pravoslavnima i nikada im nijesu povjeravali značajnije gradove i vojne objekte u Dalmaciji.

Zbog velikog priliva Morlaka u početku rata njihov položaj u Dalmaciji bio je dosta težak. Od plijena sa turske teritorije nije se moglo živjeti, bar ne svi, a uslovi za obradivanje zemlje u krajevima Dalmacije gdje su se naselili, nijesu bili pogodni. Veliki broj Morlaka došao je u Dalmaciju da bi izbjegli uskočke napade. Jedina imovina najvećeg broja Morlaka bila je stoka koju su sobom dotjerali ili zaplijenili na turskoj teritoriji. Mnogi nijesu imali ni stoke ni ostale imovine. Trebalo je prilično vremena da se Morlaci snađu i okuće u Dalmaciji. U kakvoj su se bijedi nalazili Morlaci najbolje se vidi iz jednog dokumenta generalnog providura Kornara iz početka 1687. godine. Govoreći o stanju Morlaka providur piše: »Na silu dovedeni iz bogatije zemlje, rasejani kroz šume, i po neki prinuđeni da prodaju svoju djecu da bi se izdržali, dok drugima, stari podanici Morlaci otimaju djecu da bi ih prodali u Senj, a odatle samim Turcima i najzad su ovi nesrećnici dovedeni do takvog očajnog prosjaštva da im je jedan obični bijelj služio za stanovanje i odjeću«.²⁹

Ovo očajničko stanje Morlaka znatno se popravilo posljednjih godina rata. I pored bijede Morlaci se nijesu vratili nazad u Tursku, nego su pod najtežim životnim uslovima podnijeli sve životne nesreće u Dalmaciji i istrajali u borbi protiv Turaka. To je mogao izdržati samo jedan narod koji je uvijek patio, vjerovao u svoje sopstvene snage i imao nadu u ljepšu budućnost. I pored bijede Morlaci su bili vrlo disciplinovani i rijetko su pokazivali otvoreno neprijateljstvo prema Mlečanima. Morlaci su 1692. godine ubili guvernadura Vrane Bortolacia, zadarskog plemića.³⁰ Motiv ovoga ubistva nije jasan, ali sam akt pokazuje koliko su Morlaci bili nepokorni. Osim toga, odluka o ubistvu guvernadura donijeta je na jednom seoskom zboru.

Mlečani su odlučno nastojali da Morlake podvrgnu svojoj kontroli. U tome cilju Mlečani oživljavaju lige. Lige, nekada samonikle narodne ustanove u Dalmaciji, zasnovane na običajnom pravu, sada Mlečani pretvaraju

²⁹ B. Desnica, Istorija II, s. 176.

³⁰ Isto, s. 276.

u svoje organe. (Liga ili savez je skup određenog broja kućnih starješina dva ili više sela ili cijelog jednog kraja). Mlečani su i ranije shvatili da je liga kao narodni zbor vrlo autoritativno tijelo i pogodna forma za održavanje seoskog mira i pravnog poretku na području lige. Zato generalni providuri izdaju niz akata kojima se propisuje rad lige. Odluke lige kretale su se u okviru suzbijanja kriminala, održavanja reda, čuvanja sela i u drugim sličnim obavezama na svom području.³¹

U toku morejskog rata generalni providuri oživljaju lige, naročito u Kotarima, gdje je bilo najviše Morlaka. Nadležnost lige propisuju mletački predstavnici i liga obično zasjeda u prisustvu mletačkog delegata. Prema tome, liga postaje na neki način administrativni organ Mlečana, sastavljen od domaćih ljudi. Morlaci su odmah shvatili da liga nije narodna ustanova i izbjegavali su obrazovanje lige u svojim selima, ili kada bi Mlečani naturali ligu, oni su sabotirali njen rad. Tako vanredni providur Alesandro Molin piše 1688. godine za ligu u okolini Zadra da se rijetko sastaje »i samo u važnim prilikama«. Koliko god su Mlečani nastojali da preko lige ukrote Morlake, u tome nijesu uspijevali.³²

Iako Venecija zvanično nije dala ili priznavala morlačku samoupravu, ona se i pored njene težnje da Morlake potpuno potčini svojoj vlasti, razvila do izvjesnog stepena. Ta morlačka samouprava izvojevana je otporom protiv Mlečana i bila je proporcionalna snazi i jedinstvu Morlaka. U krajevima gdje su Morlaci činili kompaktnu masu, oni su bili dosta nezavisni od Mlečana. Najviše nezavisnosti i nepokornosti pokazivali su kotarski Morlaci zbog svoje brojnosti. Napokon, Mlečani su uvidjeli da se od Morlaka ne mogu stvoriti poslušni podanici kao u krajevima starog osvajanja i da je administrativni postupak prema njima potrebno saobraziti morlačkim običajima i navikama. Taj oportunizam mletačkih vlasti prema Morlacima, najbolje je okarakterisao generalni providur Molin u svojoj relaciji iz 1692. godine. Molin piše: »Htjeti

³¹ A. S. V. Com. estraord. in Dalm. f. 597. Zara 22 ottobre 1688.

³² O ligama u ovo doba vidi: B. Desnica, Jedan krajiški statut i nekoliko priloga za proučavanje »lige«, Magazin Sjeverne Dalmacije, Split 1935, s. 23—46.

od njih (Morlaka) napraviti podložnike i uistini ih ukrotiti kao podanike, prerano je i nezgodno, jer još uvijek su više zadahnuti sloboštinom (razuzdanošću — libertinnaggio), nego slobodom«. Na drugom mjestu Molin kaže: »Morlacima se ne može upravljati, osim sa postupkom ravnom njihovom običaju, na način, da ono što izgleda zbrka i metež kod njih je ustvari pravilno, kao što stvarno pravilo na kopnu za njih bi bila zbrka«. Zato Molin preporučuje obazrivost prema Morlacima i postepeno ih potčinjavati vlasti.³³

Iz ovog navođenja generalnog providura jasno se vidi da Mlečani nijesu uspjeli da potčine Morlake i da je jedini način bio da se s njima upravlja povlađivanje morlačkim navikama i običajima, koji su bili suprotni mletačkom upravnom sistemu, ali jedino prihvatljivo rješenje za Morlake. To su bila dva svijeta, dva shvatanja o odnosu ličnosti prema zajednici, koja su se isključivala, ali ipak egzistirala jedno pored drugog, i postepeno se navikavala jedno na drugo. Mlečani su bili dovoljno elastični da shvate, da ako Morlacima ne može da se vlada, može da se upravlja, a Morlaci su bili dovoljno pametni da prihvate taj odnos. Ni poslije rata Mlečani nijesu uspjeli da potčine Morlake.

No, i pored toga što Mlečani nijesu uspjeli da potčine Morlake i stvore od njih krotke podanike, Morlaci su ipak kao podanici jedne države imali raznih obaveza koje su ispunjavali pa makar i s otporom. Dolaskom u Dalmaciju Morlaci su morali da se okuće i da prime zemlju od Mlečana. Venecija je načelno u početku rata svu osvojenu zemlju od Turaka proglašila državnom svojinom. Zemlia se dodieljuje korisniku na uživanje pod uslovom da plaća desetinu državi u znak priznanja kao vlasniku zemlje.³⁴ Jedan dio ledina u raznim krajevima rezervisan je za zajedničku ispašu stoke. Tako je svetovna desetina načelno uvedena u Dalmaciji odmah u početku morejskog rata i postepeno proširivana na sve teritorije koje je Republika zauzela u ovome ratu u Dalmaciji. U početku desetina se uzimala od žita i sijena, a kasnije je protegnuta na sve

³³ A. S. V. Collegio V b. 67 Relazione de Alessandro Molin, 10 maggio 1692.

³⁴ A. S. V. Sen. secr. f. 104, 14 giugno 1684 in Pregadi.

poljoprivredne proizvode. Desetina je zavedena i na stoku, ali ne može se tačno utvrditi godina uvođenja ovog tributa. Znamo da se vanredni komesar Kapelo žalio Senatu 1697. godine da u okolini Šibenika i Drniša narod plaća desetinu samo na obradivu površinu, ali ne i na stoku kao u ostalim krajevima Dalmacije.³⁵ Desetinu na obradivu površinu plaćali su svi Morlaci, izuzev stanovništva ispod Morlačke planine.³⁶ Desetina se davala u naturi, izuzev u okolini Splita i Boki Kotorskoj, gdje je stanovništvo plaćalo zemljarinu u novcu.

Pribiranje desetine u toku rata bilo je teško. Mlečani nijesu bili uveli još katastre, a Morlaci su se odupirali davanju desetine. U početku ubiranje desetine vršili su mletački upravni organi, ali uskoro Mlečani su desetine dali pod zakup. Tako se između proizvođača i države stvorio privatni posrednik, koji je imao široka ovlašćenja od Mlečana u pogledu prikupljanja desetine.

Kupljenje desetine u toku morejskog rata bio je stalni problem za Mlečane, koji su redovno opominjali Morlake da predaju desetinu. Početkom decembra 1686. godine providur piše da je konjica bez dovoljnog furaža »budući da Morlaci nijesu htjeli da predaju desetinu od trave, ni nijednu drugu stvar« izgovarajući se da u vrijeme rata nijesu obavezni da daju desetinu.³⁷ Morlaci, praktično prvih godina rata, slabo su plaćali desetinu, a u nekim krajevima nikako. Providur konjice Zen konstatovao je 1688. godine da u Nadinskom polju »Morlaci toliko godina drže zemlju bez ikakvog nameta, kako na mlinove, tako i terene«. Zen je namjeravao da uvede desetinu na žito i sijeno, ali zbog otpora Morlaka odgodio je stvar.³⁸ Iste godine providur Zen je okupio morlačke glavare i parohе svih sela u Kotaru i pozvao ih na saradnju za utjerivanje desetine. Morlačke starještine obećaše pomoć,³⁹ ali je sve ostalo na obećanju.

³⁵ A. S. V. Com. estraord. in Dalm. f. 699 Sebenico 10 aprile 1697.

³⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 534, Sebenico 30 maggio 1692.

³⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525, Zara 6 decembre 1686.

³⁸ B. Desnica, Istorija II, s. 226.

³⁹ Isto, 228—229.

Desetinu narod je teško podnosio i smatrao prosto kao nepravdu. Zatim, između gradova nije bila izvršena raspodjela oko pribiranja desetine, što je unesilo još veću zabunu. Prilikom kupljenja desetine dolazilo je do sukoba između Morlaka i zakupaca. Zato mletačke vlasti nastoje da morlačke starještine zakupe desetinu, ali oni nijesu bili raspoloženi za takve novčane operacije. Da bi se s većim uspjehom kupila desetina, providur Molin odobrio je harambašama 10% vrijednosti desetine samo da pomažu u skupljanju poreza.⁴⁰ Zbog desetine i drugih nameta mnoge morlačke porodice napustile su Dalmaciju i prešle u Liku pod austrijsku vlast.⁴¹

Dolazak velikog broja Morlaka u Dalmaciju postavio je na dnevni red agrarno pitanje. Mnogi Morlaci bili su bez zemlje, bilo da je nijesu dobili ili da su je starještine prigrabile za sebe. Generalni providur Molin utvrdio je, da veliki broj doseljenika iz Like i Krbave u Kotarima »ne posjeduje u mjestima gdje stanuje ni jednu stvar za koju bi se moglo reći da je njihova«. Da bi se izdržavali, obrađuju zemlju koja je slobodna, a uzimaju pod zakup i tuđu zemlju.⁴² Takođe stanovništvo Obrovca nije imalo dovoljno zemlje i Mlečani su strahovali da ne pređu Austrijancima. Osim toga bila je često pojava uzajamno otimanje zemlje među Morlacima.⁴³ Jače morlačke skupine oduzimale su zemlje slabijima. Tako su i tim putem stvarani bezzemljaši. Obradive zemlje u Dalmaciji srazmjerno broju stanovništva bilo je dovoljno, ali zbog niza slabosti mletačke administracije mnogo Morlaka bilo je bez zemlje ili je nije imalo dovoljno.

No, i pored niza slabosti agrarnog sistema u Dalmaciji u toku ovoga rata i otpora Morlaka, Mlečani su imali neke koristi od desetine. U toku 1696. godine od kotara: Zadra, Šibenika, Trogira, Splita, Knina i Sinja, Mlečani su na ime desetine koju su dali pod zakup imali prihoda 15.636 reala. U toku iduće godine prihodi od desetine u navedenim kotarima povećali su se za 3.228 reala, iako

⁴⁰ A. S. V. Collegio b. 67 Relazione de Alessandro Molin, 10 maggio 1692.

⁴¹ B. Desnica, Istorija II, s. 263.

⁴² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 531, Spalato 28 agusto 1690.

⁴³ B. Desnica, Istorija II, s. 289—290.

nije došlo do proširenja obradive površine zemlje.⁴⁴ Negativne posljedice sistema zakupa desetine Mlečani su osjetili odmah od uvođenja zakupa. Zato je generalni providur Dolfin krajem rata predlagao Senatu da bi mjesto davanja desetine u zakup trebalo zavesti u Dalmaciji određeni zemljišni porez. To bi stimulisalo poljoprivrednu proizvodnju i donosilo više prihoda državnoj blagajni, jer se desetina uzimala samo od odgovarajućeg godišnjeg prihoda. Ako seljak nije obrađivao zemlju nije ni plaćao desetinu. Takođe od travarine dobijali bi se daleko veći iznosi, jer Morlaci imaju mnogo stoke.⁴⁵

Od žitarica Morlaci su najviše gajili ječam koji je bio osnovna ishrana stanovništva. Kukuruz i pšenica malo su se gajili. Od ostalih poljoprivrednih proizvoda u Dalmaciji je bilo još: vina, ulja, ribe. Proizvodnja soli u toku rata mogla je da podmiri domaće potrebe, a nešto je ostalo za izvoz. Sa solju se najviše vršila kontrabanda u turske krajeve. Morlaci su uglavnom bili stočari, tako da je bilo dovoljno stočarskih proizvoda. U vrijeme ovog rata Dalmacija se nije mogla izdržavati svojim proizvodima žita, nego se žito uvozilo iz Venecije, Italije, a ponekad iz Albanije.⁴⁶

U ovom ratu nije bilo mnogo gladi u Dalmaciji, iako je narod trpio oskudicu u osnovnim životnim potrebama. Zauzimanjem plodnih polja Drniškog, Sinjskog i Kninskog kao i ostalih krajeva u Dalmaciji, Mlečani su izbjegli tešku glad. Narod se dao na obrađivanje zemlje i nije mnogo stradao od turskih napada. Tako su Morlaci srećno prebrodili rat bez velike gladi koja je bila redovna pojava u ranijim mletačko-turskim ratovima u Dalmaciji.

Morlaci, katolici i pravoslavni, još uvijek ne formirani kao nacija, odnosno kao Hrvati i Srbi, bili su jedna jedinstvena masa koju je dijelila samo vjera. Vjerska pripadnost nije razdvajala ljudi i vladala je potpuna vjerska trpeljivost. U mjestima gdje je živio narod mješovite vjeroispovijesti jednom crkvom služili su se katolici i pravo-

⁴⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 538. Spalato 16 aprile 1697.

⁴⁵ B. Desnica, Istorija II, s. 340—342.

⁴⁶ Isto, s. 289—290.

slavni. U Vrlici bila je samo jedna crkva, pregrađena daskama i njome su se služile obadvije vjeroispovijesti.⁴⁷

Ako je u narodu vladala vjerska trpeljivost, to nije bio slučaj od strane Venecije, a pogotovu katoličke crkve, koja je nastojala da pravoslavne u Dalmaciji podvrgne jurisdikciji katoličkog svještenstva. Tako u martu 1686. godine generalni providur Valijer naredio je da katolički prelati biraju i postavljaju pravoslavne svještenike u okolini Zadra i Nina i da te iste prelate pravoslavni svještenici priznaju za vrhovne crkvene poglavare.⁴⁸ Mlečani nisu imali jedinstven stav prema svima pravoslavnima u Dalmaciji. Na primjer, 1696. godine providur Dolfin, pravoslavnima u Sibeniku priznao je čak pravo javnog bogosluženja.⁴⁹

Pravoslavnih u Dalmaciji bilo je najviše u Kninskom i Drniškom polju i okolini Zadra. Tu su bili u većini. U ostalim krajevima na kopnu Dalmacije živjeli su izmiješani sa katolicima, a južno od Splita gotovo ih nema. Pravoslavni su imali malo crkava i manastira. U okolini Skradina bio je manastir sv. Arhanđela u kojem je 1692. godine bilo 30 kaluđera i toliko đaka. Tih godina u manastir je došao episkop Ćirilo koji je bio u vezi s pećkim patrijarhom.⁵⁰

Tada je srpska crkva imala dva patrijarha, u Peći i Budimu. Najveći dio pravoslavnog svještenstva van granica Turske priznavao je srpskog patrijarha u Budimu, ali i pećki patrijarh nastojao je da proširi svoj uticaj. Pravoslavni u Dalmaciji bili su na teritoriji države gdje nije bilo pravoslavnog patrijarha. Stari podanici pravoslavne vjeroispovijesti bili su potčinjeni filadelfijskom vladici u Veneciji i Mlečani su nastojali da i novonaseljene pravoslavne Morlake potčine njemu.

Venetija je prema trenutnoj situaciji određivala svoj stav prema pravoslavnima u Dalmaciji. Srpski patrijarh u Budimu nastojao je da pravoslavne u Dalmaciji podvrg-

⁴⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 536, Zara 6 febraro 1695.

⁴⁸ Nikodim Milaš, Spisi o istoriji pravoslavne crkve knj. I, Zadar 1899, s. 63—64.

⁴⁹ Isto, s. 73.

⁵⁰ Jovan Radonić, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka, Beograd 1950, s. 435.

ne svojoj jurisdikciji i češće tamo slao svoje predstavnike. Kada je 1691. godine došao u Knin vladika Stefan sa na-logom da vrši crkvenu upravu nad pravoslavnima, generalni providur Molin kazao je vladici da bez odobrenja Senata ne može mu dozvoliti da vrši nikakvu duhovnu upravu nad pravoslavnima pod mletačkom vlašću.⁵¹

Pitanje crkvene uprave pravoslavnih u Dalmaciji ostalo je i dalje neriješeno. U Dalmaciju su dolazili i predstavnici patrijarha iz Peći. Prema njima Mlečani su bili još netrpeljiviji. Tako su se stvari same od sebe raz-vijale, dok vladika pravoslavnih u Dalmaciji nije postao Nikodim Busović.⁵² Mlečani ga nijesu zvanično priznavali, ali su ga ipak tolerisali.

Pored pravoslavnih i katolika u Dalmaciji je bilo i kršćana. O njima ima samo pomena u relaciji generalnog providura Molina iz 1692. godine. Molin piše: »Na dvije vjeroispovijesti, katoličku i pravoslavnu podijeljen je mje-šoviti svijet. Ipak, postoji i jedna treća vrsta žalosnoga stanja, tako zaslijepljena u vjeri; ima nadimak kršćani, a ne samo da su obrezani, nego su u potpunoj tami i li-šeni svakog pravog vjerovanja«.⁵³

Kršćani su bili bosanski bogumili. I ovi kršćani, koji su u toku morejskog rata došli u Dalmaciju jesu posljed-nji masovniji ostaci bogumila u Bosni. Karakteristično je da su se održali do ovoga vremena! Kršćana u Dalmaciji sigurno da nije bilo mnogo, jer da ih je bilo više o njima bi svakako bilo i više podataka. Iz ovoga pisanja provi-dura Molina vidi se da on dosta zna o kršćanima i da je bio dobro obaviješten o njima i da ove pojedinosti koje je iznio nijesu plod zablude, nego poznavanja stvari.

⁵¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 532, Spalato 28 giugno 1691.

⁵² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 540, Spalato 29 novembre 1699.

⁵³ A. S. V. Collegio V b. 67 Relazione de Alessandro Molin, 10 maggio 1692.

TRGOVINA I OTKUP ROBLJA U MOREJSKOM RATU

U toku ovoga rata razvila se trgovina robljem i otkup, iako ne u tolikoj mjeri kao u doba kandijskog rata. Naročito u ovome ratu bilo je mnogo manje prodavanja roblja izvan Dalmacije. Napadi Morlaka na tursku teritoriju i odvođenje u ropstvo velikog broja lica različitog pola i uzrasta, stvorili su preduslove za trgovinu i otkup roblja. Morlaci nijesu bili plaćeni i izdržavali su se uglavnom od plijena sa turske teritorije. Zarobljeni čovjek mogao se prodati, dati na otkup ili zamijeniti za bližnjega koji se nalazio u ropstvu kod Turaka. Kao radna snaga za Morlake, rob nije predstavljao nikakvu vrijednost. Za Mlečane robovi su imali veliki značaj kao veslači na galijama, koji su svi bili robovi ili osuđenici.

U samoj Veneciji u ovo vrijeme ropstvo nije poznato ni u kojoj formi. Kada je počeo rat, Mlečani su nastojali da regulišu trgovinu robljem i sve druge pojave u vezi s pojavom ropstva u ovome ratu. U prvom redu, u skladu sa svojom politikom zavođenja desetine na zemlju, Mlečani su odmah zaveli desetinu na cio plijen sa turske teritorije, podrazumijevajući i roblje. Ovu odluku donio je Savjet desetorice 6. aprila 1684. godine.¹

Prema tome, još prije objave rata Venecije Turskoj, Mlečani su riješili da zavedu desetinu na roblje. Ubiranje desetine od roblja bilo je teže nego pribiranje iste desetine sa prihoda od zemlje. Morlaci su nastojali da izbjegnu

¹ A. S. V. Sen. secr. f. 104, 7 giugno 1684 in Pregadi.

plaćanje desetine na roblje i plijen. Desetina se plaćala i na roblje koje se prodavalo van Dalmacije. Morlaci su prikrivali plijen, a stoku bi češće prodali prije povratka sa pohoda.² U cilju prikupljanja desetine od roblja, Mlečani su organizovali cijelu administraciju. Već u septembru 1684. izvršen je popis svih robova koje drže Morlaci i uvedena je kontrola otkupa roblja.³ Mlečani su naročito insistirali da od roblja obezbijede veslače na galijama i Senat je u oktobru 1684. naredio generalnom providuru da se od roblja, sposobnog za rad, desetina uzima u ljudima, a od žena, djece i od staraca vlasnici će plaćati desetinu prodajne cijene roba.⁴ Pošto Morlaci nijesu rado predavali desetinu od roblja, providur Valijer naredio je 1685. da se na određenim mjestima roblje odvoji od plijena i izvrši popis.⁵ Predato roblje od desetine Mlečani su odmah slali na galije.

Poslije jedne godine lošeg iskustva sa uzimanjem desetine od roblja, generalni providur Valijer, početkom oktobra 1685. donio je uredbu kojom se reguliše niz pitanja u vezi sa davanjem desetine od roblja. Prvo, u gradskim kancelarijama: Zadra, Šibenika, Trogira i Splita uvedene su posebne knjige za popis vlasnika roblja i robova, sposobnih za rad. Desetina od roblja će se plaćati u ljudima ili novcu, shodno ranijem naređenju Senata. Za sve robe ustanoviće se pasoši i svaka tri mjeseca vršiće se ovjeravanje istih, samo ako su vlasnici roblja isplatili desetinu. Svaki morlački starješina obavezan je da poslije povratka iz pohoda izvrši popis roblja i ostalog plijena i spisak preda mletačkim službenicima. Sajam i prodaja roblja vršiće se u određenim mjestima.⁶ Ovo je prva potpunija uredba u toku ovog rata, kojom su Mlečani nastojali da zavedu punu kontrolu brojnog stanja i prodaje roblja.

Ali nijesu samo Morlaci zarobljavali Turke i njihove podanike, nego češće se događalo da i Morlaci ostanu u

² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521, Zara 27 agosto 1684.

³ Isto, Zara 27 settembre 1684.

⁴ B. Desnica, Istorija II, s. 52.

⁵ Historijski arhiv Zadar (-HAZD), Spisi Pietro Valier, knj. 2 Traù 21 agosto 1685.

⁶ B. Desnica, Istorija II, s. 114—115.

turskom ropstvu. U tom slučaju vršila se zamjena roblja. Da bi se obezbijedilo tursko roblje za razmjenu, providur Valijer krajem septembra 1685. izdao je proglaš kojim se reguliše to pitanje. U slučaju da Morlaci zbog siromaštva ne mogu da se otkupe, to providur naređuje »da ubuduće svaki put kada se u pohodu, borbi ili povlačenju dogodi da neki od naših ostane zarobljen, što bog neće dozvoliti, prije nego se podijeli pljen, da se od istoga izuzme toliko robova ili stvari, koliko je dozvoljeno da se naši oslobođe. I to samo ako se njihovo zarobljavanje dogodi u prilici kada je slušao starješinu, u protivnom moraće se sam otkupljivati.«⁷

Pored uzimanja desetine od roblja i kontrole trgovine, Mlečani su nastojali da sve roblje ostane u državnoj nadležnosti i da se zarobljeni neprijatelji tretiraju kao ratno roblje, a ne kao privatni robovi. Međutim, Morlaci su imali sasvim suprotno shvatanje o tome i smatrali da rob pripada onome ko ga zarobi. Kada su Poljičani u jednom sukobu sa Turcima zarobili mnogo uglednih Turaka, providur je nastojao da ih oduzme od Morlaka s motivacijom da će ih državna vlast sigurnije čuvati i da će Poljičanima dozvoliti da uzmuh roblje i dadu ih na otkup. Ali Poljičani zadržaše roblje »budući da je običaj da roblje koje zarobe Morlaci ostaje na njihovom slobodnom raspolaganju i mogu ga po vlastitom nahođenju dati na otkup, koji po pravilu nije velik«.⁸ Mlečani, ako zvanično nijesu priznavali ovakvo shvatanje svojih podanika i načelno smatrali da roblje može biti samo državno, praktično su tolerisali takvo stanje.

U toku ovoga rata generalni providuri za Dalmaciju donijeli su nekoliko naredjenja, iz kojih se vidi niz pojedinsti o trgovini i otkupu roblja. Morlaci su malo poštivali propise o prijavljivanju roblja. Zato je 1686, krajem jula, generalni providur Kornar naredio da mletački predstavnici prilikom narodne svečanosti ili zbora pročitaju njegov proglaš o prijavi i otkupu roblja. U proglašu se kaže da svi vlasnici roblja u roku od osam dana prijave roblje i da svaka komuna dostavi spisak roblja sa svoga područja u zadarsku kancelariju, gdje će se osnovati cen-

⁷ Isto, s. 113.

⁸ A. S. V. Inq. di Stato b. 275, Spalato 18 luglio 1686.

tralna kartoteka roblja. Providur Kornar propisao je pravila otkupa roblja. Prije odlaska roba u Tursku za kupljenje otkupa vlasnici roblja obavezni su da prijave vlastima odlazak i povratak roba. Da se prodaja i otkup roblja prijavi kancelariji u Zadru i da se tamo navede prodajna cijena i ime kupca, koji je takođe obavezan da prijavi kupovinu roblja. Prodaja roblja van Dalmacije ne dozvoljava se bez odobrenja mletačkih vlasti. Robovi se ne smiju kretati bez pasoša. Ako se rob nađe bez pasoša, biće uhvaćen i strpan na galiju, dok će njegov vlasnik, pored gubitka roba, platiti novčanu kaznu od 100 reala, od kojih će pola pripasti onome ko uhvati roba, a druga polovina državi. Robovima, pod prijetnjom kazne, zabranjuje se iznošenje ma kakvih stvari iz Dalmacije. Novo roblje svaki vlasnik je obavezan da prijavi u roku od osam dana, u protivnom roblje će mu se oduzeti bez ikakve nadoknade. Pasoši za roblje izdavaće se u gradskim kancelarijama, koje su vodile popis roblja.⁹ Ovom uredbom obuhvaćena je prijava i otkup roblja. Evidencija roblja za Mlečane je bilo osnovno pitanje, jer tim osnovnim podatkom lakše je bilo utjerivati desetinu na roblje, koju su Morlaci uvijek izbjegavali da predaju ili plate.

Zbog nepredavanja desetine providur Kornar početkom novembra 1686. naredio je da ubuduće prilikom povratka Morlaka iz akcije ima da se u prisustvu harambaša i ostalih stariešina cio pljen stavi na gomilu i tu obavi prodaja i naplata desetina, u protivnom cio pljen i roblje će se oduzeti. Harambaše su obavezne da sastave spiskove roblja sa unošenjem imena vlasnika, norijekla i cijene roba. Sami vlasnici obavezni su da navedu tačnu prodajnu ili otkupnu cijenu roba, u protivnom roblje će im se oduzeti. Morlacima se bez dozvole predstavnika mletačkih vlasti zabranjuje da upadaju na tursku teritoriju i da prilikom povratka tačno prijave pljen.¹⁰

Svim ovim naređenjima mletačke vlasti su nastojale da obezbijede skupljanje desetine od roblja i plijena, od čega su Mlečani imali dobre prihode. Iz ovih naređenja jasno se vidi kako Mlečani postepeno centralizuju administraciju o roblju. Taj proces centralizacije organa za-

⁹ HAZD. Spisi Girolamo Cornaro knj. 1 Spalato 28 luglio 1686.

¹⁰ Isto, Zara 4 novembre 1686.

duženih za roblje završen je posljednjom uredbom providura Kornara, koji je za vrijeme svoga generalata u Dalmaciji donio najviše naređenja o roblju. Uredbom iz 1688. ponavljaju se ranija naređenja o prijavi roblja. Vlasnici roblja, bilo turskog ili hrišćanskog, obavezni su da u roku od šest dana podnesu predstavnicima mletačkih vlasti spisak roblja sa podacima o kvalitetu roba. Oni koji nabave roblje imaju da to odmah prijave vlastima. Da bi se desetina na roblje tačno davala, određuje se posebni poreznik u Zadru koji će jedini imati pravo da izdaje robovske pasoše. Vlasnicima roblja pasoš se neće izdavati dok ne plate desetinu na roba. Ako se rob nađe bez isprave, odmah će se oduzeti. Na kraju, zabranjuje se ma kojem predstavniku mletačke vlasti da izdaje pasoše pod prijetnjom novčane kazne od 200 dukata.¹¹

Ovim posljednjim naređenjem providura Kornara vlasnici roblja bili su prinuđeni da desetinu na roba plate unaprijed. To se moglo samo naplatiti od muškog roblja, sposobnog za rad, a to je za Mlečane bilo glavno, jer su obezbjeđivali veslače za galije. Od roblja nesposobnog za rad kao: žena, djece i staraca, desetina se nije unaprijed mogla plaćati, jer nije se znala prodajna cijena roba. U tom slučaju mogao je da se plati jedan prosječan predujam.

Robljem su se načelno smatrali svi zarobljenici sa turske teritorije, bez obzira na vjersku pripadnost. Ipak, prema zarobljenim hrišćanima postupalo se drukčije. Roblje katoličke vjeroispovijesti moglo se samo dati na otkup ili u zamjenu. Prema roblju pravoslavne vjeroispovijesti postupalo se strože. Nijesu se prodavali kao roblje, ali su ih Mlečani otkupljivali od vlasnika i slali na galije kao veslače. Tako je krajem maja 1685. providur Valijer izdao proglašenje, kojim se naređuje da svaki vlasnik pravoslavnog roba ima da ga prijavi vlastima, pa ako rob ne može da se otkupi, država će platiti vlasniku roba 200 lira, ako je sposoban za veslo. Prodaja pravoslavnog roblja zabranjuje se bez posebnog odobrenja providura. Providur Valijer motivisao je ovu odluku time što pravoslavni turski podanici i pored tolikih poziva da priđu Mle-

¹¹ Isto, Zara 2 febraro 1688.

čanima nijesu im se pridružili.¹² Ovo su bile represalije, a ne načelan stav prema robovima pravoslavne vjeroispovijesti.

Protiv trgovine hrišćanskog roblja naročito se zalagao papa i Mlečani su o tome morali voditi računa. Mlečanima je Vatikan skrenuo pažnju o toj činjenici i Senat je tražio objašnjenje o prodaji pravoslavnog roblja od generalnog providura Valijera. Providur je početkom 1686. tvrdio da zarobljeni Morlaci, turski podanici ne prodaju se kao roblje i s njima se postupa kao sa ratnim zarobljenicima. Ako zarobljeni Morlaci idu za veslače na galijama, stupaju kao oslobođenici.¹³ Ova tvrdnja nije bila tačna, bar ne u pogledu roblja pravoslavne vjeroispovijesti. Providur Kornar tražio je odobrenje od Senata 1687. godine da može prodati pravoslavno roblje.¹⁴ Venecija nije mogla odobriti ovaj zahtjev najviše zbog Vatikana i katoličkog klera u Dalmaciji.

Cijena roba zavisila je u prvom redu od ugleda zarobljenika i drugih njegovih kvaliteta. O prodajnoj cijeni roba nema mnogo podataka i uglavnom odnose se na ugledne ličnosti. Poznato je da su Poljičani 1686. osamdeset zarobljenih Turaka kupili po 30 reala.¹⁵ Ovdje se radi o prodaji običnog roblja, prema tome, može se smatrati da se prodajna cijena roba u ono vrijeme kretala oko 30 reala. Robovi izvan Dalmacije gotovo nijesu prodavani.

Otkupna cijena zarobljenih uglednih ličnosti bila je ponekad neobično visoka. Jednog nepokretnog turskog agu od 70 godina Morlaci su na javnoj dražbi u četi kupili za 300 cekina. Starac je u toku 14 mjeseci držan i hranjen u lancima.¹⁶ Morlaci su zarobljenog Hasan-bega prodali jednom kapetanu za 1.000 reala, pod uslovom da prilikom otkupa Hasana, pored novca traži još tri roba.

¹² B. Desnica, Istorija II, s. 83.

¹³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 524, Spalato 29 genaro 1686.

¹⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 526, Spalato 8 giugno 1687.

¹⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 525, Spalato 19 luglio 1686. Prilog od 18 jula.

¹⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 526, Zara 3 genaro 1687. Prilog bez datuma.

Međutim, stanovnici iz okoline Splita preoteše Hasana s namjerom da ga zamijene za četiri svoja zarobljenika kod Turaka.¹⁷ I Turci su davali roblje na otkup. Mlečani su jednog svog plemića sa porodicom otkupili po neobično visokoj cijeni od 5.500 cekina.¹⁸

Dok se na trgovinu roblja gledalo kao na običnu povjavu, kao da se prodaje neka životinja ili stvar, u otkupu roblja razvila se jedna posebna etika koja je u ovome kraju praktikovana vijekovima. Ako se mogla izvršiti direktna razmjena roblja, to se odmah radilo, ali takvih slučajeva bilo je vrlo malo. Otkup roblja vršio se po utvrđenoj cijeni između zainteresovanih strana. Otkup se uzimao u novcu, a ponekad u oružju i namirnicama, prema tome kako se zainteresovane strane nagode. Ugovor o otkupu se poštovao i rijetko kad se događalo da jedna od ugovornih strana ne izvrši obavezu. Kada je bio ugovoren otkup Turčina Šain-age Mandića, roba Ivana Radoša, na 2.000 reala i četiri konja, Šainova porodica već je bila položila 800 reala, ali tada je Radoš promijenio odluku i tražio da Šaina zamijeni za svog brata. Ovaj zahtijev nije mogao biti ispunjen, jer se Radošev brat nalazio u Carigradu.¹⁹ Na intervenciju jednog splitskog plemića koji je bio zarobljen od Turaka, koji su mu zaprijetili glavom, ako se ugovor ne ispuni, generalni providur je saslušao Radoša i roba Mandića i presudio da je rob dužan ostatak otkupa isplatiti u roku od mjesec dana i za to vrijeme ima da ostane kod gospodara.²⁰

Rob se puštao slobodno bez ikakve garancije da doneće otkup i rijetko se događalo da neko zloupotrijebi to pravilo. Mlečani su i otkup roblja podvrgli svojoj kontroli iz niz razloga. Na otkup se uzimala desetina, kao i na prodaju roblja. Zatim iz sanitarnih mjera i vojničkih razloga Mlečani su nizom mjera regulisali način otkupa roblja. Već u avgustu 1685. generalni providur Valijer

¹⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 521, Zara 29 agosto 1684.

¹⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 526, Spalato 17 luglio 1687.

¹⁹ B. Desnica, Istorija II, s. 81—82.

²⁰ Isto, s. 82—83.

je naredio da svi robovi koji sa pasošem odlaze u Tursku da donesu otkup, imaju da se kreću određenim putem.²¹

U ovom ratu otkup roblja u Dalmaciji bio je vrlo masovna pojava. Samo za godinu, od oktobra 1684. do oktobra 1685, u Dalmaciji je dato na otkup 520 muškaraca, 98 žena i 46 dječaka. Ovo je samo broj onih na koje je naplaćena desetina, dok je mnogo roblja otkupljeno na koje Mlečani nijesu uzeli desetinu.²² Mlečani su povremeno zabranjivali odlazak robova da donesu otkup, bilo iz sanitarnih mjera, kada je u turskim krajevima vladala kuga, ili iz vojničkih razloga, kada su robovi davali Turcima vojne podatke. Mletačke vlasti saslušavale su gotovo sve robe koji su donosili otkup i na taj način dolazili do važnih podataka vojnog karaktera.

Odlazak i povratak robova iz Dalmacije u Tursku bila je svakodnevna pojava. Pošto se roblje puštalo samo da donese otkup, to su Mlečani izdavali pasoše za roblje, jer od toga su imali znatne prihode. U cilju sigurnog naplaćivanja desetine, providur Molin naredio je 1689. godine da robovi koji se vraćaju s otkupom, prvo svu robu koju nose prijave skupljaču desetine, prije nego robu predaju svome gospodaru. Robovima se zabranjuje izvoz bilo koje robe iz Dalmacije.²³ Ovom mjerom, ukoliko se izvršavala, Mlečani su imali tačan uvid u visinu otkupa roblja. I mrtva glava se otkupljivala, ili za nju plaćala nagrada onome ko je donese, jer je bio običaj da se »mrtve glave plaćaju živim novcem«, kako je to slikovito kazao providur Valijer.²⁴

Položaj roblja koje je u zatočeništvu kod svojih gospodara čekalo na otkup, obično nije bio težak. Njihov položaj zavisio je uglavnom od čovječnosti gospodara. Prema zarobljenim Turcima gospodari su bili strožiji. Prema mletačkim podanicima, robovi su se slobodno kretali i Mlečani su nekoliko puta zabranjivali slobodno kretanje roblja u Dalmaciji. Tako je providur Molin 1689. naredio da kada robovi dobiju pasoš u zadarskoj kancelariji, »imaju odmah da se upute kućama svojih gospodara i da se uzdrže od skitanja po drugim mjestima i za-

²¹ HAZD. Spisi Pietro Valier, knj. 2, Traù 21 agosto 1685.

²² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 523, Spalato 22 ottobre 1685.

²³ HAZD. Spisi Alessandro Molin, Spalato 23 maggio 1684.

branjuje se vlasnicima da ih otpuštaju bez prethodne dozvole mletačkih predstavnika«.²⁵

I pored mletačkih zabrana o slobodnom kretanju roblja, gospodari su ih puštali sa pasošem i roblje se svuda moglo vidjeti. Zato je providur Dolfin početkom 1692. izdao proglašenje u kojem se navodi da gospodari daju slobodu robovima »da skitaju po gradu i mjestima s vojskom«. Zato se zabranjuje svima vlasnicima roblja da pod bilo kojim izgovorom dozvoljavaju izlazak robova iz kuće pod prijetnjom gubitka roba i novčane kazne od 100 reala za svakog roba. Rob koji se nađe izvan mjesta stanovanja svoga gospodara oduzeće se i popisati za galije. Robovi koji idu da donesu otkup moraju prvo dobiti dozvolu od generalnog providura. Poslije povratka da se prijave sanitarnim organima, a odatle pravo da se vrate gospodaru. Naređuje se svima predstavnicima mletačkih vlasti hapšenje roblja koje nađu da skitaju, uz nagradu od 10 dukata za svakog uhvaćenog roba-skitnicu. Tu nagradu imaju da isplate vlasnici uhvaćenog roba.²⁶

Ovim mjerama providur Dolfin je nastojao da vlasnike roblja primora da svoje robe drže zatvorene u kućama. Ipak, rob koji se nađe na ulici u mjestu u kojem živi njegov gospodar ne oduzima se, nego se takav prekršaj plaća novčanom kaznom. Robovi su se mogli dopisivati sa svojim porodicama. Ugledne zarobljene Turke Mlečani su oglašavali državnim robovima. Kada je u Kninu 1688. zarobljeno 20 uglednih Turaka, svi su upućeni u Veneciju.²⁷ Ovu grupu turskih aga, među kojima se nalazio i paša Atlagić, Mlečani zatočiše u Breši. Odlukom Senata petorici najuglednijih Turaka određene su tri sluge na raspoloženje i dodijeljeno 150 dukata mjesечно za izdržavanje svih pet.²⁸ Ovo je bila neka vrsta konfamacije. U svakom slučaju, ovaj primjer pokazuje da se strogo vodilo računa o društvenom položaju i ugledu roba i da je njegovo stanje u ropstvu uglavnom zavisilo od toga. Kakav je bio položaj mletačkih zarobljenika i Mor-

²⁴ B. Desnica, Istorija II, s. 89.

²⁵ Iz dokumenta pod br. 23.

²⁶ HAZD. Spisi Daniel Dolfin knj. 2, bez datuma, početkom 1692. godine.

²⁷ B. Desnica, Istorija II, s. 249.

²⁸ A. S. V. Sen. secr. f. 113, 7 ottobre 1688 in Pregadi.

laka u Turskoj, o tome nemamo nikakvih podataka. S razlogom se može pretpostaviti da su se Turci držali istog principa kao i Mlečani. Poslije rata pristupilo se oslobođenju i razmjeni državnih robova, što se protezalo nekoliko godina.

Izneseni podaci pokazuju da je otkup roblja u doba morejskog rata u Dalmaciji bio vrlo razvijen, dok je trgovine robljem bilo malo. Položaj roba nije bio nesnošljiv, izuzev robova na galijama, koji su okovani provodili dane i noći pored vesala. Ronstvo je u ovome ratu bila pojava izazvana njime. Rob se nije držao da se koristi za rad, nego da se dade na otkup. Ako je nešto rob radio kod gospodara, to je bio kućni rad. Prema tome, položaj roba nije bio nesnošljiv, iako je, bez sumnje, bio težak.

VII

MLETAČKO - DUBROVAČKI SUKOB ZBOG HAJDUKA

U svim tursko-mletačkim ratovima Dubrovnik je ostajao neutralan, ali ti ratovi su redovno dovodili do manje ili veće zategnutosti između Venecije i Dubrovnika. Ni u jednom ranijem tursko-mletačkom ratu Dubrovnik nije bio tako ugrožen od Venecije kao u vrijeme morejskog rata. Dubrovčani su se uspješno suprotstavili mletačkoj politici zaokružavanja i potčinjavanja Dubrovnika i uspjeli da sačuvaju svoju nezavisnost.

Diplomatsku stranu te velike borbe Dubrovnika obradio je Grga Novak u svom radu, Borba Dubrovnika za slobodu, 1683—1699. Ja ču se u svom izlaganju ograničiti na dubrovačko-mletački sukob zbog hajdučkih napada na dubrovačku teritoriju i karavane, posljedice tih napada za dubrovačku trgovinu i druge pojedinosti u vezi s ovim hajdučkim ratom Venecije protiv Dubrovnika.

Naš cilj nije da obuhvatimo sve hajdučke napade na dubrovačku teritoriju ili trgovачke karavane, nego da ukažemo na političke posljedice, nastale između Dubrovnika i Venecije zbog hajdučkih napada. Glavna hajdučka baza u ovome ratu bila je Boka Kotorska, odakle hajduci kao mletački vojnici vrše stalne napade na Hercegovinu. Ono što su bili Morlaci u Dalmaciji u ovome ratu, to su bili hajduci u Boki. Hajduka je bilo još na Hvaru, ali njihove akcije su bile beznačajne. Hajduka je bilo mnogo manje nego Morlaka. Za hajdučke napade na dubrovačku teritoriju zvanična Venecija mogla je uvijek naći izgovor.

Hajdučke akcije iz Boke najintenzivnije su do mletačkog osvajanja Herceg-Novog. U toku ove prve tri godine djelovanja, hajduci su nanijeli veliku materijalnu štetu Dubrovčanima. Hajduci su zaplijenili mnogobrojne karavane, opljačkali mnoga sela na dubrovačkoj teritoriji i ubili mnogo dubrovačkih podanika. Dubrovačka vlada protestovala je kod Mlečana, tražila zaštitu Austrije i pape i preduzimala druge mjere za odbranu od hajdučkih napada. Do kraja 1685. Mlečani su načelno zabranjivali hajducima da napadaju dubrovačku teritoriju. Samo u maju 1684. Mlečani su dva puta zabranjivali hajducima da haraju Dubrovčane.¹

Te zabrane nijesu imale nikakav značaj. Da su Mlečani ozbiljno mislili da spriječe hajduke, vjerovatno da bi u tome uspjeli. Istina, hajdučku samovolju teško je bilo ukrotiti. Protiv hajdučkih napada Dubrovčani nijesu preduzimali posebne mjere, svjesni da su potpuno nemoćni pred daleko brojnijim i hrabrijim protivnikom. Dubrovački podanici borili su se sami protiv hajduka ili postajali njihovi jataci da bi izbjegli hajdučke napade. Dubrovački podanici u junu 1684. ubiše 28 hajduka u Dračevici, a u avgustu preoteše hajducima pljen od 24 natovarena konja i vratiše pljen Turcima.²

Ovaj pokolj hajduka mogao ih je samo ozlojediti da se svete Dubrovčanima i da još intenzivnije napadaju dubrovačku teritoriju i karavane. Česti prolazi hajduka preko dubrovačke teritorije, davali su nominalno pravo Turcima da sumnjiče Dubrovčane da dozvoljavaju hajducima prelaz preko svoje teritorije u turske zemlje. Turci iz Herceg-Novog tužili su se u Carigrad da Dubrovčani pomazu hajduke. Krajem juna 1684. dubrovački Senat je ovlastio svoga poslanika u Carigradu da odbaci neosnovane tužbe Turaka iz Novoga »da mi dozvoljavamo prolaz hajducima da im nanose štete«. Dubrovnik još više strada od hajduka, zaključuje se u uputstvu.³

¹ Š. Ljubić, O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI stoljeća do njihove propasti, Rad knj. 53, s. 180.

² Isto, s. 181.

³ Jovan Radonić, Dubrovačka akta i povelje, knj. IV—1, Beograd, 1941, s. 20.

Krajem avgusta 1684, kada su hajduci oteli jedan karavan žita koji je išao za Herceg-Novi, dubrovački podnici napadoše hajduke, preoteše pljen i vratiše ga Turcima iz Novoga. Senat je iskoristio ovu činjenicu i dao instrukcije svome poslaniku Barki u Carigradu da obesnaži optužbe Novljana, koji bi trebalo »da se hvale s nama, a ne da nas kleveću, kao što čine« i da Turci iz Novoga optužuju Dubrovčane za ono što im čine hajduci.⁴

Zbog stalnih hajdučkih napada Senat je ovlastio svojeg poslanika u Veneciji Mihaila Bobaljevića da skrene pažnju mletačkoj vladi da »ova skela ne bude uz nemiravana i da se dozvoli slobodan prolaz robe naših trgovaca«.⁵ Dubrovčani preduzeše korake i kod pape i preko svoga poslanika u Rimu zamoliše papu da utiče na Mlečane da hajduci prestanu sa napadima na karavane koji idu za Dubrovnik.⁶ Za svaki napad hajduka na dubrovačku teritoriju ili karavan, Dubrovčani su redovno protestovali kod vanrednog providura u Kotoru i generalnog providura Dalmacije.

Kada su hajduci počeli da napadaju i dubrovačko brodovlje, Senat je smatrao za oportuno da papu upozna s tom činjenicom i svome poslaniku pri Vatikanu dao potrebne instrukcije.⁷

Rat je prekinuo trgovinu između Venecije i Turske i jedina luka na Jadranu preko koje su Mlečani i u ratu održavali trgovачke odnose sa Turskom bio je Dubrovnik. Venecija je sprovela ekonomsku blokadu turskih trgovaca, ali ne i robe. Robu turskog porijekla dubrovački ili drugi trgovci mogli su uvoziti u Veneciju. Takođe, Mlečani su uvozili robu u Tursku preko Dubrovnika. Početkom 1685, Dubrovčani su promijenili carinsku stopu na mletačku robu i to na molbu Mlečana, »da se učini moguće da se zadovolje i još sa štetom za ovu carinu«.⁸ Kao što vidimo, Dubrovčani su pokazivali mnogo predušretljivosti prema Mlečanim.

⁴ Isto, s. 42—43.

⁵ Državni arhiv Dubrovnik (-DAD) Lett. e com. di Pon. knj. 33. Ragusa 3 luglio 1684, s. 246.

⁶ Isto, Ragusa 3 luglio 1684, s. 247—248.

⁷ Isto, knj. 34, Ragusa 10 novembre 1684. s. 8.

⁸ J. Radonić, n. d., s. 59.

Obazrivost Dubrovnika prema Mlečanima nije spasila dubrovačku teritoriju od napada hajduka. Kada su početkom marta 1685. hajduci opljačkali jedan karavan i opustošili niz sela na dubrovačkoj teritoriji, Dubrovčani uputiše Vladislava Bunića kod generalnog providura da protestuje zbog napada hajduka. U instrukciji Buniću stoji: »Sada vidimo da nijesu ostavili nedirnut nijedan kraj ove države koji nijesu oštetili ... kažite da su hajduci izabrali ovu državu za njihovo stalno stanovanje i u njoj vrše svaku veliku svirepost sa pljačkom i drugim nasiljem i doveli su do očajanja naše podanike«, koji su postali žrtva jednog svirepog nasilja. Dalje se nalaže Buniću da kaže providuru da nije dobro da hajduci prolaze preko dubrovačke teritorije i zadržavaju se na njoj, jer Turci bi mogli okupirati Dubrovnik, s motivacijom da unište hajduke, a to ne bi bilo dobro ni za Veneciju.⁹

Povodom ovog posljednjeg hajdučkog napada Dubrovčani se požališe i austrijskom kancelaru Stratmanu moleći ga da uzme Dubrovnik u zaštitu od hajdučkih napada. Dubrovčani navode u pismu kancelaru da hajduci ne »samo da su prekinuli trgovinu ovog grada, nego takođe uništili veći dio države«.¹⁰

Dubrovčani se nijesu samo žalili na hajduke po raznim evropskim prestonicama nego su i skidali hajdučke glave. Početkom marta Dubrovčani preoteše od hajduka jedan karavan. Tom prilikom ubijeno je nekoliko hajduka. Krajam marta 1685. osam stotina dubrovačkih podanika pod komandom tri plemića napadoše jednu hajdučku četu i ubiše nekoliko hajduka. Mlečani su tvrdili da su Dubrovčani tri glave ubijenih hajduka uputili trebinjskom kapidžibaši i drugim Turcima, da su dvije glave ubijenih hajduka istakli na gradskim zidinama i da su raspisali cijenu od 100 dukata za svaku hajdučku glavu.¹¹ Istina, Dubrovčani su se rijetko odupirali hajducima, ali kada su to radili, pokazivali su istu svirepost kao i hajduci. Krajam marta 1685. Senat je naredio generalnom providuru da se ne napadaju karavani koji dolaze iz Bosne u Dubrovnik, jer je dubrovačka skela vrlo korisna za

⁹ Isto, s. 58—59.

¹⁰ Isto, s. 61.

¹¹ Š. Ljubić, n. d., s. 182.

Veneciju.¹² Uskoro, Venecija u skladu sa svojom opštom politikom pritiska na Dubrovnik mijenja svoj stav i prelazi u krajnje neprijateljstvo prema Dubrovčanima. Početkom decembra 1685. kotorski providur naredio je hajducima i Peraštanima da na moru i na kopnu napadaju Dubrovnik.¹³ Hajduke nije trebalo mnogo ni podsticati na to.

Prvih mjeseci 1686. godine hajduci su počeli sa pljačkom po ostrvima i kopnu na dubrovačkoj teritoriji i počinili niz nedjela. Sredinom aprila Senat je uputio Feliksa Sorkočevića u Veneciju s nalogom da prikaže Sinjoriji sve štete koje su im naneli hajduci i da kaže da hajdučima »nikada nije bio zabranjen prolaz na štetu zajedničkog neprijatelja, kada nijesu nanosili štete našim podanicima i karavanima, budući da je takva namjera i jasna zapovijest njegove uzvišenosti (dužda) izražena njegovim dukalom«, i da su čak hajduke snabdjevali namirnicama na svojoj teritoriji.¹⁴ I ovaj put su Dubrovčani nastojali da Mlečanima prikažu da Dubrovnik nikada nije preuzeo nijedan neprijateljski akt. Očito da je ova dubrovačka argumentacija bila vrlo slaba.

U isto vrijeme Dubrovčani uputiše jednog svog plemića kod generalnog providura sa istim zadatkom da ga uvjere da se hajducima ne zabranjuje prolaz preko dubrovačke teritorije. Ako providur bude zahtijevao prolaz za hajduke, da odgovori, da je Senat spremam da to prihvati pod uslovom da hajduci prilikom prolaza ne nanose štete dubrovačkim podanicima.¹⁵

Dok su Dubrovčani u diplomatskim odnosima sa Mlečanima zbog hajduka pokazivali suzdržljivost i umjerenost o hajducima, dotle kad se tuže papi, hajduke predstavljaju kao najveće zločince. Ni ovaj put Dubrovčani nijesu propustili priliku da se ne požale papi. Dubrovčani pišu papi da su hajduci pokazali toliko svireposti prema dubrovačkim podanicima kao najveći neprijatelji hrišćanstva. »Nedavno su uništili sela, zapalili naselja, opljačkali bezbroj kuća i na najsvirepiji način ubili više lica«. I ovaj put Dubrovčani mole papu da ih uzme u zaštitu.

¹² Isto, s. 183.

¹³ Isto, s. 184.

¹⁴ J. Radonić, n. d. s. 156—160.

¹⁵ Isto, s. 161—162.

Jasno je da su Dubrovčani u svojim tužbama na hajduke morali malo da pretjeruju da bi odgovornim ličnostima skrenuli pažnju na jednu pojavu koja je bila zaista štetna za Dubrovčane.

Napadi hajduka na dubrovačku teritoriju ne prestaju, ali nijesu onako masovni kao u početku rata. Dubrovčani i dalje protestuju kod Mlečana, ali bez ikakvog uspjeha. Početkom septembra 1686. Senat piše generalnom providuru Kornaru i kaže: »Vidimo da je drskost ovih zlikovaca sada dovela do formalne opsade ovoga grada«.¹⁶ Početkom januara 1687. Dubrovčani uvjeravaju kotorskog providura da »mi nijesmo nikada branili prolaz hajducima preko ove države u sultanovu zemlju« i da su tolerisali mnoge svireposti hajduka.¹⁷ Dubrovčani su uvijek isticali taj argumenat pred Mlečanima. Dubrovčani su bili nemični da spriječe prolaz hajduka preko svoje teritorije i tu svoju nemoć prikazivali su Mlečanima kao dokaz blagonaklonosti prema njima. Istina, Dubrovčani kad su mogli, a to je bilo vrlo rijetko, gonili su i ubijali hajduke. Početkom marta 1687. Dubrovčani ubiše u Slanom 22 hajduka a 14 uhvatiše i zatvoriše.¹⁸

Dok se dubrovačka vlada borila protiv hajduka, njeni podanici sarađivali su sa hajducima. Početkom marta 1687. dubrovački podanici iz Konavala zajedno sa hajducima uputiše se u pljačku prema Trebinju. Tom prilikom ubijeno je sedam Turaka. Dubrovčani odmah uputiše jednog svog poslanika hercegovačkom paši da ne javi Porti o učešću dubrovačkih podanika u ovom napadu na Turke.¹⁹

Pored napada bokeljskih hajduka, dubrovačku teritoriju napadali su stanovnici Makarske i Primorja, i ako ne tako često kao hajduci. U takvim okolnostima, Senat sredinom juna 1687. naredi svome poslaniku u Beču da zamoli papskog kardinala i španskog ambasadora da se zauzmu kod cara da se spriječe hajdučki napadi na dubrovačku teritoriju. Ti napadi, stoji u uputstvu Senata, nijesu

¹⁶ DAD. Lett. e com. di Pon. knj. 36, Ragusa 2 settembre 1686. s. 206.

¹⁷ Isto, Ragusa 30 genaro 1687, s. 276.

¹⁸ Š. Ljubić, n. d., Rad knj. 54, s. 68.

¹⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 526 Di galera nell'acque d'Almissa 13 marzo 1687.

»nezgode koje se rijetko događaju... nego neprekidna pustošenja i pljačkanja, često praćena sa nehumanim svirepostima«.²⁰ Od kraja 1687. jenjavaju napadi hajduka na dubrovačku teritoriju, ali mletačko napredovanje u Hercegovini, Dubrovnik je dovelo u još teži položaj.

Sredinom novembra 1687. Mlečani zauzeše Carine, a još ranije osvojili su Zubce. To su bili glavni prolazi kuda je išla sva dubrovačka kopnena trgovina. Padom Carina Senat je bio svjestan da je Dubrovnik ostao u nekoj vrsti opsade »kojom mogu nas umoriti od gladi«.²¹ Takođe, Mlečani su dobro znali šta predstavljaju Carine i Zubci u njihovim rukama za dubrovačku trgovinu. Generalni providur Dolfin pisao je kasnije: »Zbog istog razloga bijaše važan položaj Carina, a isto tako i onaj Zubaca. Kada je ovaj prolaz zatvoren spriječena je bujno cvatuća trgovina gradu Dubrovniku, koji sada na nj gleda kao na najoštiju draču zarinutu u svoje srce«.²² Od pada Carina sva dubrovačka kopnena trgovina došla je pod mletačku kontrolu, što je predstavljalo krajnju opasnost za slobodu Dubrovnika.

Hajduci su i dalje napadali dubrovačku teritoriju, ali mnogo manje nego ranije. Dubrovčani i ovom prilikom traže zaštitu pape i drugih ličnosti koje ih mogu pomoći. Osim toga, Dubrovčani nastoje da ne izazivaju hajduke i sredinom novembra 1695. upućuju jednog svog plemića u Konavle s nalogom da objavi proglose u kojima je stajalo da dubrovački podanici »pod orijetniom smrtne kazne ne smiju nanositi štetu hajducima i njihovoj imovini, nego da s njima žive u dobrom susjedstvu«²³. I pored težnje Dubrovčana da ne izazivaju hajduke, ovi su nekoliko puta napadali dubrovačku teritoriju.

Napadi hajduka teško su pogodili dubrovačku teritoriju. Rezimirajući posljedice hajdučkih napada u jednom uputstvu svome izaslaniku koji je krajem marta 1696. upućen kod generalnog providura Dalmacije Dolfina, dubrovačka vlada navodi da su hajduci od početka rata dubro-

²⁰ J. Radonić, n. d. s. 252.

²¹ Isto, s. 300.

²² Dr. Grga Novak, Borba Dubrovnika za slobodu, Rad knj. 253, s. 135.

²³ DAD. Lett. e com di Pon. knj. 40 Ragusa 19 novembre 1695, s. 236.

vačkim podanicima nanijeli mnogo štete »da se sa istinom može reći da nije ostala nijedna njihova kuća koja nije opljačkana, paljena ili ljudi ubijeni«.²⁴

Osim hajduka i drugih mletačkih podanika, ponekad su i Turci pljačkali dubrovačku teritoriju. Kada su trebinjski Turci krajem februara 1685. opljačkali dubrovačko selo Joševicu, Dubrovčani odmah uputiše jednog izaslanika kod bosanskog paše u Sarajevo. Izaslanik je dobio instrukcije da kaže da »ova pljačka i s jedne i s druge strane najzad će opustošiti svu ovu državu, a mi ne možemo naći dovoljno snage da to spriječimo«.²⁵

Hajdučki napadi na dubrovačku teritoriju i karavane kompromitovali su položaj Dubrovnika prema Turcima, kao vazala i neutralne zemlje. Dubrovčani su se naročito plašili da se na Porti nešto ne sazna o saradnji njihovih podanika sa hajducima. Kada su, krajem marta 1685, dubrovački poslanici s dankom upućeni na Portu, kazano im je da, ukoliko neko od Turaka bude postavio pitanje učešća dubrovačkih podanika sa hajducima u pljačkanju turske teritorije, kažu da je Dubrovnik jače osjetio hajdučke napade nego turska zemlja.²⁶ Iduće godine krajem jula u Carigrad su upućeni poslanici Gradić i Bučić. Senat im je dao uputstvo, kako da odgovore, ako veliki vezir bude zahtijevao da Dubrovčani zabrane hajducima prolaz preko svoje teritorije. U uputstvu je stajalo da kažu »da naše snage nijesu takve da bi mogli spriječiti njihova iskrcavanja u mjestima gdje hoće i da idu u štetu u obližnju sultanovu zemlju, jer kada bi imali takve snage ne bi dozvolili da naša država ostane razrušena od njihovih tolikih pljačka, paljenja cijelih sela i ubistva naših podanika«.²⁷ Dubrovčani nijesu imali mnogo neprilika sa Turcima u ovom ratu. Sva opasnost za Dubrovnik dolazila je od Mlečana.

Pored napada hajduka na kopnu, Mlečani su napadali i pljenili dubrovačko brodovolje na Jadranu. U avgustu 1684. opljačkana je jedna dubrovačka galija kod Hvara

²⁴ Isto, knj. 41 Ragusa 25 marzo 1696, s. 8.

²⁵ DAD. Lett e com. di Lev. knj. 64 Ragusa 28 febrero 1685, s. 188.

²⁶ J. Radonić, n. d., s. 66.

²⁷ Isto, s. 184.

koja se vraćala iz Ankone za Dubrovnik. Na galiji je bilo osam bosanskih trgovaca sa robom kojima je oduzeta roba i novac.²⁸ Mlečani su ometali i slobodno ribarenje dubrovačkih ribara i tražili od njih danak na ribarenje. Zato dubrovačka vlada krajem juna 1685. uputi jednog svog izaslanika kod generalnog providura da mu kaže da se na ribarenje »nije nikada davao i nikad se nije zahtijevao nikakav danak«.²⁹

Kada su mletački napadi na dubrovačko brodovlje toliko učestali, Senat početkom juna 1690. zamoli papu da interveniše kod Mlečana da prestanu sa hvatanjem dubrovačkih brodova.³⁰ Sredinom septembra iste godine Dubrovčani se ponovo obratiše papi protiv Mlečana, koji otimaju dubrovačke brodove i drže u opsadi Dubrovnik »sa svih strana blokirani«, da ni ptica ne može prodrijeti u ovu državu. Dalje, Dubrovčani navode da Mlečani nastavljaju sa još većim neprijateljstvom, »da možemo reći da nas tretiraju kao otvorene neprijatelje, i nije ostalo ništa drugo, nego da okrenu topove da tuku ovaj grad«.³¹ Dubrovčani se obratiše i španskom ambasadoru u Beču da interveniše kod cara da ih uzme u zaštitu od mletačkih brodova koji stalno prave neprilike dubrovačkoj skeli.³²

Na tolike proteste Dubrovčana, generalni providur Dolfin, sredinom oktobra 1692. izdao je proglašenje kojim se mletačkim podanicima zabranjuje da nanose štete »ili kakvi bilo drugi neprijateljski akt i (vrše) loš postupak prema podanicima i dobrima Dubrovnika«.³³

Pored neprilika od mletačke flote, Dubrovčani su stradali i od ulcinjskih gusara, koji u ovome ratu nijesu pokazali mnogo aktivnosti. Ulcinjani su nekoliko puta upadali u Jadran i nanijeli znatne štete Mlečanima. Zbog toga je generalni providur 1696. godine napao Ulcinj ali bez uspjeha.³⁴

²⁸ DAD. Lett. e com. di Pon. knj. 33 Ragusa 28 agosto 1684, s. 270.

²⁹ Isto, knj. 34 Ragusa 27 giugno 1685, s. 94'—95.

³⁰ J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje, knj. IV—2 Beograd 1942, s. 12—13.

³¹ Isto, s. 48—49.

³² Isto, s. 60.

³³ HAZD. Spisi Daniel Dolfin knj. 2 16 ottobre 1692.

³⁴ A. S. V. Inq. di Stato b. 275 Spalato 26 giugno 1696.

Šteta koju je pretrpjela dubrovačka pomorska trgovina u ovome ratu bila je daleko manja od štete na kopnu koju su im nanijeli hajduci. Dubrovačka kopnena i pomorska trgovina u ovome ratu znatno je opala, ne toliko zbog napada hajduka, koliko zbog opštih prilika na Balkanu. Prodor Austrijanaca do Skoplja, pustošenje Srbije i Bosne kao i opšte vojničko i privredno rasulo Turske uticalo je na smanjenje dubrovačke trgovine.

Rat je prekinuo trgovinu dalmatinskih gradova sa zaleđem i Dubrovnik je ostao jedina izvozna luka na Jadranu. Preko Dubrovnika Mlečani su održavali trgovinu sa Turskom, a takođe i direktnim putem, ali u znatno smanjenom obimu. Pošto je Dubrovnik monopolisao svu trgovinu koja je sa Balkana išla na Jadran, to je pogađalo interes bosanskih i hercegovačkih trgovaca. Zato su neki hercegovački trgovci u ljetu 1692. godine tražili od Porte da otvori skelu na Gabeli. Pošto je skelu morala voditi neutralna zemlja, francuski ambasador u Carigradu pristao je da se otvori francuski konzulat u Gabeli.³⁵ Dubrovčani odmah preduzeše korake kod Turaka i Austrijanaca da spriječe otvaranje skele u Gabeli.

I pored intervencije Dubrovčana skela je u Gabeli otvorena. Sredinom januara 1693. u Gabelu je stigao Jani Milo, porijeklom Grk, koji je nekada bio konzul u Draču i koji je u Gabelu išao da vrši tu istu dužnost u ime Francuske. Odmah po dolasku konzul Milo obratio se generalnom providuru i obavijestio ga o svojoj misiji. Konzul izražava nadu da Mlečani neće napadati trgovce koji dolaze u Gabelu i da brodovi koji plove za Gabelu ističu bijelu zastavu kao što je slučaj u Draču.³⁶

Mlečani nijesu bili za otvaranje skele u Gabeli, nego na svojoj teritoriji, smatrajući da će od skele imati znatne koristi. Bosanski i hercegovački trgovci nastojali su da se otvori skela, makar i na mletačkoj teritoriji. U avgustu 1693. kod generalnog providura dodoše predstavnici bosanskih trgovaca koji u pismenoj formi izjavile pod kojim uslovima će trgovati sa Mlečanima i da se skela otvori u Norinu na mletačkoj teritoriji. Generalni providur po-

³⁵ J. Radonić, n. d., knj. IV—2, s. 190.

³⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 534 Zara 24 februaro 1693. Prilog od 13 januara.

staviće u Norinu jednog mletačkog činovnika koji će rukovoditi trgovinom. Trgovci će robu isključivo upućivati u Veneciju i to samo mletačkim brodovima i plaćaće carinsku taksu na robu koja se uzimala na carinama, ili po 12 lira na svaki tovar bez obzira na vrednost robe u tovaru. Ovom prilikom jedna grupa bosanskih trgovaca mletačkim brodovima uputi robu u Veneciju.³⁷ Međutim, mletački Senat nije dozvolio da se otvori skela u Norinu.³⁸ Tako je propao ovaj pokušaj otvaranja skele na Neretvi. Da je Senat odobrio otvaranje skele, Turci sigurno ne bi pristali da skela bude na mletačkoj teritoriji.

Ovih godina Turci su preduzeli energične mjere protiv mletačkih trgovaca u Turskoj. Početkom 1694. godine sultan je izdao hatišerif, kojim se naređuje da se iz Turske protjeraju »svi Venecijanci i njihovi brodovi koji se nalaze ovdje (u Carigradu). Da od sada u buduće pod bilo kakvim izgovorom i zastavom ne mogu dolaziti pod prijetnjom konfiskacije i ropstva«. Međutim, i pored ove zabrane, mitom carigradskog kajmakama, Mlečani su za nekoliko mjeseci i dalje dolazili brodovima u Carograd i druge turske luke.³⁹ Uskoro sultan je naredio da se svi Mlečani protjeraju iz Turske.⁴⁰ Tako je učinjen kraj mletačkoj trgovini u Turskoj u toku ovoga rata.

³⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 535. Di galera acque di Ragusi Vecchio, 22 agosto 1693 i prilog molbe adi 16 agosto 1693 in Zaostrog.

³⁸ A. S. V. Sen. secr. f. 123, 17 settembre 1693 in Pregadi.

³⁹ A. S. V. Inq. di Stato b. 426, Riceputa 13 marzo 1694.

⁴⁰ Isto, 18 aprile 1694.

VIII

KARLOVAČKI MIR, RAZGRANIČENJE I POSLIJERATNE PRILIKE U DALMACIJI

Od velikog poraza pod Bečom 1683. godine Turska je i dalje trpjela neuspjeh za neuspjehom. Turska nije više imala snage da se brani, ali ni saveznici da je dokrajče. Poslije niza poraza Turci su početkom 1687. godine pokušali da traže mir. Veliki vezir uputio je jednog poslanika caru s predlogom o miru. Turski poslanik se vratio u Beograd 16. februara 1687. godine. Car je odbio da sam pregovara o miru i kazao Turcima da će i ubuduće tako postupiti, ukoliko ne budu tražili mir od svih članova lige. Poslije povratka turskog delegata iz Beča u Beogradu je održan divan i svi su se složili da se traži mir. Samo se čekalo odobrenje sultana, ali on nije htio da čuje za mirenje.¹

Turska je grcala u rasulu i nemoći. Stanje Turske najbolje je okarakterisao dubrovački poslanik Luka Barka početkom aprila 1688. godine. Barka piše: »Ako ovaj strašni rat potraje nekoliko godina, što je vrlo vjerovatno, biće posljednji slom ovoga Carstva u Evropi. Nedostaje novac, vojska neposlušna, svuda bune i nered, kako u Aziji tako u Evropi, upropašćeni podanici, smanjeni državni prihodi, nedostatak ljudi na upravi«. Svi žele mir, ali niko se ne usuđuje da o njemu govori.² U takvim uslovima opštег propadanja države, jedan dio trezvenijih Turaka bio je za mir. Krajem juna 1688. godine Barka je

¹ A. S. V. Inq. di Stato b. 275 Traù 18 marzo 1687.

² J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje knj. IV—1, s. 363.

pisao o raspoloženju Turaka za mir. »Vidim da je ova vlada mnogo raspoložena za mir. Ne znam kako će to shvatiti vladari.«³

Iduće godine Turci su ponovo tražili mir. Saveznici predložiše da se pregovara na bazi uti possidetis, ali Turci odbiše ovaj predlog. Zatim Turci pokušaše da odvoje Veneciju od saveznika i u maju 1689. godine predložiše joj separatni mir, što je Senat odbio.⁴ Bilo je pokušaja mirenja i 1693. godine ali bez uspjeha.⁵ Tek poslije smrti sultana Ahmeta koji je umro od hidropizije 6. februara 1696. godine u Carigradu, kada je na presto došao Mustafa II, moglo se uspješnije pregovarati o miru.⁶

Posredovanjem Engleske već 1696. godine došlo je do oživljavanja mirovnih pregovora. Početkom iduće godine veliki vezir predao je memorijal engleskom ambasadoru Pedžetu. Turci su pristali na uti possidetis, s tim da Transilvanija ostane pod zajedničkim protektoratom sultana i cara kao što je ranije bilo. Da se tvrđava Petrovaradin sruši i da austrijsko-turska granica ide preko Broda, Iloka i Požege. Sva navedena mjesta će se evakuisati.⁷ U Beču turski odgovor je ocijenjen kao prihvatljiv, ali austrijski car i poljski kralj još u aprilu 1698. godine nijesu prihvatali princip uti possidetis i za Veneciju. Zato je Senat dao instrukciju svome ambasadoru u Beču da traži audijenciju kod cara i zahtjeva da uti possidetis ima da se primjeni i na Veneciju, odnosno da Republici pripadne sva teritorija koju je osvojila u toku rata.⁸ Car nije mogao zaobići ovaj opravdani zahtjev Mlečana i 1. juna 1698. godine Leopold I izdao je deklaraciju u ime saveznika, kojom se potvrđuje spremnost članova svete Lige da pregovaraju s Portom na bazi uti possidetis, preko posrednika, pod uslovom da Turci poštuju taj princip. Saveznici će na kongresu svi zajedno i svaki posebno potpisati mirovni ugovor

³ Isto, s. 400.

⁴ Amy A. Bernardy, *Venezia ed il Turco nella seconda metà del secolo XVII*, Firenze 1902, s. 91—92.

⁵ Isto, s. 103.

⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 536 Narenta 25 aprile 1695. Prilog: Adrianopoli 14 febraro 1695.

⁷ I libri commemoriali della Repubblica di Venezia, registri tomo VIII, Venezia 1914. s. 76.

⁸ Isto, s. 76.

sa Turskom.⁹ Sredinom juna 1698. godine Senat je opunomoćio ambasadora Rucinia da potpiše preliminare mirovnih ugovora, s tim da se odredi mjesto pregovora i dadu pismene izjave o uslovima pregovora.¹⁰ Poslije ovih proceduralnih pitanja austrijski i mletački predstavnici tražili su od Porte da sultan dade pismenu izjavu da kao uslove mirovnih pregovora prihvati formulu uti possidetis.¹¹ Na ovaj zahtjev, sultan Mustafa II izdao je turskim punomoćnicima dokumenat kojim prihvata uti possidetis.¹²

Poslije svih svršenih pripremnih radova za otvaranje mirovnog kongresa u Karlovcu, Mlečani su odredili za punomoćnika Karla Rucinia.¹³

Rad mirovnog kongresa u Karlovcima, što je dobro poznato iz literature, nas ovdje ne interesuje. Mi ćemo samo ukazati na odluke mirovnog ugovora između Venecije i Turske, koje se tiču Dalmacije.

Princip uti possidetis na mirovnom kongresu u Karlovcima nije dosljedno primijenjen na Veneciju. U toku rata Mlečani su osvojili južnu Hercegovinu i potpuno zaukržili dubrovačku teritoriju. Mlečani su nastojali da zadrže osvojenu teritoriju u Hercegovini ali u tome nijesu uspjeli. Morali su da popuste i Dubrovnik je i dalje ostao da se graniči sa Turskom. Poslije dužeg rada zajednički tekst mirovnog ugovora u Karlovcima potpisana je 26. januara 1699. godine. Mletački punomoćnik nije potpisao ugovor u Karlovcima nego nekoliko nedjelja kasnije u Beogradu. Mirovni ugovor sa Venecijom sultan je ratifikovao tek 15. aprila 1701.

Mirovni ugovor između Turske i Venecije imao je 32 člana. Ovdje ćemo ukazati samo na one članove koji se tiču Dalmacije. Osmi član mirovnog ugovora glasi: »U Dalmaciji tvrđave: Knin, Sinj i Čitluk sa Gabelom, budući da se sada nalaze u posjedu mletačke Republike ostaće u mirnom posjedu u vlasti iste«. Istim članom određeno je da se povuku prave linije od tvrđave Knina do Vrlike i dalje do Sinja, Zadvarja i Čitluka, kao granična linija u Dalmaciji. Članom desetim određeno je da

⁹ Isto, s. 77.

¹⁰ Isto, s. 79.

¹¹ Isto, s. 79—80.

¹² Isto, s. 82.

¹³ Isto, s. 85.

će Venecija zadržati sva mesta u Boki koja je držala poslije rata.¹⁴ Članom devetim garantuje se graničenje između Dubrovnika i Turske. »Teritorije i Kotari dubrovačke države biće u nastavku teritorija i okruga Visokog carstva, odstranjujući svaku zapreku koja sprečava komunikaciju zemalja spomenute Sinjorije sa zemljama samoga carstva«.¹⁵ Dalje, ugovorom je određeno da obadvije strane odrede komesare za razgraničenje koji će početi rad 22. marta. Članom 13 dozvoljava se Turskoj i Veneciji da mogu na svojoj graničnoj teritoriji obnoviti stare tvrđave, ali ne smiju podizati nove.¹⁶

Shodno odluci mirovnog ugovora, Senat je 25. februara 1699. odredio Đovania Grimania, komesara za razgraničenje u Dalmaciji.¹⁷ Tih istih dana, odnosno 20. februara sultan je uputio ferman Halil-paši, bosanskom vezиру, i dao mu opšte instrukcije, u smislu mirovnog ugovora, o razgraničenju u Dalmaciji. Kad se završi razgraničenje, postaviće se granični znaci na pogodnim predmetima: drveću, stijenama, potocima i rijekama, a gdje nema nekog vidnog znaka podići će se gomila, postaviti kolčevi ili stubovi.¹⁸ Rad na razgraničenju u Dalmaciji počeo je tek u junu 1699. godine.

Čim je u Veneciji primljena vijest o potpisivanju mirovnog ugovora u Karlovcima, Senat je naredio generalnom providuru da se u Dalmaciji obustave neprijateljstva na kopnu i na moru i da se izbjegava svaki sukob mletačkih podanika sa turskim. Isto tako zabranjuje se napadanje dubrovačke teritorije i karavana.¹⁹ Takođe i bosanski paša izdao je proglašenje prekidu neprijateljstva i zabranio turskim podanicima da napadaju mletačku teritoriju.²⁰

¹⁴ Eugenio Mussati, *Storia d'un lembo di terra*, vol. III, Padova 1888, s. 56—60.

¹⁵ G. Novak, n. d., s. 162.

¹⁶ Eugenio Mussati, n. d., s. 56—60.

¹⁷ *Commemoriali*, tom VIII, s. 93—94.

¹⁸ A. S. V. Com. estraord. in Dalm. f. 701 Dalle tende nella campagna vicina à Stermizza 9 giugno 1699. Prilog: sultanov ferman, pisan u Drinopolju 20. februara.

¹⁹ A. S. V. Sen. secr. f. 133, 7 febraro 1699 in Pregadi.

²⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 539. Zara 16 febraro 1699. Prilog: pismo bosanskog paše, primljeno 13. februara.

Praktično, neprijateljstva u Dalmaciji prekinuta su u toku 1698. godine, ali, sve do potpisivanja mirovnog ugovora, trajalo je ratno stanje. Po uputstvu iz Venecije generalni providur je naredio da se u cijeloj Dalmaciji proslavi dan mira. Providur Močenigo naredio je svim morlačkim starješinama da zabrane Morlacima upadanje na tursku teritoriju i da parosi svake prve nedjelje u mjesecu pročitaju proglaš o prekidu neprijateljstva.²¹

Mletački komesar za razgraničenje Grimani stigao je u Split aprila 1699. i početkom maja obavijestio bosanskog pašu da je određen od svoje vlade za šefa delegacije za razgraničenje u Dalmaciji i Albaniji.²² Uskoro je stigao u Bosnu turski komesar za razgraničenje Osman-agu. Grimani je odmah uputio u Travnik tumača Karlia sa pismom u kurtoaznu posjetu Osman-agi.²³ Turski komesar je odgovorio i saopštio Grimaniu da će uskoro preći iz Travnika u Livno.²⁴ Osman-agu stigao je u Livno 24. maja i odatle pismom predložio Grimaniu da se sastanu u Kninu.²⁵ Krajem maja mletački komesar prešao je iz Splita u Sinj i u Livno uputio dragomane Karlia i Albertia sa instrukcijama da ugovori mjesto i vrijeme sastanka sa turskim komesarom. Osman-agu je predložio da se prvi sastanak održi u subotu 6. juna i ostavio Grimaniu izbor mjesta za sastanak. Mletački komesar odredio je Strmicu iznad Knina kao mjesto sastanka, što je turska delegacija prihvatala.²⁶

Mletačka komisija za razgraničenje prva je stigla u Strmicu. Nekoliko sati kasnije stigao je i Osman-agu u pratnji turske delegacije. Grimani je uputio nekoliko ljudi da pozdrave Osman-agu, a zatim ga je lično posjetio.²⁷ Prve dvije nedjelje rada mješovite tursko-mletačke komisije za razgraničenje prošle su u saglasnosti i komisija je izvršila razgraničenje u dužini od 18 milja. Na tom dijelu

²¹ Isto, Zara 16 febrero 1699.

²² A. S. V. Com. estraord. in Dalm. f. 701, Spalato 3 maggio 1699.

²³ Isto, Spalato 8 maggio 1699.

²⁴ Isto, Spalato 23 maggio 1699.

²⁵ Isto, Spalato 27 maggio 1699. Prilog: pismo Osman-age.

²⁶ Isto, Sign 2 giugno 1699. Prilozi pisama.

²⁷ Isto. Dalle tende nella campagna vicina alle torre di Stermizza, 8 giugno 1699.

granice postavljena je 21 gomila, pored drugih graničnih znakova i komisija je uskoro prešla iz Strmice na izvor Cetine.²⁸ Razgraničenje je počelo od Debelog brda kod Knina pravom linijom prema Sinju.

Kada je komisija došla do razgraničenja do sinjske tvrđave, došlo je do razmimoilaženja između mletačke i turske delegacije. Mirovnim ugovorom bilo je određeno da sve tvrđave koje pripadnu Veneciji budu udaljene sat hoda od turske teritorije. Ugovorom nije bilo precizirano da li će oko gradova biti povučena prava ili polukružna linija. Bosanski vezir obratio se Grimaniu i iznio svoje mišljenje u vezi sa razgraničenjem oko gradova. Po tumačenju Halil-paše, ako bi se oko gradova povukla prava linija, onda bi Veneciji pripalo više teritorije, a ako se povuče polukružna linija, onda bi to bilo kao neki jezičak na turskoj teritoriji.²⁹ Grimani je odgovorio Halil-paši da formulacija jedan sat hoda od svake tvrđave povučeno pravom linijom ili polukružnom »ne može se sužavati bez izmjene mirovnog ugovora«. Grimani smatra da spor treba riješiti na prijateljski način i obratiti se carskom predstavniku kao posredniku i na kraju kaže »sve teškoće koje se pojavljuju ne mogu izmjeniti našu dobru saglasnost«.³⁰

Zbog nesporazuma koji je nastao između mletačke i turske komisije za razgraničenje oko povlačenja granične linije iza tvrđave, komesari se obratiše za uputstva svojim vladama.³¹ Takođe delegati su tražili posredovanje carskog komesara Luidia koji se ograničio samo na izjavu da se obadvije strane doslovno pridržavaju mirovnog ugovora o razgraničenju.³²

Mješovita tursko-mletačka komisija za razgraničenje u očekivanju instrukcija od svojih vlada, privremeno je obustavila rad do kraja avgusta. Kada su komesari dobili uputstva, odmah je nastavljen rad na razgraničenju i početkom septembra povučena je granična linija od Knina do Vrlike i započeto razgraničenje od Vrlike prema

²⁸ Isto. Dalla campagna vicina alle sorgente di Cettina, 26 giugno 1699.

²⁹ Isto, 28 giugno 1699.

³⁰ Isto, Pismo Grimanija Halil-paši.

³¹ Isto, 5 luglio 1699 i prilozi: pisma Grimanija i Halil-paše.

³² Isto, Nell'accampamento di Serb, 24 agosto 1699.

Sinju.³³ Prilikom povlačenja granične linije na ovom sektoru, komesar Grimani je nastojao da Podtravnik pripadne Veneciji i podijelio je 300 cekina raznim turskim delegatima u komisiji.³⁴ I kasnije u toku rada na razgraničenju Mlečani su uvijek otvarali kesu kada je nešto zapinjalo, ili kada je trebalo da dobiju povoljniju graničnu liniju. Do kraja oktobra 1699. komesar Grimani podijelio je Turcima 1.900 cekina. Ova poveća suma novca nije bila uzaludna.

Komisija za razgraničenje radila je vrlo uspješno i do kraja septembra razgraničenje je završeno do Vrgorca. Poslije povlačenja granične linije do Zadvarja, turski komesar Osman-aga zahtjevao je od Mlečana evakuaciju i predaju svih mjesta koja su razgraničenjem pripadala Turcima. Grimani je odgovorio da je spreman da prihvati predlog svog turskog kolege, ali ga nije ostvario.³⁵ U razgraničenju na sektoru Čitluka došlo je do manjeg razmimoilaženja, ali i to je uspješno savladano. Granična linija ostavila je Klek Mlečanima.³⁶ Tako je za dosta kratko vrijeme izvršeno razgraničenje od Knina do Neretve. Još je bilo ostalo da se izvrši razgraničenje prema dubrovačkoj teritoriji i Boki Kotorskoj.

Rad na razgraničenju na ovim sektorima bio je otežan zbog krupnih razmimoilaženja između mletačke i turske komisije i rad na razgraničenju praktično je bio obustavljen za duže vreme. Mlečani su nastojali da zadrže osvojenu teritoriju u zaleđu Dubrovnika, što je bilo u suprotnosti sa devetim članom mirovnog ugovora. Osim toga, Mlečani su otezali sa evakuacijom Hercegovine. Turci su bili vrlo uporni i odlučno su odbijali rad na razgraničenju u Boki prije nego što se izvrši razgraničenje prema Dubrovniku i evakuiše niz mjesta u Hercegovini. Bosanski paša izričito je naredio Osman-agu da kada komisije pređu na razgraničenje u okolini Dubrovnika ima da se doslovno primijeni deveti član mirovnog ugovora

³³ Isto, Dalle tende verso Sign, 7 settembre 1699.

³⁴ A. S. V. Inq. di Stato b. 396 Dalle tende verso Sign, 8 settembre 1699.

³⁵ A. S. V. Com. estraord. in Dalm. f. 701 Dalle tende à Grahovaz nelle vicinanze di Duare, 26 settembre 1699. Prilog: pismo od 26 septembra.

³⁶ Isto, Dalle tende à Gradatz 28 ottobre i 31 ottobre 1699.

da dubrovačka teritorija graniči sa Turskom, »kao što je bilo u vrijeme prije rata«.³⁷

Pošto su Mlečani odugovlačili sa evakuacijom teritorije koja je razgraničenjem imala da pripadne Turskoj, to je rad mletačko-turske komisije bio obustavljen za punu godinu. Cijela ta godina prošla je u praznoj i kurtoaznoj prepisci između Grimania sa Osman-agom i bosanskim vezirom. Tek krajem oktobra 1700. pošto su Mlečani pristali da evakuišu sva mjesta koja su razgraničenjem imala da pripadnu Turcima, mletačko-turska komisija produžila je rad.³⁸ Tada je za kratko vrijeme dovršen rad na razgraničenju. Kada je sve bilo završeno, određen je 14. februar 1701. kao dan svečanog potpisivanja zapisnika o razgraničenju u Dalmaciji i Boki Kotorskoj.³⁹ Tako je, skoro tri godine poslije potpisivanja mirovnog ugovora u Karlovциma, napon izvršeno razgraničenje u Dalmaciji. Instrument o razgraničenju sultan je ratifikovao tek sredinom decembra 1703. godine. To je jedan vrlo opširan dokument sa tačnim navođenjem objekata ili mjesta kuda je išla mletačko-turska granica u Dalmaciji.⁴⁰ Ova granična linija u Dalmaciji nazvana je linija Grimani po imenu mletačkog komesara za razgraničenje.

Dok je mješovita tursko-mletačka komisija radila na razgraničenju, mletačke i turske vlasti u Dalmaciji i Bosni preduzimale su izvjesne mjere za sređivanje stanja i početka normalizovanja poslijeratnih prilika na mletačko-turskoj granici u Dalmaciji. Mlečani preuzeće sve mjere za oživljavanje trgovine dalmatinskih gradova, a naročito Splita sa Bosnom. Popravljeni su lazareti i da bi osigurali prolaz karavana za Split, Mlečani organizovaše oružane pratinje uz karavane. Oživljavanje trgovine Herceg-Novog sa zaleđem išlo je vrlo sporo zbog čestih napada Crnogoraca i drugih na karavane u Hercegovini.⁴¹

³⁷ A. S. V. Inq. di Stato b. 426. Dalle tende à Tugge in Popovo 7 novembre 1699. Prilog: pismo bosanskog paše.

³⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 542 Spalato 28 ottobre 1700.

³⁹ A. S. V. Com. estraord. in Dalm. f. 703. Castel Nuovo 24 febraro 1701. Prilog od 14 februara.

⁴⁰ A. S. V. Prov. soprintendenti alla camera dei confini, Dalm. Uscocchi, Levante, b. 248.

⁴¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 539, Zara 1 aprile 1699.

Razgraničenje u Dalmaciji dovelo je do manjih pomjeranja stanovništva sa onih pograničnih krajeva koji su pripali Turcima. Mnoge morlačke porodice poslije povlačenja granice pređoše na mletačku teritoriju. Senat je krajem septembra 1699. stao na stanovište da se prime sve izbjeglice koje napuštaju Tursku i pomoći ih da se smjeste.⁴² Sa Cetine prešlo je mnogo porodica u Dalmaciju i providur Močenigo ih je naselio u Hmuk, gdje su dobili zemlju i pomoć u namirnicama.⁴³

Poslije razgraničenja na Neretvi jedan dio Zažablja pripao je Turcima i 80 porodica odmah je prešlo iz Zažablja na mletačku teritoriju. Veliki broj porodica doselio se u Dalmaciju iz srednjeg i donjeg Popova.⁴⁴ Po procjeni Mlečana do kraja novembra 1699. oko 3.000 lica izrazilo je želju da se preseli u Dalmaciju. Jedan dio je već bio došao dok su drugi čekali da se presele. Mlečani su imali velikih teškoća oko ovih doseljenika poslije mira, jer nije bilo dovoljno slobodne obradive zemlje da im se podijeli. Tako su Mlečani bili prinuđeni da jedan dio ledina koje su služile za ispašu mletačke konjice, podijele doseljenicima, ali to nije moglo zadovoljiti potrebe tolikog broja ljudi.⁴⁵ Doseljavanje turskih podanika u Dalmaciji trajalo je za cijelo vrijeme rada mletačko-turske komisije za razgraničenje. Turci, da bi spriječili ovo iseljavanje svojih podanika, objavili su punu amnestiju za sve Morlake, ali to nije imalo velikog efekta. Kada je komisija završila razgraničenje, Mlečani su zabranili primanje turskih podanika u Dalmaciju i generalni providur izdao je proglašenje u tom smislu.⁴⁶

Poslije razgraničenja pogranične turske paše energetično su zahtijevale da mletački podanici ne pelaze na tursku teritoriju u cilju obrađivanja zemlje i napasanja stoke. Hercegovački Redžep-paša obratio se guvernaduru Zadvarja i Vrgorcu sa zahtjevom da mletačkim podanicima ne dozvoli da obrađuju zemlju na turskoj teritoriji.

⁴² A. S V Sen. secr. f. 135 26 settembre in Pregadi 1699.

⁴³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 540. Spalato 11 ottobre 1699.

⁴⁴ Isto, Spalato 9 novembre 1699.

⁴⁵ Isto, Spalato 29 novembre 1699.

⁴⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 542. Sebenico 2 aprile 1701. Prilog: proglašenje od 1. aprila.

Paša piše: »Sada Vam dajemo na znanje da ubuduće ne dozvoljavate vašim ljudima prelaz turske granice, da niko ne može da ore sultanovu zemlju ili napasa stoku na njoj. Ne može biti da stanuju u principovoj državi i da rade sultanovu zemlju i služe se njegovim pašnjacima«. Paša prijeti, ako se nađe ijedan mletački podanik da obrađuje zemlju ili napasa stoku na turskoj teritoriji, stoka i poljoprivredni inventar će mu se oduzeti, a on lično biti izveden pred njega. Ako neki Turčin na svoju ruku dozvoljava mletačkim podanicima da rade na turskoj teritoriji, paša prijeti da će mu glavu srubiti. Da bi se izbjegle komplikacije zbog prelaska mletačkih podanika na tursku teritoriju, generalni providur Močenigo izdao je proglašenje kojim se Morlacima zabranjuje da obrađuju zemlju i napasaju stoku na turskoj teritoriji.⁴⁷ Močenigo je pozvao sve morlačke glavare i objasnio im zašto je morao zabraniti prelaz na tursku teritoriju. Morlačke starještine su kazale da ljeti moraju izgoniti stoku na turske planine, jer ljeti nema dovoljno vode u Dalmaciji, i da će oni sami bez posredovanja mletačkih vlasti urediti pitanje ispaše sa Turcima. Providur je shvatio ove argumente, ali je pretpostavljao, da bi ljeti sa stokom na izdig u turske planine pošlo oko 3.000 lica, sa rizikom da zbog osvete ili drugih incidenata, ne dođe do krvoprolaća sa Turcima što bi komplikovalo tursko-mletačke odnose.⁴⁸

U Veneciji su znali kakav značaj ima ljetna ispaša za Morlake i Senat je naredio generalnom providuru da se sporazumi sa bosanskim i hercegovačkim pašama, da Morlaci ljeti izdižu sa stokom na tursku teritoriju, ali da se sporazum postigne, »na potpuno privatn način i bez ikakve državne obaveze«.⁴⁹

Pitanje ljetne ispaše za Morlake je bilo osnovno pitanje privređivanja. Bez ljetne ispaše nema stočarstva, koje je bilo osnovna privredna djelatnost Morlaka. Turci su to dobro znali i dozvoljavali su Morlacima da se sele u Dalmaciju, ali bez prava napasanja stoke na turskoj teritoriji. Veći dio Morlaka da bi izbjegli turske zabrane

⁴⁷ Isto, Sebenico 2 aprile 1701. Prilozi: pisma Redžep-paše od 17. januara i proglašenje providura.

⁴⁸ Isto, Sebenico, 2 aprile 1701.

⁴⁹ A. S. V. Sen. secr. f. 138, 23 aprile 1701 in Pregadi.

ljetne ispaše, podijeliše porodice na dva dijela, od kojih je jedan dio živio na turskoj, a drugi na mletačkoj teritoriji.⁵⁰

Prelaz tursko-mletačke granice u Dalmaciji bio je otežan administrativnim zabranama Turaka. Bosanski paša izdao je buruntiju 21. marta 1701. da niko ne smije prelaziti mletačko-tursku granicu bez pasoša. Svaki putnik mora imati pasoš od svojih vlasti. Ko se uhvati bez putne isprave, biće predat svojim vlastima. Paša ponavlja zbranu da pogranični Turci dozvoljavaju ispašu na turskoj teritoriji.⁵¹ Ako su Mlečani nastojali da Morlaci nađu mogućnosti za ljetnu ispašu na turskim planinama, odlučno su bili protiv toga da njihovi podanici obraduju zemlju na turskoj teritoriji i Senat je početkom septembra 1701. zabranio Morlacima da sklapaju ugovore s Turcima o obradi njihove zemlje.⁵² Bosanski paša vrlo strogo je primjenjivao naređenje o zabrani ispaše mletačkim podanicima na turskoj teritoriji. Turci su zaplijenili stoku nekih mletačkih podanika sa Cetine koji su napasali stado preko granice. Vlasnici stoke potvrdili su pred mletačkim vlastima, da su ih turski komandanti pustili na vjeru da pređu tursku granicu i da su usmeno sklopili ugovor o ispaši uz novčanu naknadu Turcima. Takođe neki iz Vrlike uhvaćeni su na turskoj teritoriji i vraćeni nazad sa stokom.

I Mlečani i Morlaci znali su što znači ljetna ispaša za stoku. Morlaci su pokazali spremnost da preko mletačkih vlasti isplate Turcima za raniju ispašu i da ubuduće redovno plaćaju za ispašu na turskoj teritoriji.⁵³ Turci su bili nepopustljivi i često su plijenili stoku mletačkih podanika, zatečenu na svojoj teritoriji.

U takvim okolnostima generalni providur Močenigo više puta je savjetovao Morlacima da smanje stočni fond, »ali oni se oglušavaju na te riječi, smatrajući stoku, što je u istini tačno, za najveću i najbolju podlogu življenja i odijevanja njihovih porodica«. Mnogi bi radije prešli u

⁵⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 542. Zara 3 giugno 1701.

⁵¹ Isto, Prilog: pašina buruntija.

⁵² A. S. V. Sen. secr. f. 137 6 settembre 1701 in Pregadi.

⁵³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 544. Zara 18 giugno 1702.

Tursku, nego se lišili svoga stada, kaže providur. Močenigo, da bi na neki način riješio pitanje ljetne ispaše, postigao je sporazum sa austrijskim komandantima Like o ispaši stoke Morlaka u Dalmaciji. Austrijske vlasti su dozvolile da mletački Morlaci mogu napasati stoku u Lici i Krbavi. Nesumnjivo, ovo je bilo značajno, ali samo za jedan dio Morlaka blizu austrijske granice, dok se Morlaci sa Cetine i udaljenijih mjesta nijesu mogli koristiti ispašom u Lici i Krbavi.⁵⁴ Tako je pitanje ljetne ispaše za Morlake samo djelimično bilo riješeno. Nedostatak ljetne ispaše tišće Morlake sve do kraja mletačke vladavine u Dalmaciji.

Stočarstvo je poslije Karlovačkog mira postalo glavna privredna grana na kopnu u Dalmaciji, iako je ova pokrajina imala malo uslova za razvoj ove privredne djelatnosti. Mnoštvo stoke u Dalmaciji navelo je na pomisao generalnog providura Močeniga da bi se u Dalmaciji mogla podići radionica grubog vunenog platna, jer je vune bilo dovoljno.⁵⁵ Njegov nasljednik Marin Zane smatrao je da bi se mogla podići jedna fabrika šalitre, jer je sirovine u vidu stočnog izmeta bilo dovoljno.

Stočarstvo u Dalmaciji bilo je skoro nomadskog karaktera. Morlaci su stoku držali uvijek napolju bez obzira na vrijeme. Ljeti su izgonili stoku na ispašu obično izvan Dalmacije. Na mletačkoj teritoriji nijesu imali određena boravišta, nego su često mijenjali mjesta ispaše. Ipak najduže su se zadržavali ondje gdje su mislili iduće godine da siju.⁵⁶

Problemi koji su se pojavili u toku rata u Dalmaciji, dugo vremena poslije rata ostali su neriješeni. Agrarno pitanje u Dalmaciji, ostalo je i dalje osnovno pitanje jednog dijela seljačkih masa. Obradive zemlje dobrog kvaliteta u Dalmaciji bilo je malo. Zemljoradnja je bila vrlo zaostala, jer je zemlja primitivno obrađivana. To je bio osnovni uzrok niske poljoprivredne proizvodnje u Dalmaciji.

⁵⁴ Isto, Zara 18 giugno 1702.

⁵⁵ A. S. V. Collegio V b. 68. Relazione de Alvise Mocenigo 22 genaro 1703.

⁵⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. b. 545, Spalato 29 decembre 1703.

Već u toku rata došlo je do zahvatanja najboljih zemalja od strane bogatijih i uglednijih ličnosti. Pošto se zemlja dijelila po barjacima, mnogobrojne porodice bile su upisane pod zastavu nekoliko harambaša, tako da su imale zemlje u raznim mjestima, dok je jedan dio Morlaka bio bez zemlje. Osim toga, stari podanici pokazivali su pretenziju za dobijanjem zemlje u novoosvojenim krajevima. Vanredni komesar Kapelo smatrao je da bi svakom gradu trebalo dodijeliti određenu obradivu površinu od osvojenih zemalja. Bilo je preostalo dosta državnih livađa za ispašu zbog čega je dolazilo do čestih sukoba između dalmatinskih komuna i Kapelo je smatrao da bi ove livađe trebalo izdijeliti među opština. Pošto je sva zemlja u osvojenim krajevima proglašena državnom, Kapelo je predlagao Senatu da država izvrši rasprodaju zemlje od čega bi blagajna imala velike koristi, »ali u Dalmaciji nema novca, niti ljudi koji mogu vršiti investicije, osim malih suma, pa i ovo sa teškoćama«.⁵⁷

Venecija nije mogla izvršiti rasprodaju zemlje u Dalmaciji iz ekonomskih i političkih razloga. Prvo u samoj Dalmaciji nije bilo kupaca, a mletačko plemstvo nije dolazilo u Dalmaciju da se naseljava. Osim toga, takvim mjerama bili bi pogodeni svi Morlaci, a na to se Venecija nije smjela usuditi, jer to bi moglo izazvati teške političke posljedice.

Nedostatak obradive zemlje u Dalmaciji, što je više proisticalo zbog nepravilne podjele, nego prenaseljenosti, i dalje je primoravalo jedan dio Morlaka da uzimaju pod zakup zemlju turskih aga. Istina, ta pojava nije česta i Mlečani su odlučno zabranjivali svojim podanicima da obrađuju tursku zemlju.

Morlaci kao cjelina i dalje su poslije rata ostali van kontrole i domaćaja mletačkih vlasti. Mlečani nijesu mogli preduzeti nijednu praktičnu mjeru da pritegnu Morlake. Providur Valijer smatrao je da bi serdare i glavne morlačke starješine trebalo naseliti po gradovima, jer tako bi se preko njih uticalo na Morlake.⁵⁸ Dovođenje morlačkih glavar u gradove bilo bi praktički utamničenje i oni

⁵⁷ Museo Correr, MSS. Cod. Morosini 484 No. 8.

⁵⁸ Isto, MSS. Cod. Morosini 489. No. 21. Relazione di Pietro Valier circa primo novembre 1700.

bi postepeno prestali da budu narodne starješine. U tom slučaju Morlaci bi izabrali druge glavare. Malo kasnije generalni providur Marin Zane pisao je da Morlacima ne bi trebalo dozvoliti da sami biraju svoje starješine, jer oni uvijek izaberu »najbuntovnjega«. Po mogućnosti trebalo bi uticati na Morlake da izaberu pogodnu ličnost sa mletačkog stanovišta.⁵⁹ Mlečani su i u ratu i poslije rata smatrali da su morlački glavari bili glavna prepreka mletačkoj vlasti u podvrgavanju i kontroli Morlaka.

Morlački glavari su bili izraz društvenog stanja i shvatanja morlačkih masa i oni su takvi morali biti, neposlušni i nezavisni od mletačkih vlasti, zato što je bilo takvo i društvo koje su oni predstavljali, a ne za to što su bili glavari. Način života Morlaka bio je osnova njihova odnosa prema Mlečanima. Morlaci, rasuti po poljima, brdima i planinama Dalmacije i van nje, lako pokretljivi sa svojim stadima, bez stalnog boravišta, izmicali su kontroli mletačkih vlasti. Bio je vrlo mali broj sela u kojima su se Morlaci stalno nastanili. Providur Marin Zane tačno je primijetio da Morlaci »žive razbijeni i slobodni bez ikakve potčinjenosti«, i dalje piše: »Ova sloboda je najveći potsticaj njihove neobuzdanosti i ispoljava se u zločinima i krađama, tako da je teško ili nemoguće pronaći krvce«.⁶⁰

Mlečanima nije bilo mnogo stalo što se Morlaci međusobno ubijaju i kradu, nego što su gubljenjem kontrole nad njima gubili prihode od desetine. Karakteristično je da je desetina od zemalja novog osvojenja 1697. godine iznosila 202.690 lira, a tokom 1699. svega 167.870 lira, što je bilo manje 35.120 lira. Do ovoga pada došlo je zbog slabosti u prikupljanju desetine i nepostojanja katastra.⁶¹ Mlečanima je bilo teško izraditi katastar, baš zbog toga što nikada nijesu ni znali gdje Morlaci žive. Tako su Mlečani imali vrlo malo prihoda od desetine na zemljoradnju i stočarstvo, iako se najveći dio stanovništva na kopnu u Dalmaciji bavio tim privrednim granama.

I dalje najveće prihode državna blagajna imala je od monopola na so. Od takse na trgovinu najviše se uzimalo

⁵⁹ A. S. V. Collegio b. 68. Relazione de Marin Zane, 1 agosto 1705.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Venezia, Museo Correr, MSS Cod. Morosini 489 (9). Zara 10 genaro 1700.

na prodaju volova. Trgovina dalmatinskih gradova u odnosu na predratni obim znatno je opala. Pored ratnih puštošenja na Balkanu za Mlečane je poslije rata skoro potpuno opala kao izvoznik cijela Slavonija i Ugarska. Turska se nalazila u nazadovanju ili kako je Marin Zane kazao: »Istina Turska nije u cvijetnom stanju prošlih vremena«.⁶²

No i pored svih slabosti poslijeratnih prilika, Dalmacija, izuzev dalmatinskih gradova, nalazila se u boljem položaju nego prije morejskog rata. Broj stanovništva osvojenjem znatnih teritorija i još više dolaskom Morlaka popeo se na oko 110.000 ljudi, što je za oko 40.000—50.000 više nego pred rat.⁶³ Za uvijek Turci su odbačeni od dalmatinskih gradova ispred kojih su se nalazili puni vijek i po.

⁶² Iz dokumenta pod br. 59.

⁶³ A. S. V. Collegio V b. 68. Relazione de Alvise Mocenigo
22 genaro 1703.

IX

ZNAČAJ I POSLJEDICE MOREJSKOG RATA ZA ISTORIJU NAŠIH NARODA

Bečki, odnosno morejski rat imao je veliki značaj za istoriju naših naroda, daleko veći nego ijedan raniji rat hrišćanskih država protiv Turske. Karlovačkim mirom Turska je napravila najveće teritorijalne ustupke u svojoj istoriji. Austrija je dobila cijelu Ugarsku bez Banata, Slavoniju, Srem do linije Mitrovica — Slankamen i cijelu Liku. Tako je jedan veliki dio naših naroda prešao ispod turske pod austrijsku vlast. Turska je konačno prestala da predstavlja opasnost za hrišćanske države. Od Karlovačkog mira hrišćanske države nastupaju ofanzivno protiv Turske, odnosno od tada počinje međunarodna podjela Osmanskog carstva. Ove velike teritorijalne izmjene u srednjoj Evropi i na Balkanu imale su prvorazredni značaj za dalji istorijski razvoj naših naroda.

Mlečani su i pored sve svoje slabosti, zahvaljujući Morlacima znatno proširili svoje posjede u Dalmaciji. To je bilo najveće teritorijalno proširenje Venecije u Dalmaciji. Ako je bečki rat imao sudbonosni značaj za cijelo naš narod preko Save i Dunava i u Lici, morejski rat imao je isto takav značaj za Dalmaciju. Ovaj rat imao je velike posljedice i za ostale naše pokrajine koje su i dalje ostale pod turskom vlašću, a najviše za susjedne turske oblasti, za Bosnu i Hercegovinu.

Rat svete Lige protiv Turske doveo je do niza posljedica u turskom carstvu u Evropi, a najviše u onim krajevima, kuda su prošle hrišćanske armije ili su bili pod

stalnim udarom savezničke vojske. U tom pogledu najviše promjena došlo je u zapadnoj Bosni, koja je gotovo potpuno ostala raseljena i razorena. Skoro sve hrišćansko stanovništvo zapadne Bosne prešlo je u Dalmaciju, dok je muslimansko stanovništvo dobrim dijelom sasjećeno.

Napadi Morlaka na Bosnu i Hercegovinu doveli su do teških razaranja i pada proizvodnih snaga. Strašne morlačke čete sistematski su rušile i palile sve na turskoj teritoriji. Od Zmijanja do Gacka nije bilo ni jednog sela i zaseoka kojega Morlaci nijesu opljenili i zapalili. Najteži udar za Turke bio je bjekstvo ogromnog broja turskih podanika na mletačku teritoriju. Za dugo vremena poslije rata Turci u zapadnoj Bosni bili su bez radne snage i turške age morale su da zasuču rukave i sebi hljeb zarađuju.

Za Dalmaciju morejski rat bio je posljednje iskušenje. Odmah u početku rata Mlečani su otklonili opasnost od dalmatinskih gradova. Rat se vodio daleko od gradova, kulturnih i ekonomskih centara Dalmacije. Ni ostale teritorije Dalmacije nisu stradale u ratu, izuzev nekih mjesta. Iako je Dalmacija bila siromašna, narod nije mnogo patio od gladi i drugih nedaća kao u Bosni i na Balkanu uopšte. Morlaci sa velikim krdima stoke spasili su Dalmaciju od gladi.

Na cijeloj turskoj teritoriji na Balkanu od početka do kraja rata vladala je oskudica i glad. Već u ljetu 1683. godine, kada je ogromna turska armija marširala ka Beču, nastala je velika oskudica namirnica i skupoča u cijeloj Bosni i Srbiji.¹ Krajem godine u Beogradu je vladala takva oskudica da je svijet umirao od gladi. Zavladao je veliki pomor. Svakodnevno u Beogradu je umirao veliki broj ljudi od gladi i mnogi leševi mogli su se vidjeti pored cesta i na ulici.² Skupoča je bila velika i za jedan dan života u Beogradu bilo je potrebno četiri do pet reala.³

¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518. Zara 4 luglio 1683.

² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. b. 519. Zara 19 gennaio 1684. Prilog: pismo tumača Tarsije iz Beograda od 20. decembra 1683.

³ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 518. Zara 19 decembre 1683. Prilog: pismo tumača Tarsije od 30. novembra.

Primjera radi navećemo da je jedan real imao 120 aspri, a u doba mira nadnica jednog radnika iznosila je od 10 do 15 aspri; oka sira stajala je 8—10 aspri; oka ribe 9—12 aspri.

Skupoća i nemaština zahvatile su i Bosnu. Jedan mletački povijerenik piše iz Sarajeva krajem 1683. godine da u gradu »namirnice su skupe i svaki dan žito poskupljuje, star košta 24 lire (mletačke) i dalje poskupljuje«.⁴

Ako je ovakvo stanje u Turskoj bilo u početku rata, onda je sasvim razumljivo da se u toku rata samo moglo pogoršavati. U Bosni je vladala stalna glad. Bijeda je dosta puta primoravala Turke da napadaju mletačku teritoriju da bi nešto ugrabili za hranu. Zimi 1690. godine u Bosni je vladala strašna glad. U Sarajevu je »takva nestaćica namirnica da ponekad na noć umire sto lica. Jedna oka žita prodaje se po jedan real i pošto je oskudica u mesu, hrane se konjetinom«, kaže jedan očevidac. Novac iz prometa je gotovo isčezao. Zato je bosanski paša primorao građanstvo Sarajeva da preda bakarno posuđe od kojega je namjeravao da iskuje sitan bakarni novac.⁵ U Bosni »izuzev dobrostojećeg dijela stanovništva većina se hrani posoljenom travom.«⁶

Iste godine, kada je u Bosni vladala najžešća glad, izbila je kuga u Sarajevu, Mostaru, Banjaluci i Gračacu. Uskoro je kuga zahvatila mletačke gradove Knin i Sinj. Generalni providur izdao je najstroža naređenja da se obustavi četovanje na turskoj teritoriji i prelaz robova iz Turske.⁷ Uskoro se kuga proširila u Gacku, Foči, Plevljima, u okolini Popova i Trebinja, u Podgorici, Skadru i Bušatima. Opaka zaraza je najžešće kosila u Sarajevu i Mostaru. Od primorskih gradova kuga je zahvatila samo Šibenik i susjedna ostrva.⁸ Kuga je u Šibeniku uskoro prestala, dok je u turskim krajevima harala do proljeća 1691. godine.⁹ Od kuge stradalo je mnogo svijeta u Bosni i Hercegovini.

⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 519. Zara 2 genaro 1684. Prilog: pismo Ivana Dragulovića, primljeno u Zadru 30. decembra 1683.

⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 530. Zara 4 febrero 1690. Prilog: saslušanje Nikole Kozorovca od 4. februara.

⁶ Isto, Spalato 15 aprile 1690.

⁷ Isto, Spalato 18 i 19 luglio 1690.

⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 531. Spalato 28 agosto 1690.

⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 532. Spalato 15 giugno 1691.

Rat je doveo do prekida trgovine između Bosne i dalmatinskih gradova, što je pogodilo obadvije strane, ali mnogo više Bosnu nego Dalmaciju. U raznim gradovima Bosne gomilala se velika roba, koju trgovci nijesu mogli nigdje izvesti. To je dovelo do stečaja mnoge bosanske trgovce. Hrišćanski trgovci iz Sarajeva češće su molili generalnog providura da im dozvoli da robu, preko Dubrovnika izvezu u Veneciju. U cjelini, morejski rat imao je daleko težih posljedica za Bosnu i Hercegovinu nego za Dalmaciju.

Najveći značaj morejskog rata za Dalmaciju jeste u mletačkom teritorijalnom proširenju, morlačkom ratovanju i naseljavanju Dalmacije. To su bili trajni rezultati koji su imali odlučujući značaj za posljednji vijek istorije Dalmacije pod mletačkom vlašću. Morlaci, kao jedinstvena masa pravoslavnih i katolika, odnosno kasnije Srba i Hrvata, dali su odlučujući doprinos u borbi protiv Turaka u ovome ratu u Dalmaciji. Oni su naselili mnoge krajeve Dalmacije i živjeli pomiješano u nizu naselja. Zajedno su se borili, istu muku mučili i u jednoj crkvi bogu se molili. To jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda u Dalmaciji iskovano je u zajedničkoj oslobodilačkoj borbi protiv Turaka.

Ta velika borba hrvatskog i srpskog naroda protiv Turaka, pružila je bogat izbor motiva narodnim pjevačima, koji su kroz narodnu junačku pjesmu ovoga kraja, ovjekovječili morlačku borbu. Narodna pjesma nikada ne gubi stvarnu vezu sa istorijskim zbivanjem, pogotovo ako je stvarana neposredno poslije događaja kao što je bio slučaj u morejskom ratu u Dalmaciji. Još su savremenici uočili da Morlaci o svim važnijim događajima naprave istoriju u desetercu. Splitski nadbiskup pisao je 1684. godine: »Budući da je običaj ovoga naroda da priča u stihovima najznačajnije događaje koji mu trebaju, sastavili su u stihovima istoriju njihova dolaska pod vlast Republike«.¹⁰

Morlaci su pjevali o sebi i za sebe i nije ih mnogo interesovala istorija svoga dolaska pod mletačku vlast. Narodni pjevač opjevao je borbu i morlačke podvige protiv Turaka. To je osnovni motiv uskočkog ciklusa narodne

¹⁰ A. Theiner, Vetera monumenta slavorum meridionalium, tom II, Zagabriae 1875, s. 222.

poezije, koja je potpuno očuvala suštinu istorijskog zbiranja. Morlačka borba u vrijeme morejskog rata preko narodne pjesme, daleko je prešla okvir prostora i vremena kada je vođena. Narodna pjesma koja je opjevala morlačku borbu vijekovima će moćno uticati na jačanje duha otpora protiv turskog osvajača i formiranje nacionalne svijesti srpskog i hrvatskog naroda u svim našim krajevima pod turskom i austrijskom vlašću. To je bila trajna tekovina morlačke borbe u vrijeme morejskog rata, koja je ušla u riznicu naše nacionalne kulture.

OBJAŠNJENJE MANJE POZNATIH RIJEĆI I POJMOVA

Alajbeg je zapovjednik turske konjice u jednom pašaluku, odnosno ovdje u Bosni.

Beglerbeg je upravnik beglerbegluka i zapovjednik spahijske vojske u beglerbegluku. Rumelijski beglerbeg u ovo vrijeme imao je pod svojom upravom: Grčku, Albaniju, Makedoniju, Bugarsku i veći dio Srbije.

Bijelj je vuneni pokrivač, napravljen od predene grube vune. Bijelj je služio za pokrivanje i ogrtanje.

Buljubaša je zapovjednik buljuka ili manje vojne jedinice, obično po 100 ljudi.

Buruntija ili **bujurdlija** je pismena zapovijest velikog vezira, beglerbega ili sanžakbega.

Čehaja je beglerbegov zamjenik. Takođe i paše su imale svoje čehaje ili zamjenike.

Čauš je oficirski čin u turskoj vojsci koji je obično upućivan kao izaslanik.

Deftedar je šef finansijske uprave u pokrajini.

Divan je savjet uz pašu.

Dizdar je turski komandant tvrđave.

Dragoman je tumač.

Dukal je zapovijest ili odluka mletačkog dužda.

Emin je turski carinik koji je sjedio ispred dalmatinskih gradova i naplaćivao carinu na uvezenu i izvezenu robu.

Ferman je sultanova zapovijest.

Harambaša je morlački komandant manje vojničke jedinice, obično 100 ljudi.

Hatišerif je sultanova zapovijest sa njegovim vlastitim potpisom.

Izdig znači izvođenje stoke na letnju ispašu u planine.

Kajmakam je pokrajinski zamjenik beglerbega.

Kapidžibaša je počasna titula koju su dobijale pojedine age.

Muselim je turski konjanik koji je zbog služenja u vojsci bio oslobođen svih feudalnih davanja.

Nadintendant je mletački civilni upravljač u Dalmaciji koji je u svemu bio podložan generalnom ili vanrednom providuru.

Palandra je vrsta mletačkog manjeg broda.

Providur je mletački namjesnik u Dalmaciji. Postojaо je generalni providur za Dalmaciju i vanredni providur u Kotoru. Generalni providur za Dalmaciju bio je vrhovni upravljač provincije, a u doba rata i vrhovni komandant oružanih snaga Venecije u Dalmaciji.

Sanžakbeg je turski vrhovni upravni i vojni starješina u sandžaku; u XVIII vijeku obično se naziva paša.

Sejmeni su jedna vrsta turske pješadije.

Serdar je riječ turskog porijekla i bio je janičarski zapovjednik u manjim gradovima. U Dalmaciji serdar je bio vrhovni upravni i vojni starješina Morlaka. Bila su četiri serdara.

Siliktar ili **silahdar** je pripadnik sultanova konjičke garde.

Šarampov je vrsta vojničkog rova. Obično je ispred rova bilo kolje i pletar.

Timar je spahiluk koji je donosio prihod godišnje do 20.000 akči.

Uti possidetis znači ono što posjeduješ. U mirovnim pregovorima uti possidetis znači da pobijedena strana u ratu priznaje da se mirovni pregovori vode na bazi postojeće linije fronta i priznavanje okupirane teritorije od strane neprijatelja kao već ustupljene teritorije.

Zebelin je vrsta veoma skupocjenog krvnog.

»**Da čine zelo i gvero**« znači da čine zlo i vode rat.

REGISTAR LIČNIH IMENA

- Ahmet, bosanski paša 13, 23, 24, 35
Ahmet, hercegovački paša 63
Ahmet, krčki sandžakbeg 29
Ahmet, sultan 169
Albert, tumač 172
Alipašić, alajbeg Hercegovine 96
Antićić 99
Atlagić Mehmed 26, 73, 74, 76, 78, 85, 93, 94
Barka Luka 159, 168
Baroci Nikolo 46
Bortolaci Simon, vranski guvernadur 22, 58, 59, 130, 134, 135, 136, 139
Bebić Matija 121
Berket Guljemo 46
Bernardy Amy 169
Bobaljević Mihailo 159
Brajanović Simon, fratar 34
Bunić Vladislav 160, 164
Busović Nikodim 146

Cezar Julije 26
Crnojević Arsenije III 127
Cukarević, aga 96

Černičić Mahmud-beg 94
Ćibo, kardinal 43
Čivran Pjetro, generalni providur 9
Catib Ibrahim 11

Desnica Boško 9, 10, 11, 14, 15, 16, 20, 22, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 47, 53, 54, 55, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 79, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 108, 115, 117, 120, 122, 123, 124, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 142, 143, 144, 148, 149, 152, 153, 155
Dolfin Danijel, generalni providur 55, 56, 101, 104, 106, 122, 123, 126, 127, 144, 145, 155, 163, 165
Dona Lorenzo, generalni providur 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 28, 34, 35, 131
Dona, mletački bailo u Carigradu 24, 47, 48
Durakbegović Muhamed 11, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 26, 37, 38, 39, 92, 93, 94, 120
Devresković Osman 74
Dekić Đorđe, knez 29
Đurić Pavle 122

Džupanović Božo 10
Fatima, žena Durakbegovića 16
Fermedžin Euzebius 47
Filipović, bosanski alajbeg 60, 72
Foskolo Leonardo, generalni providur 53
Furiozo Stefan 67

Grimani Dirolamo, generalni providur 12, 13, 14

- Grimani Đovani, mletački komesar za razgraničenje 171, 172, 173, 174, 175
 Gradić 164
- Hasan-beg, brat Durakbegovića 16, 18, 19, 20
 Halil-paša, bosanski vezir 171, 173
- Inoćentije IX, papa 32
- Jani Milo 166
 Janković Ilija, brat Stojanov 27, 32, 34, 58, 79, 91, 92, 102, 134, 135, 136
- Janković Kostantin, sin Ilijin 135
 Janković Nikola, sin Ilijin 135
 Janković Stojan, poznati uskočki serdar 20, 22, 23, 27, 30, 34, 58, 59, 60, 62, 65, 66, 70, 72, 73, 74, 78, 90, 116, 117, 130, 132, 134, 135
- Janković Zaviša, brat Stojanov 79, 134, 135, 136
 Jurašević Andrija, fratar 134
- Kačić Pavle 99
 Kačić Petar 61, 113, 114
 Kapelo, sekretar mletačke ambasade u Carigradu 26
 Kapelo, vanredni komesar u Dalmaciji 180
 Karli, mletački dragoman 21, 172
 Kazir, bosanski paša 19, 22
 Keprili Kara Mustafa 46, 47, 48
 Knežević Ilija, knez 29
 Knežić Milan, knez 126
 Kornar Đirolamo, generalni providur 7, 55, 73, 76, 80, 81, 84, 85, 88, 89, 93, 119, 121, 133, 134, 139, 149, 150, 151, 152, 162
- Koroneli 38
 Kulišić Tadija 61
- Leopold I 169
 Levi-Weiss, Dores 6, 21, 39, 45, 46, 47, 48, 49
- Luiđi, carski komesar za razgraničenje 173
 Ljubić Šime 158, 160, 161, 162
- Mandić Šain-ag 153
 Marinović, nadintendant 100
 Marjanović, nadintendant 107
 Marković Nikoleto 21
 Mehmed, kajmakam Klisa 36
 Mikjel Marin, vanredni komesar 62
 Mikjel Polo, providur konjice 65
 Milaš Nikodim 145
 Miljković Božo, serdar 90, 91, 92, 134
 Mocato Antonio 99
 Močenigo Alvize, generalni providur 172, 176, 177, 178, 179, 182
 Močenigo Domeniko, generalni providur 52, 54, 60, 109, 131, 132, 138
 Molin Alesandro, generalni providur 52, 55, 99, 122, 130, 134, 135, 140, 141, 143, 146, 154
 Molin, mletački bailo u Carigradu 5
 Morozini Zorzi, generalni providur 5, 8, 9
 Morozini, mletački bailo 46
 Musli-efendi 12
 Musati Euđenio 171
 Mustafa, sandžak-beg
 Mustafa II, sultan 169, 170
- Nakić Matija, serdar 38, 90, 112, 113, 118
 Novak Grga 80, 104, 157, 163, 171
 Nunković Nikola, nadintendant, 91, 107, 115, 119
- Njegoš, Petar II Petrović 26
- Omer-ag 23
 Osman-ag, turski komesar za razgraničenje 172, 174, 175
 Osman, bosanski paša 63

- Pašić Rustem 102
 Pedžet 169
 Petrović - Magazinović Bako 125
 Pirić Nikola 122
 Pletikosa, morlački harambaša 31
 Posedarski Frančesko 16, 18, 19, 20, 22, 25, 28, 29, 60, 98, 108, 122, 130, 132, 134, 136
 Radonić Jovan 145, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 168, 169
 Radoš Ivan 115, 131, 153
 Rašić Ivan 123
 Redžep-paša 176, 177
 Rezivić Andrija 30
 Rosić Vukašin 115
 Rucini Karlo, mletački punomoćnik u Karlovima 170
 Sentić Đorđe 119
 Sinobad Jovan 136
 Smiljanić Smoljan (Smiljan), serdar 16, 17, 30, 58, 60, 71, 72, 130, 132, 134, 135
 Smoličić Ivan 126
- Sobjeski Jan, poljski kralj 26
 Sorkočević Feliks 161
 Stratman 160
 Tajner A. 186
 Tarsijska, veliki tumač 36, 184
 Tintić Petar 27, 30, 35
 Tomi Andjelo 27
 Topal Husein-paša 85
 Topić Selman 74
 Uskok, mletački harambaša 47
 Valijer Pjetro, generalni providur 14, 54, 61, 64, 66, 67, 80, 117, 119, 145, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 180
 Vojinović-Magacinović Prodan 125
 Vukačina Luka 16
 Zane Marin, generalni providur 11, 54, 179, 181, 182
 Zelel-aga 37
 Zen Antonio, providur konjičce 89, 90, 120, 142
 Zorić Mihailo 126
 Zorić Todor 122

REGISTAR GEOGRAFSKIH POJMOVA

Abruci 51
Anadolija 37
Ankona 165

Bakina, na ušću Neretve 121
Balkan 27, 51, 166, 183, 184
Banjaluka 37, 91, 98, 108, 185
Baričevac 67
Beč 26, 27, 43, 48, 112, 165, 168,
169, 184
Benkovac 29
Beograd 27, 36, 47, 48, 168, 170,
184
Bilaj 65, 79, 91, 98, 122
Bilopolje, kod Mostara 126,
127
Bihać 108
Bosna 17, 35, 37, 41, 47, 58,
59, 66, 71, 74, 78, 92, 109, 111,
112, 119, 122, 127, 138, 146,
172, 175, 183, 184, 185, 186
Brač 8
Breša 155
Bribir 67, 73, 74, 155
Broćanac u Zažablju 126
Bročno, kod Mostara 123, 124
Brod (Slavonski) 169
Budim 26, 145
Budin, blizu Zadra 22
Buško blato 109

Carigrad 5, 12, 13, 16, 17, 18,
19, 21, 24, 26, 36, 48, 153,
158, 164, 166, 167, 169
Carine 163

Cetina 30, 40, 60, 62, 63, 76,
78, 101, 109, 116, 117, 124,
173, 176, 178, 179
Crna Gora, sjeverno od Knina
121
Čelebić, kod Glamoča 121
Čitluk na Neretvi 65, 78, 95,
96, 103, 104, 107, 109, 126,
170
Čitluk u Krbavi 65, 115
Deslina kod Šibenika 73
Dicmo 37, 78, 109
Drač 166
Dračevac, selo u okolini Za-
dra 9
Dračevica kod Dubrovnika
158
Drinopolje 22
Drniš 30, 32, 57, 93, 97, 101,
109, 116, 128, 142
Dubrovnik 41, 43, 47, 79, 81,
82, 104, 157, 158, 159, 160,
161, 163, 164, 165, 166, 170,
171, 174
Dunav 183
Duvno 41, 69, 79, 89, 90
Engleska 45
Ervenik, selo blizu Skradina
30, 32
Francuska 45
Gabela, na Neretvi 67, 85, 91,
104, 105, 115, 166, 170

Gacko 74, 85, 127, 184
Glamoč 60, 97, 101, 102
Goranci, kod Mostara 123, 124
Gračac 34, 65, 66, 67, 109, 185
Gradac u Zažablju 113, 126
Gradine 121
Grahovsko polje 60
Grahovo 60
Herceg-Novi 79, 80, 81, 82, 83,
  85, 86, 88, 89, 158, 159
Hercegovina 38, 57, 58, 61,
  63, 74, 79, 85, 89, 94, 96, 120,
  124, 125, 126, 127, 157, 163,
  170, 174, 175, 183, 184, 185,
  186
Hmuk 176
Holandija 45
Hrastović, selo kod Zadra 11
Hrvatska 51
Hvar 8, 80, 81, 89, 119, 157,
  164, 175
Igalo 83
Ilok 47, 169
Imotski 63, 67, 95, 96
Istra 51
Italija 50, 51, 53
Jadran 5, 45, 46, 48, 52, 159,
  164, 165, 166
Janje kod Glamoča 121
Joševica, selo kod Dubrovnika
  164
Kairo 48
Karaorman, kula u Grahov-
  skom polju 68
Karin 22, 34
Karlobag 136
Karlovci (Sremski) 170, 171,
  175
Klis 5, 6, 8, 10, 28, 37, 40, 63,
  69, 70, 72, 96, 118, 130
Klis na Uni 95
Klobuk 121
Ključ 91, 103
Knin 14, 17, 18, 25, 28, 29, 34,
  35, 36, 39, 57, 59, 60, 67, 71,
  73, 74, 91, 92, 93, 94, 95, 97,
  98, 101, 109, 122, 128, 136,
  143, 147, 155, 170, 172, 173,
  174

Kožulovac 22
Kožulovo polje 117, 136
Konavli 162, 163
Konjsko 37, 63, 70
Korčula 8, 81
Korjenić 127
Korzika 51
Kosovo polje 112
Kostajnica 93
Kotari (u narodnoj pjesmi Ra-
  vni kotari) 11, 16, 17, 20, 22,
  23, 28, 29, 30, 32, 61, 69, 92,
  117, 130, 131, 132, 133, 134,
  135, 136, 139, 140, 142, 143
Kotor 82, 84, 85
Krbava 17, 59, 65, 66, 179
Krka 35, 70, 113
Lapac 67, 136
Lepant 48
Levant 45
Lika 17, 40, 65, 66, 78, 91, 114,
  115, 117, 142, 143, 179, 183
Livno 12, 14, 18, 23, 26, 30, 36,
  40, 59, 60, 63, 71, 72, 73, 76,
  78, 90, 92, 97, 98, 101, 102,
  108, 120, 121, 172
Ljubinje 107
Ljubomir 124, 125
Ljubuški 65, 74, 85, 100, 104,
  107
Majdan, na Savi 71
Makarska 5, 8, 38, 39, 41, 63,
  68, 113, 114, 118, 130
Medak u Lici 65
Metković 67, 95, 105
Mitrovica (Sremska) 183
Mokro polje 122
Moreja 48
Mostar 85, 91, 95, 100, 108, 115,
  124, 126, 185
Mostarsko blato 98, 105, 123,
  124
Murter 6
Nadin 15, 19, 40, 92
Neretva 41, 61, 68, 69, 78, 94,
  95, 96, 99, 103, 104, 105, 106,
  115, 119, 121, 167, 176

- Nin 7, 145
 Norin, kula na ušću Neretve 61, 68, 69, 95, 100, 166, 167
 Novigrad 7, 34, 35, 92
 Obrovac 5, 11, 14, 18, 20, 28, 29, 30, 32, 34, 40, 113, 136, 143
 Obrovac, na Cetini 62
 Olovo 37
 Omiš 37
 Otok na Cetini 62
 Oton 122
 Opuzen, na Neretvi 61, 62, 68, 69, 70, 78, 95, 104, 119
 Osijek 23, 81, 89
 Ostrovica 29, 67, 74
 Pag 11
 Pađene 34, 122
 Pakoščani, kod Zadra 12
 Parčići 113
 Paštovići 114, 125
 Peć 145, 146
 Perušić 15, 29, 73, 115
 Petrovo Polje 30, 112
 Petrovaradin 169
 Plavno 19, 27, 29, 38, 122
 Podgorica 185
 Podtravnik, kod Sinja 174, 124
 Požega u Slavoniji 169
 Polača na Mljetu 81
 Poljica 5, 35, 60, 63, 70, 117
 Popovo 176, 185
 Primorje 5, 8, 38, 39, 68, 70, 78, 99, 113, 114, 121, 130
 Proložac 119
 Prolog 35, 62, 76, 97
 Prusac 102, 103
 Pula 11
 Radobolja 60, 64
 Ražanac 23
 Rakitno, kod Mostara 120
 Rama 120
 Ravno, selo kod Vakufa
 Rebac u Lici 65, 79, 101
 Ribnik 60, 65, 115
 Rim 159
 Samica, kod Banjaluke 108
 Sarajevo 18, 22, 37, 41, 47, 93, 111, 112, 164, 185, 186
 Sava 183
 Senj, 11, 41, 139
 Sinj 39, 40, 55, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 72, 74, 76, 78, 96, 97, 101, 105, 109, 120, 128, 143, 170, 172, 173, 174
 Slivno na donjoj Neretvi 121
 Slankamen 183
 Slano 162
 Skadar 185
 Skoplje 166
 Skradin 5, 18, 20, 21, 28, 29, 30, 66, 73, 91, 113, 145
 Skrobučani 91, 102
 Split 6, 17, 38, 40, 41, 46, 81, 89, 103, 109, 117, 118, 120, 130, 131, 142, 148, 153, 172, 178
 Sofija 26
 Solin 72, 78
 Sokolac kod Glamoča 103
 Srb 65
 Srbija 112, 184
 Starigrad 115
 Stolac 79, 115, 127
 Strmica kod Knina 172, 173
 Struga, selo na Neretvi 105, 106, 107
 Sveti Đorđe na Hvaru 41, 59, 61, 69
 Sveti Marko kod Zadra 19
 Sveta Maura 48
 Šibenik 5, 6, 28, 29, 30, 59, 61, 69, 72, 91, 115, 117, 121, 142, 143, 145
 Šujica 102
 Tepsinčić, u Krbavi 65, 113
 Tinj 14
 Travnik 172
 Transilvanija 169
 Trebinje 85, 96, 97, 124, 125, 162, 185
 Trogir 7, 12, 28, 30, 32, 38, 40, 61, 72, 116, 117, 118, 143, 148
 Trst 43
 Turanj 14

- Udbina 12, 23, 66, 79
Ulcinj 46, 86, 107
Uskoplje (Skoplje), blizu Prusca, 59, 91, 92, 100, 103, 120
Vakuf 65, 90, 102, 103, 108
Valona 48
Vatikan 43, 152, 159
Velin kod Šibenik 73, 74, 91
Venecija 5, 6, 7, 8, 21, 24, 26, 27, 28, 30, 34, 35, 38, 39, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 57, 74, 79, 80, 81, 89, 90, 100, 104, 110, 112, 113, 114, 120, 130, 131, 132, 135, 137, 138, 140, 141, 144, 145, 147, 155, 157, 159, 160, 161, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 180, 183, 186
Vinjane, selo kod Imotskog 67
Vinjerac 13
Višnjani 91, 102
Vojvodina 127
Volujica, kod Trebinja 125
Vrana 5, 12, 21, 23, 25, 29, 40, 60, 73, 132
Vrgorac 38, 95, 96, 98, 99, 100, 124, 174, 176
Vrlika 30, 93, 100, 101, 109, 121, 145, 170, 173, 178
Zadar 5, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 16, 18, 19, 26, 27, 35, 36, 38, 50, 51, 59, 61, 69, 93, 140, 143, 145, 148, 150, 151
Zažablje na Neretvi 79, 115, 119, 120, 121, 126, 176
Zagorje 27, 30, 49, 112, 113
Zadvarje 57, 59, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 100, 102, 118, 119, 124, 130, 170, 174, 176
Zelenika 82, 83
Zemunik 5, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24
Zloselo, kod Šibenika 73
Zmijanje 98, 108, 184
Zrmanja 65, 122, 136
Zubci 163
Zvonograd 136
Žegar 34
Žrnovica kod Omiša 37, 117

S A D R Ž A J

	Strana
I DALMACIJA IZMEĐU DVA RATA — — — — —	5
Opšte prilike u Dalmaciji poslije kandijskog rata — — — — —	5
Zemunički pokolj — — — — —	15
Pobuna Morlaka — — — — —	25
II ULAZAK VENECIJE U RAT — — — — —	45
I — — — — —	45
II — — — — —	50
III DEJSTVA MORLAKA — — — — —	57
Prve godine morlačkih akcija — — — — —	57
Mletačko osvajanje Herceg-Novog — — — — —	80
Nastavak morlačkih akcija do kraja rata — — — — —	89
IV NASELJAVANJE MORLAKA U DALMACIJI — — —	111
V POLOŽAJ MORLAKA U DALMACIJI U VRIJEME RATA — — — — —	129
VI TRGOVINA I OTKUP ROBLJA U MOREJSKOM RATU — — — — —	147
VII MLETAČKO-DUBROVAČKI SUKOBI ZBOG HAJ- DUKA — — — — —	157
VIII KARLOVAČKI MIR, RAZGRANIČENJE I POSLIJE- RATNE PRILIKE U DALMACIJI — — —	168
XI ZNAČAJ I POSLJEDICE MOREJSKOG RATA ZA ISTORIJU NAŠIH NARODA — — — — —	183
PRILOZI:	
Objašnjenje manje poznatih reči i pojmoveva	
Registri ličnih imena i geografskih pojmoveva	

Dr GLIGOR STANOJEVIĆ
DALMACIJA U DOBA MOREJSKOG RATA

*

Lektor
BLAGOJE SVORCAN

*

Tehnički urednik
ANDRO STRUGAR

*

Korektor
GORDANA ROSI

*

Dato u štampu maja 1962. god.

Stampanje završeno avgusta 1962. god.

Tiraž 3.000

055